

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μεταδιδακτορική Έρευνα:

**«Νεοφιλελευθερισμός και κράτος πρόνοιας: από το θεωρητικό
πλαίσιο στη νομική πράξη»**

"Neoliberalism and the Welfare State: From Theoretical Framework to Legal Praxis"

λέξεις-κλειδιά: κοινωνική πολιτική, κοινωνιολογία του δικαίου, κράτος
πρόνοιας, νεοφιλελευθερισμός

επιβλέπων καθηγητής: Δημήτρης Καλτσώνης

μεταδιδακτορικός ερευνητής: Βρασίδης Πολυμενάκος

ΑΜ: 5123ΜΕ01

Ακαδ Έτος: 2024-2025 (3^ο)

© Βρασίδης Πολυμενάκος, 2025

Το παρόν κείμενο αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του Βρασίδα Πολυμενάκου και προστατεύεται σύμφωνα με τη νομοθεσία περί πνευματικών δικαιωμάτων. Απαγορεύεται η αναπαραγωγή, διανομή ή τροποποίηση του περιεχομένου, εν όλω ή εν μέρει, χωρίς την έγγραφη άδεια του δημιουργού ή του επιβλέποντος φορέα Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης αμφισβητήθηκε το μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν κατάργησε το κοινωνικό κράτος και κατ' επέκταση το κράτος πρόνοιας αλλά επιδίωξε να δημιουργήσει ένα δικό μοντέλο κράτους πρόνοιας για να διαχειριστεί τα κοινωνικά προβλήματα που γεννά ο οικονομικός ανταγωνισμός. Για να το επιτύχει, θέσπισε ένα φιλικό προς την αγορά και τον ανταγωνισμό νομικό πλαίσιο. Η Ελλάδα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης. Ιδιαίτερα την μνημονιακή περίοδο αλλά και μετά, η Ελλάδα προσάρμοσε το ισχύον κοινωνικό δίκαιο της στις ανάγκες της ανοιχτής αγοράς και της ανταγωνιστικότητας. Η επικράτηση του νεοφιλελεύθερου οράματος διαφαίνεται στην εφαρμογή μιας σειράς νόμων που υπηρετούσαν τις ανάγκες των επιχειρήσεων στην εργασία, στην επιβολή του ατομικού-επενδυτικού μοντέλου ασφάλισης, στην ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών υγείας με την εμπορευματοποίηση τους και στην προώθηση της ανοιχτής αγοράς της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα δικαιώματα της εργασίας, της ασφάλισης, της υγείας και της εκπαίδευσης έχασαν την κοινωνική διάσταση τους εφόσον εξατομικεύτηκαν για να συντονιστούν με τις νεοφιλελεύθερες επιταγές για ένα κράτος πρόνοιας δομημένο πάνω στους μηχανισμούς της αγοράς. Η επιχείρηση, το άτομο, το ελάχιστο κράτος και η τάξη αποτέλεσαν τις βάσεις της συγκρότησης του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας. Εν κατακλείδι, το νέο κράτος πρόνοιας ταυτίστηκε με μια μη διανεμητική κοινωνική πολιτική και με εξατομικευμένα κοινωνικά δικαιώματα.

ABSTRACT

With the dominance of the neoliberal development model, the post-war welfare state came under scrutiny. Neoliberalism did not abolish the welfare state—and, by extension, social welfare—but sought to create its own model of welfare state to manage the social problems generated by economic competition. To achieve this, it established a legal framework favorable to the market and competition. Greece is a characteristic example of this development. Especially during the bailout (memorandum) period and beyond, Greece adapted its existing social law to the needs of the open market and competitiveness. The dominance of the neoliberal vision is evident in the implementation of a series of laws that served business interests in labor, the imposition of the individual-investment model of insurance, the privatization of healthcare services through their commodification, and the promotion of an open market in higher education. The rights to labor, insurance, health, and education lost their social dimension as they became individualized in order to align with the neoliberal imperatives for a welfare state structured around market mechanisms. The enterprise, the individual, the minimal state, and class became the foundations for the formation of the neoliberal welfare state. In conclusion, the new welfare state came to be identified with a non-redistributive social policy and with individualized social rights.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....	1
Μέρος Πρώτο: εργασία και κοινωνική ασφάλιση στο νεοφιλελευθερισμό.....	8
I. Η επιχείρηση ως ρυθμιστικό πλαίσιο της εργασίας.....	9
I.A. Η αποδυνάμωση της ΓΣΣΕ.....	10
I.A.α. Η ενίσχυση των ατομικών συμβάσεων εργασίας και των ατομικών όρων στις συμβάσεις εργασίας.....	10
I.A.β. Η επικράτηση των τοπικών και επιχειρησιακών ΣΣΕ.....	18
I.B. Η «ρευστοποίηση» του δικαιώματος της εργασίας.....	25
I.B.α. Η μείωση των αποδοχών του εργαζομένου.....	25
I.B.β. Η αύξηση του χρόνου εργασίας.....	30
II. Η νεοφιλελεύθερη ατομοκεντρική κοινωνική ασφάλιση.....	37
II.A. Η κοινωνική ασφάλιση ως ιδιωτική επένδυση.....	38
II.A.α. Η προσπάθεια εξατομίκευσης της κοινωνικής ασφάλισης.....	38
II.A.β. Η προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης.....	48
II.B. Η κρίση του δικαιώματος συνταξιοδότησης.....	52
II.B.α. Η μείωση των συντάξεων.....	52
II.B.β. Η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης.....	56
Μέρος Δεύτερο: η ιδιωτικοποίηση της υγείας και η εμπορευματοποίηση τη εκπαίδευσης.....	61
III. Η ιδιωτικοποίηση της υγείας.....	62
III.A. Η υποχώρηση του δημοσίου συστήματος υγείας.....	63
III.A.α. Η επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας στην υγεία.....	63
III.A.β. Η συνεργασία δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία.....	73
III.B. Η εμπορευματοποίηση του αγαθού της υγείας.....	77
III.B.α. Η επιχειρησιακό μοντέλο οργάνωσης της δημόσιας υπηρεσίας υγείας.....	78
III.B.β. Η προώθηση της ιδιωτικής υγείας.....	81
IV. Ο ταξικός χαρακτήρας της νεοφιλελεύθερης εκπαίδευσης.....	87
IV.A. Η εκπαίδευση της αγοράς.....	88
IV.A.α. Δια βίου Μάθηση και δεξιότητες.....	88
IV.A.β. Το μοντέλο «οιονεί επιχειρηματικής διοίκησης».....	95
IV. B. Η αγορά της εκπαίδευσης.....	102

IV. Β.α. Επιχειρηματική δραστηριότητα μελών ΔΕΠ, ΕΑΔΠ, ΕΛΚΕ, κατατάξεις QS	103
IV. Β.β. Κολλέγια και ΝΠΠΕ.....	107
Συμπέρασμα.....	116
Βιβλιογραφία	123
<i>Ελληνική.....</i>	<i>123</i>
<i>Ξενόγλωσση.....</i>	<i>126</i>
<i>Ηλεκτρονικές πηγές</i>	<i>127</i>

Εισαγωγή

Ο νεοφιλελευθερισμός διαμορφώνει εδώ και δεκαετίες την πολιτική, την οικονομία και το δίκαιο στις περισσότερες χώρες του πλανήτη μέσω ενός παγκοσμιοποιημένου δικτύου εμπορικών, τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Παρουσιάζεται μάλιστα σαν μια παγιωμένη και αμετάβλητη πολιτικό-οικονομική πραγματικότητα, όπως είχε τονίσει και η Thatcher “there is no alternative” (TINA) (Thatcher, 1980; Thatcher, 1987). Στο περιβάλλον αυτό ο νεοφιλελευθερισμός καθίσταται το μοναδικό μοντέλο ανάπτυξης αμφισβητώντας το κεϋνσιανό οικονομικό μοντέλο και την αποτελεσματικότητα του κράτους (Καλτσώνης, 2014, σ. 139 επ.; Κοντιάδης Ξ., Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, 2001, σσ. 29-34; Γέροντας, 2011, σσ. 69-74; Palier, 2010, p. 337 ff). Σε περίπτωση που κάποια χώρα αποκλίνει από την νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία η παγκοσμιοποιημένη οικονομία λειτουργεί πειθαρχικά απέναντι της, καθιστώντας αδύνατη την οποιαδήποτε διαφορετική απάντηση στο πεδίο της πολιτικής και της οικονομίας.

Οι πρόσφατες εξελίξεις της σύγκρουσης Δύσης και Ανατολής (πχ μέτωπα Ουκρανίας και Ισραήλ) ρίχνουν στην σκιά τους στην παγκοσμιοποίηση και στο νεοφιλελεύθερο πρότυπο οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών. Παρ’ όλα αυτά ο νεοφιλελευθερισμός ως επίσημο ιδεολογικό, πολιτικό και οικονομικό μοντέλο παραμένει η κυρίαρχη πολιτική και οικονομική θεωρία. Γεγονός που αποδεικνύεται από την όλο και περισσότερο αυξανόμενη τάση ιδιωτικοποιήσεων, εμπορευματοποίησης και μετοχοποίησης αγαθών και υπηρεσιών. Ακόμη και η Κίνα από το 1993 άρχισε να υιοθετεί μια συγκεκριμένη πολιτική υπέρ των ιδιωτικοποιήσεων (Καλτσώνης, 2019, σ. 236 επ.).

Σε διεθνές επίπεδο, το κράτος όχι μόνο ακολουθεί την νεοφιλελεύθερη ατζέντα «εξωτερικά», ως προς την αλληλεπίδραση του με την κοινωνία, αλλά και δομείται «εσωτερικά» πάνω σ’ ένα νεοφιλελεύθερο πλέγμα οικονομικών αρχών της αγοράς (Hibou, 2024, σσ. 42-44; Ζαρωτιάδης, 2012, σ. 93 επ.). Το νεοφιλελεύθερο μοντέλο κράτους αναδύθηκε κομίζοντας συγκεκριμένα πολιτικό-ιδεολογικά χαρακτηριστικά. Η πολιτική και το δίκαιο στα περισσότερα σύγχρονα κράτη εστιάζουν στην επίτευξη συγκεκριμένων

νεοφιλελεύθερων στόχων ακόμη και αν επικαλούνται την προάσπιση επίσης συγκεκριμένων κοινωνικών στόχων (πχ προστασία της δημόσιας υγείας, πρόσβαση στην εκπαίδευση κλπ). Ακόμη και η κοινωνική πολιτική επανερμηνεύεται ως συνέχεια της επικρατούσας νεοφιλελεύθερης πολιτικής ακολουθώντας συγκεκριμένες κατευθύνσεις στην διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων που παράγει η καπιταλιστική κοινωνία.

Το 2009, η Ελλάδα ως μέλος της ΕΕ, κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια οικονομική κρίση μέσω της εφαρμογής ενός νεοφιλελεύθερου μνημονιακού περιοριστικού των δημοσίων δαπανών πλαισίου. Ακολούθησαν άλλα δύο μνημόνια με τον ίδιο χαρακτήρα. Σε κάθε εφαρμογή των μνημονιακών μέτρων βάθαιναν οι κοινωνικές ανισότητες και η νεοφιλελεύθερη αναδιοργάνωση της κοινωνίας και της οικονομίας. Δημιουργήθηκε παράλληλα ένα νέο νομικό πλαίσιο για την εφαρμογή των νέων νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα πολιτικών και οικονομικών στόχων πάνω στο κοινωνικό σώμα. Ακόμη και μετά την τυπική αποχώρηση της χώρας από τους μνημονιακούς περιορισμούς το 2018, η παραγωγή νόμων αλλά και δικαστικών αποφάσεων υπερ της επίτευξης συγκεκριμένων οικονομικών στόχων συνεχίστηκε εμβαθύνοντας ακόμη περισσότερο την κοινωνική κρίση και βέβαια την οικονομική ανισότητα.

Ακόμη και στην περίπτωση της κοινωνικής πολιτικής ακολουθήθηκε η ίδια πολιτική. Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα εστίασε και συνεχίζει να εστιάζει στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, στην προώθηση της επιχειρηματικότητας, στην ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών και στην περαιτέρω εμπορευματοποίηση της εργασίας, της υγείας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ασφάλισης. Σ' αυτό το ζοφερό κλίμα αναδύεται ένα «νέο κοινωνικό δίκαιο» με συγκεκριμένα νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά, παράλληλα σχηματίζεται η μορφή ενός νέου ελάχιστου νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας. Αυτήν την ιστορική πολιτική και κοινωνική εξέλιξη έρχεται να αναδείξει το παρόν ερευνητικό εγχείρημα μέσα από την ανάλυση των νομοθετικών κειμένων και των δικαστικών αποφάσεων στην ελληνική πραγματικότητα.

Η παρούσα λοιπόν μεταδιδακτορική έρευνα είχε ως αντικείμενο μελέτης το

φαινόμενο του νεοφιλελευθερισμού. Σκοπός της έρευνας ήταν η ανάδειξη των βασικών αρχών που διέπουν την νεοφιλελεύθερη πολιτική και ιδεολογία προκειμένου να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά του νεοφιλελεύθερου μοντέλου οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας. Για τον προσδιορισμό του περιεχομένου αυτών των αρχών εξετάστηκαν τέσσερις διαφορετικές πολιτικές θεωρίες πάνω στον νεοφιλελευθερισμό για το κράτος, την πολιτική και την κοινωνία. Επιλέχθηκαν λοιπόν γι' αυτό το σκοπό δύο κλασικοί διανοητές της νεοφιλελεύθερης θεωρίας όπως ο Χάγκεκ και ο Νόζικ (Hayek, 1982; Hayek, 1978; Nozick, 1974). Αλλά και δύο σημαντικοί εκπρόσωποι της μαρξιστικής διάνοησης όπως ο Φουκώ και ο Χάρβεϊ (Harvey, 2005; Harvey, 2006; Harvey, 1990; Foucault, 2012). Η ανάδειξη των βασικών χαρακτηριστικών του νεοφιλελεύθερου μοντέλου αποκάλυψε την οπτική της νεοφιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας αλλά και της μαρξιστικής θεωρίας (μεταμοντέρνας και πιο παραδοσιακής) για τον ρόλο του κράτους σε μια «ελεύθερη οικονομία» και την σημασία της κοινωνικής πολιτικής στην διατήρηση του οικονομικού ανταγωνισμού και της επιχειρηματικότητας στο αναγεννημένο νεοφιλελεύθερο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής.

Με βάση τα προαναφερθέντα είναι σαφές ότι η έρευνα αυτή επικεντρώνεται σε τρία γνωστικά πεδία την πολιτική θεωρία, την κοινωνιολογία του δικαίου και την νομική επιστήμη. Μέσω αυτών των επιστημονικών πεδίων επιδιώχθηκε να προσδιοριστεί η τριμερής σχέση ανάμεσα στην πολιτική, στο κράτος και στο δίκαιο. Αναζητήθηκαν τα όρια ανάμεσα στην πολιτική, στο κράτος και στο δίκαιο και επιβεβαιώθηκε η αδυναμία τόσο του κράτους όσο και του δικαίου να ανεξαρτητοποιηθούν ουσιαστικά από την επιρροή της πολιτικής και ειδικότερα της πολιτικής ιδεολογίας και της πολιτικής εξουσίας. Με αυτή την προσέγγιση καθίσταται δυνατή η αναγνώριση του πολιτικού στοιχείου στην παραγωγή και στην ερμηνεία του κοινωνικού δικαίου. Επιβεβαιώνεται η μαρξιστική οπτική περί κοινωνικής λειτουργίας του κράτους. Σύμφωνα μ' αυτήν, η κοινωνική λειτουργία του κράτους εξασφαλίζει την συνέχεια του καπιταλιστικού κοινωνικο-οικονομικού μοντέλου, μέσω της διαχείρισης των ταξικών ανισοτήτων (Καλτσώνης, 2014, σσ. 32-34; Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, 1982, σ. 63 επ.; Κοτζιάς, 1993, σσ. 284-285)

Σύμφωνα με την συλλογιστική που ακολουθεί η παρούσα έρευνα, ο νεοφιλελευθερισμός ως ένα μοντέλο πολιτικής, οικονομικής και θεσμικής οργάνωσης της κοινωνίας επιδιώκει να επεκταθεί και να κυριαρχήσει σε κάθε κοινωνικό χώρο και πτυχή του καθημερινού ανθρώπινου βίου. Αυτή του η επεκτατική τάση αποκαλύπτεται στην αναπαραγωγή μορφών οργάνωσης της οικονομίας όπως είναι οι ανώνυμες εταιρίες, στην υιοθέτηση μορφών διοίκησης των δημοσίων κοινωνικών υπηρεσιών όπως είναι το δημόσιο μάνατζμεντ, αλλά και στην προώθηση της ερμηνείας και του ελέγχου του νόμου με αμιγώς ιδιωτικό-οικονομικά κριτήρια.

Κοινώς, το νεοφιλελεύθερο μοντέλο δεν στοχεύει στην ριζοσπαστική κατάργηση του κράτους, της δικαιοσύνης ή της κοινωνικής πολιτικής του αστικού φιλελεύθερου μοντέλου προκειμένου να επιτευχθεί το μέγιστο της ανταγωνιστικότητας και του κέρδους στην ελεύθερη αγορά, όπως θα ήταν αναμενόμενο για μια ιδεολογία που προωθεί την διάλυση του θεσμού του κράτους. Αλλά στην προσαρμογή και των τριών αυτών στην νέα πολιτική και οικονομική τάξη. Αντί λοιπόν να απομακρύνει το κράτος από όλες τις οικονομικές δραστηριότητες το μετατρέπει σε μηχανισμό ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας και της επιχειρηματικότητας. Αντί να καταργήσει το δημόσιο δίκαιο και να επιβάλει ένα μοντέλο «ελευθεριακού» ιδιωτικού δικαίου, εισάγει ιδιωτικό-δικαιικούς όρους στο δημόσιο δίκαιο. Αντίστοιχα αντί να καταργήσει την κοινωνική πολιτική, την προσαρμόζει στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς.

Με βάση αυτές τις σκέψεις διατυπώνεται και η θεωρητική υπόθεση της παρούσας έρευνας ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν επιδιώκει να καταργήσει την κοινωνική πολιτική αλλά να την προσαρμόσει στους δικούς του ιδιαίτερους στόχους. Άρα δεν επιδιώκει την διάλυση του κράτους πρόνοιας αλλά την επανασχεδίαση του με ιδιωτικό-οικονομικούς όρους, με όρους ελεύθερης αγοράς και με όρους ανταγωνιστικότητας και επιχειρηματικότητας. Κάθε διαφορετική προσέγγιση του νεοφιλελεύθερου φαινομένου αδυνατεί να εντοπίσει την ίδια την τάση του νεοφιλελευθερισμού ως πολιτικού και κοινωνικού φαινομένου να επιβιώνει μέσα από τις αντιφάσεις του, μέσα από τις συγκρούσεις που δημιουργεί και μέσα από τις ανισότητες που

οξύνει.

Σύμφωνα με την θεωρητική υπόθεση της έρευνας διατυπώνεται και το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι αν ο νεοφιλελευθερισμός δύναται να συμβαδίσει με την ύπαρξη του λεγόμενου κράτους πρόνοιας, έστω σε μια διαστρεβλωμένη εκδοχή του. Αν λοιπόν η απάντηση είναι θετική, το ερώτημα επεκτείνεται και στο ποια μορφή και ποια λειτουργία έχει αυτή η νεοφιλελεύθερη εκδοχή του κράτους πρόνοιας και ποιο πλαίσιο κοινωνικής πολιτικής κομίζει. Είναι εύλογο ότι γεννιούνται κάποια υποερωτήματα σχετικά με το νεοφιλελεύθερο κράτος πρόνοιας. Το πρώτο υποερώτημα είναι πως δομείται το κοινωνικό δίκαιο (εργασία, υγεία, κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση) στον νεοφιλελευθερισμό και το δεύτερο ερώτημα είναι πως ερμηνεύονται τα κοινωνικά δικαιώματα στο νεοφιλελεύθερο κοινωνικό δίκαιο.

Κατά την παρούσα έρευνα η νεοφιλελεύθερη οπτική έχει την ίδια σημασία για την ανάλυση και την κριτική του νεοφιλελευθερισμού με την αντίστοιχη μαρξιστική προσέγγιση για την ανάδειξη των αρχών που τον διέπουν και των χαρακτηριστικών που τον οριοθετούν. Είναι εύλογο ότι εφόσον πρόκειται για μια μεταδιδακτορική έρευνα στον επιστημονικό τομέα της κοινωνιολογίας του δικαίου η ανάλυση των εξελίξεων στο εργατικό δίκαιο, στο κοινωνικό-ασφαλιστικό δίκαιο, στο δημόσιο δίκαιο της υγείας και στο δίκαιο της εκπαίδευσης αποτελούν την βασική ερευνητική προτεραιότητα. Εν κατακλείδι, η πρωτοτυπία του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος συνδέεται άμεσα με την νομική προσέγγιση του κυριάρχου πολιτικού-ιδεολογικού πλαισίου του νεοφιλελευθερισμού. Με στόχο την ανάδειξη της σχέσης πολιτικής-κράτους-δικαίου στο νεοφιλελευθερισμό διαμορφώθηκε αντίστοιχα η δομή της παρούσας μεταδιδακτορικής έρευνας.

Το πρώτο μέρος της έρευνας εξετάζει τις μεταβολές στο ρυθμιστικό πλαίσιο της εργασίας και της κοινωνικής ασφάλισης. Στο πρώτο κεφαλαίο, εξετάζεται, με βάση την θεωρία του Φουκώ, η επικράτηση του επιχειρείν ως συνόλου κανόνων εξατομίκευσης της εργασιακής σχέσης και των εργασιακών δικαιωμάτων (αποδυνάμωση ΓΣΕΕ, ενίσχυση ατομικών συμβάσεων εργασίας, μείωση μισθών, αύξηση εργάσιμου χρόνου). Το

δεύτερο κεφάλαιο, αναλύει την εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης ατζέντας στην κοινωνική ασφάλιση. Η προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης, του ανταποδοτικού μοντέλου έναντι του αναδιανεμητικού και κατ' επέκταση η μείωση των συντάξεων και η αύξηση του εργάσιμου χρόνου αποτελούν διαστάσεις της νεοφιλελεύθερης πολιτικής της κοινωνικής ασφάλισης. Κατά τον νεοφιλευθερισμό, κάθε παρέμβαση στην αγορά και στην ιδιοκτησία δεν θεωρείται ανεκτή ακόμη και αν επιτυγχάνει συγκεκριμένους κοινωνικούς στόχους. Αυτή η ατομοκεντρική αντίληψη διαπνέει τη θεωρία του Νόζικ, η οποία και χρησιμοποιείται για την εξέταση των εξελίξεων στο ασφαλιστικό δίκαιο.

Το δεύτερο μέρος του έργου προσεγγίζει τις εξελίξεις στην υγεία και στην εκπαίδευση. Ειδικότερα, στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η ιδιωτικοποίηση της υγείας μέσα από την επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας στην δημόσια υγεία, τις ΣΔΙΤ, την επιχειρησιακή οργάνωση της δημόσιας υγείας και την ιδιωτική υγεία, αποκαλύπτοντας την εφαρμογή ενός μοντέλου ελάχιστης παρέμβασης του κράτους και εν προκειμένω ελάχιστου κράτους στην υγεία. Αυτή η εξέλιξη αντανακλά μια σημαντική οπτική του νεοφιλελεύθερου προτάγματος υπέρ minimum state που αναπτύσσεται στην θεωρία του Χάγκεκ.

Ακολουθώντας, στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, εξετάζεται η ταξικότητα της νεοφιλελεύθερης εκπαίδευσης και ειδικώς της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μέσα από την ανάλυση της ανάπτυξης της αγοράς της εκπαίδευσης (κολλέγια, ΝΠΙΕ, επιχειρηματική δραστηριότητα ΔΕΠ, QS) και της εκπαίδευσης της αγοράς (Δια Βίου Μάθηση, δεξιότητες, μοντέλο «οιονεί επιχειρηματικής διοίκησης»). Ο ταξικός χαρακτήρας της νεοφιλελεύθερης εκπαίδευσης αποκαλύπτεται στο νεοφιλελεύθερο ιδεολογικό περιεχόμενο της ύλης, στους στόχους που προάγει και βέβαια στην εμπορευματοποίηση του αγαθού της εκπαίδευσης. Η θεωρία του Χάρβεϊ για την ταξικότητα του νεοφιλευθερισμού χρησιμοποιήθηκε ως θεωρητική βάση για την ανάλυση της νεοφιλευθεροποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Μέσα από την ερμηνεία της νεοφιλευθεροποίησης του κοινωνικού δικαίου από τέσσερις θεωρητικές προσεγγίσεις, επιχειρήθηκε να αποτυπωθούν τα

τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας. Το πρώτο είναι η επικράτηση της επιχείρησης ως πλαισίου κανόνων ρύθμισης της εργασίας, το δεύτερο η μετατροπή της κοινωνικής ασφάλισης σε ιδιωτική επένδυση, το τρίτο η ιδιωτικοποίηση της υγείας και το τέταρτο η ενίσχυση της ταξικής διάστασης της εκπαίδευσης. Στο πεδίο του κοινωνικού δικαίου και τα τέσσερα συνδέονται με την νεοφιλελεύθερη αντίληψη περί εξατομίκευσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και σχετικότητας του κοινωνικού κεκτημένου. Με αυτή την συλλογιστική επιχειρήθηκε να απαντηθεί το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα περί συμπόρευσης νεοφιλελευθερισμού και συνέχισης του κράτους πρόνοιας υπό άλλους όρους και τα δύο υποερωτήματα αυτού πάνω στο κοινωνικό δίκαιο και στα κοινωνικά δικαιώματα.

Μέρος Πρώτο: εργασία και κοινωνική ασφάλιση στο νεοφιλελευθερισμό

Το πρώτο μέρος εστιάζει στην εξέταση της εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων στόχων στο νομοθετικό και νομολογιακό πλαίσιο της εργασίας και της κοινωνικής ασφάλισης. Η εργασία και η κοινωνική ασφάλιση αποτελούν όψεις της διαχείρισης της παραγωγής και της απασχόλησης πριν και μετά το πέρας του εργασιακού βίου. Η προώθηση των αναγκών των επιχειρήσεων ως ρυθμιστικού πλαισίου του εργασιακών δικαιωμάτων και η κεφαλαιοποίηση της ασφάλισης αποτελούν στόχους της νεοφιλελεύθερης ατζέντας. Στην ελληνική περίπτωση, ο σχεδιασμός ενός «φιλικού περιβάλλοντος» υπέρ της ανοιχτής, δηλαδή χωρίς ρυθμιστικούς περιορισμούς, αγοράς της εργασίας και της ασφάλισης χαρακτήρισε το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο και κατ' επέκταση την σχετική δικαστική κρίση.

I. Η επιχείρηση ως ρυθμιστικό πλαίσιο της εργασίας

Σύμφωνα με τον Μαρξ η εργασία είναι «ο αιώνιος φυσικός όρος της ανθρώπινης ύπαρξης» (Μαρξ, 1978, σ. 197). Ο φιλελευθερισμός ως οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό μοντέλο εστίασε στον επανασχεδιασμό των εργασιακών σχέσεων. Όπως διαπιστώνει ο Φουκώ, ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια βιοπολιτική που διαμορφώνει όχι μόνο τους όρους και τις συνθήκες της ζωής αλλά και τους στόχους αυτής. Βασικό «όχημα» της βιοπολιτικής αυτής είναι η μορφή της επιχείρησης (Foucault, 2012). Εν προκειμένω, η ιδιωτική επιχείρηση καθίσταται το κύριο μοντέλο οργάνωσης της εργασίας αλλά και ρύθμισης (απορρύθμισης) των όρων αυτής.

Με βάση αυτή την συλλογιστική, το παρών κεφάλαιο επικεντρώνεται στην απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα με την αποκλειστική επιβολή του μοντέλου της ιδιωτικής επιχείρησης στην οργάνωση της οικονομίας και της παραγωγής. Η νομική κατοχύρωση των επιδιώξεων του επιχειρείν πάνω σε εργασιακά ζητήματα, χαρακτήρισε την νομοθετική πρωτοβουλία της περιόδου της κρίσης αλλά και την μετέπειτα περίοδο. Η αποδυνάμωση της Γενικής Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας και γενικότερα των ΣΣΕ αλλά και η «ρευστοποίηση» του περιεχομένου του δικαιώματος της εργασίας αποτέλεσαν βασικές προϋποθέσεις για την αύξηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των επιχειρήσεων. Η μορφή λοιπόν της επιχείρησης επιβλήθηκε όχι μόνο ως οργανωτικό πλαίσιο της οικονομίας αλλά και ως σύνολο ρυθμιστικών επιλογών εντός του δικαίου της εργασίας.

I.A. Η αποδυνάμωση της ΓΣΣΕ

Η υποχώρηση της ΓΣΣΕ ταυτίζεται με την σταδιακή αποδυνάμωση της διαπραγματευτικής ισχύος του εργαζομένου και κατ' επέκταση με την αμφισβήτηση των εργασιακών δικαιωμάτων του. Οι όροι της εργασίας και τα προστατευτικά όρια που αυτοί έθεταν για την διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων προσεγγίστηκαν ως αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ του εργαζόμενου και της επιχείρησης. Αυτή η εξέλιξη διαφαίνεται από την επικράτηση των ατομικών συμβάσεων και από την ενίσχυση των επιχειρησιακών και τοπικών συμβάσεων εργασίας έναντι των κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών.

I.A.α. Η ενίσχυση των ατομικών συμβάσεων εργασίας και των ατομικών όρων στις συμβάσεις εργασίας.

Η προσπάθεια της προστασίας των αναγκών των επιχειρήσεων¹ έναντι της προστασίας των εργασιακών δικαιωμάτων αποτελεί σημαντική διάσταση του νεοφιλελεύθερου εργατικού δικαίου (Αρανίτου, Αγγελάκης, Νικολακάκης, & Ιωαννίδης, 2022).

Για να γίνει κατανοητή η σημερινή σχέση του επιχειρείν με την εργασία, είναι αναγκαίο να προσεγγιστούν έννοιες της θεωρίας του μάνατζμεντ. Σύμφωνα με την θεωρία του στρατηγικού μάνατζμεντ, η ενίσχυση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των επιχειρήσεων συνδέεται με την αύξηση της οικονομικής αξίας μιας επιχείρησης δηλαδή με την διαφορά ανάμεσα στο κόστος παραγωγής και στο ποσό που είναι διατεθειμένοι οι πελάτες να δαπανήσουν για το παραγόμενο προϊόν (ή υπηρεσία) (Barney & Hesterly, 2022, σσ. 8-10; Μπουραντάς, 2005, σσ. 102-117). Είναι εύλογο ότι το κόστος της παραγωγής «μεταφράζεται» σε μισθολογικό κόστος στην περίπτωση της σχέσης του εργαζόμενου με την επιχείρηση. Επίσης, το μισθολογικό κόστος αξιολογείται με

¹ Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το 2008, οι επιχειρήσεις με έως και 10 εργαζόμενους συγκέντρωναν το 62,6% στην συνολική απασχόληση στην οικονομία, ενώ οι επιχειρήσεις με πάνω από 10 εργαζόμενους το 37,4%. Αντίθετα, το 2020, οι πρώτες συγκέντρωναν το 53,7% και οι δεύτερες το 43,5%. Αυτά στα στατιστικά στοιχεία, αναδεικνύουν την ισχύ των επιχειρήσεων στην διαμόρφωση των όρων της εργασίας στο οικονομικό πεδίο.

βάση τις ανάγκες που προκύπτουν για κάθε επιχείρηση στο πλαίσιο του ανταγωνισμού της με άλλες επιχειρήσεις. Άρα το μισθολογικό κόστος δεν προσεγγίζεται ως μια σταθερή παράμετρος από την επιχείρηση.

Συνεπώς, μια σταθερή νομική ρύθμιση υπερ των εργασιακών δικαιωμάτων δύναται να πλήξει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα μιας επιχείρησης, εφόσον θα περιορίσει την προσαρμοστικότητα της επιχείρησης στον ανταγωνισμό. Η νεοφιλελεύθερη απάντηση σ' αυτό το πρόβλημα είναι η ελαστικοποίηση των όρων εργασίας στις ισχύουσες συμβάσεις εργασίας. Κοινώς απαιτείται η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων μέσα από την πολυδιάσπαση της προστασίας των εργαζόμενων με την εφαρμογή ατομικών συμβάσεων εργασίας και ατομικών όρων στις συμβάσεις εργασίας.

Το μνημονιακό εργατικό δίκαιο χαρακτηρίστηκε από αυτήν την αντίληψη περί μείωσης του κόστους της εργασίας (Κακουλίδου, Κορφιάτης, Μελίδης, & Τουρτούρη, 2021, σσ. 27-32). Όμως η σταδιακή απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων είχε ήδη ξεκινήσει από την δεκαετία του 90'. Σαφώς η εντατικοποίηση της απορρύθμισης ξεκίνησε με την είσοδο της χώρας στα μνημόνια και βεβαίως συνεχίστηκε και μετά την αποχώρηση της από αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μεταβατικής περιόδου προς την σταθεροποίηση ενός νεοφιλελεύθερου καθεστώτος ευελιξίας στην εργασία είναι ο αμφίσημος όρος *flexicurity* που εισήχθη την περίοδο του πρώτου μνημονίου επι κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ με τον Ν 3846/10. Ετυμολογικά πρόκειται για σύνδεση δύο λέξεων της *flexibility* και της *security* (ευελιξία-ασφάλεια). Γενικότερα, ο νόμος επιχείρησε να εισάγει ένα νέο πνεύμα στις εργασιακές σχέσεις που θα συνδυάζει τόσο το στοιχείο της ευελιξίας όσο και της ασφάλειας («ευέλικτης ασφάλειας») (Κουζής, 2022, σ. 89).

Ειδικότερα, ο νόμος θέσπιζε μια σειρά μέτρων για την προστασία των εργαζόμενων, πάντα όμως με την τάση να ενισχύει τη ευελιξία στην εργασία. Για παράδειγμα προέβλεπε το τεκμήριο μισθωτής εργασίας για ανεξάρτητες συμβάσεις εργασίας αποκλειστικής απασχόλησης ή κύριας απασχόλησης 9 συναπτών μηνών στον ίδιο εργοδότη (α 1), την αύξηση του χρόνου δανεισμού μέσω ΕΠΑ² από οκτάμηνο σε δωδεκάμηνο και σε

² Επιχειρήσεις Προσωρινής Απασχόλησης - ΕΠΑ

εξαιρετικές περιπτώσεις σε δεκαεξάμηνο (α 3), την επαναρρύθμιση του καθεστώτος διαθεσιμότητας με την αύξηση του χρόνου της διαθεσιμότητας έως και 3 μήνες ανά ημερολογιακό έτος και την δυνατότητα επανάληψης του μέτρου το επόμενο έτος με διάλειμμα 3 μηνών (α 4), την επέκταση της εφαρμογής της μερικής απασχόλησης στο δημόσιο τομέα (α 2 παρ 18) αλλά και την κατάτμηση της ετήσιας άδειας με αποδοχές σε δύο περιόδους ανάλογα με τις ανάγκες της επιχείρησης (α 6) (Κουζής, 2022, σσ. 88-92; Κουκιάδης, 2021).

Είναι σαφές ότι το συγκεκριμένο πλαίσιο αποτέλεσε τον προάγγελο των σημερινών σκληρότερων μέτρων νεοφιλελευθεροποίησης της εργασίας μέσω της εντατικοποίησης της ελαστικοποίησης των όρων της. Όμως και αυτός ακολούθησε δύο προηγούμενους σημαντικούς νόμους. Για παράδειγμα, ο Ν 3844/10 εισήγαγε το γενικό θεσμικό πλαίσιο για την απελευθέρωση των υπηρεσιών και των επαγγελμάτων ενώ ο χρονικά επόμενος μνημονιακός Ν 3845/10 θέσπισε την περαιτέρω μείωση των δημόσιων δαπανών. Συγκεκριμένα, ο Ν 3845/10 εισήγαγε αλλαγές στο περιεχόμενο των ατομικών εργασιακών σχέσεων για τις αμοιβές των νεοεισερχομένων στην εργασία, την προσωρινή απασχόληση και την απόλυση και τις συμβάσεις μαθητείας. Ουσιαστικά δημιούργησε το κατάλληλο κλίμα για την ενίσχυση της ευελιξίας στην εργασία και την εισαγωγή του υποκατώτατου μισθού μέσω της θέσπισης ενός κατώτατου ημερομισθίου για νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών (Κουζής, 2022, σσ. 96, 98-99).

Η ενίσχυση της ευελιξίας στο πρώτο αυτό σύνολο ρυθμίσεων συνδέεται με την ανάγκη ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων την περίοδο της κρίσης και βέβαια με την θεμελίωση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου. Η ευελιξία στην εργασία είναι ένας όρος που πραγματικά εκφράζει την ελαστικοποίηση των όρων εργασίας. Μια επιχείρηση που αναγνωρίζει την δεσμευτικότητα των όρων εργασίας και την σταθερότητα αυτών αδυνατεί να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά άλλες επιχειρήσεις. Όπως αναφέρεται και στην θεωρία πόρων και ικανοτήτων του στρατηγικού μανάτζμεντ, η ενθάρρυνση και παρακίνηση των εργαζόμενων από την ηγεσία να αναλαμβάνουν υποχρεώσεις και να διεκπεραιώνουν περισσότερες εργασίες αποτελεί πηγή ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος (Barney & Hesterly, 2022, σσ. 80-81; Μπουραντάς, 2005). Η παρότρυνση των εργαζόμενων να αναλαμβάνουν επιπλέον ρόλους και αρμοδιότητες δεν δύναται να περιοριστεί στο πλαίσιο συγκεκριμένων όρων εργασίας. Το ρυθμιστικό πλαίσιο που υιοθετείται πρέπει να είναι «ανοιχτό» σε επαναερμηνεία και διαπραγμάτευση με βάση τις ανάγκες και τους στόχους της επιχειρηματικής μονάδας (no job description).

Η υπογραφή του δευτέρου μνημονίου από την κυβέρνηση Παπαδήμου ενέτεινε ακόμη περισσότερο την απορρύθμιση της εργασίας. Χαρακτηριστικός ο Ν 4046/1235 ο οποίος επικύρωσε την ΠΥΣ 6/28-2- 2012. Ο νόμος προέβλεπε την κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στην διαιτησία και η καθιέρωση της από κοινού προσφυγής (ΠΥΣ α 3 παρ 1). Επιπροσθέτως, θέσπισε το καθεστώς διευκόλυνσης των απολύσεων στον ιδιωτικό φορέα και στην περίπτωση του δημοσίου φορέα εξισώνοντας τα όρια ηλικίας και συνταξιοδότησης σε επιχειρήσεις που ανήκουν ή ανήκαν στον δημόσιο φορέα με τα αντίστοιχα προβλεπόμενα όρια στον ιδιωτικό φορέα (ΠΥΣ α 5 παρ 1). Ομοίως, ο νόμος προέβλεψε την κατάργηση της μονιμότητας στο ευρύτερο δημόσιο φορέα που έχει κατοχυρωθεί από προηγούμενους νόμους, προηγούμενες κανονιστικές πράξεις και ΣΣΕ, προηγούμενους κανονισμούς εργασίας και οργανισμούς προσωπικού και προηγούμενες διοικητικές αποφάσεις σε επιχειρήσεις και οργανισμούς στον δημόσιο φορέα (ΠΥΣ α 5 παρ 2) (Κουζής, 2022, σσ. 136-137)

Μετά την υπογραφή του τρίτου μνημονίου επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ εισήχθη μια δέσμη μέτρων προς την ίδια κατεύθυνση. Ειδικότερα, με τον Ν 4335/15 οι απαιτήσεις των εργαζόμενων μιας πτωχευμένης επιχείρησης υποχωρούν έναντι των αξιώσεων των τραπεζών στο εκπλειστηρίασμα (α 8). Η προνομιακή εκπλειστηρίαση υπέρ των τράπεζων προστίθεται στο προνομιακό καθεστώς των απαιτήσεων υπέρ του δημοσίου των προηγούμενων μνημονιακών ρυθμίσεων. Σημαντικός και ο Ν 4336/15 ο οποίος κύρωσε το τρίτο μνημόνιο. Ο νόμος κατοχύρωσε την επαναφορά της σύντμησης του χρόνου και του περιεχομένου για την μετενέργεια των ΣΣΕ. (α 2 υποπαρ Ε 2 εδ 4). Ακολούθησε ο Ν 4472/17 που απελευθέρωσε τις ομαδικές απολύσεις με την μεταφορά του αποφασιστικού ρόλου για την έγκριση των ομαδικών απολύσεων από την δημόσια αρχή στο ΑΣΕ³. Αυτό θα εξετάζει την νομιμότητα των ομαδικών απολύσεων που ξεπερνάνε το προβλεφθέν ανώτατο μηνιαίο όριο (α 17 παρ 3 εδ 3) (Κουζής, 2022, σσ. 171-174).

Παρά τις προσπάθειες της τότε κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ, ακολουθήθηκε σε γενικές γραμμές το ίδιο νεοφιλελεύθερο σχέδιο που ακολουθήθηκε και μετά από μια κυβέρνηση που στήριζε πολιτικά και ιδεολογικά το νεοφιλελεύθερο μοντέλο όπως είναι η ΝΔ. Χαρακτηριστικός ο Ν 4623/2019 επι κυβερνήσεως ΝΔ ο οποίος εστιάζει στην θέσπιση ενός πλαισίου σχετικής προστασίας της εργασίας. Ο νόμος καταργεί την συνευθύνη των εμπλεκόμενων μερών στην περίπτωση της εργολαβίας και υπεργολαβίας, με παράλληλη άρση του μέτρου για την

³ Ανώτατο Συμβούλιο Εργασίας – ΑΣΕ

αλληλέγγυα ευθύνη του αναθέτοντος του έργου, του εργολάβου και του υπεργολάβου για οφειλές σε μισθούς, ασφαλιστικές εισφορές και αποζημιώσεις απόλυσης (α 117 παρ 1). Ακολούθως επαναφέρονται οι αναιτιολόγητες απολύσεις, δηλαδή δεν απαιτείται πλέον η επίκληση βάσιμου λόγου από τον εργοδότη στην περίπτωση που επιθυμεί να απολύσει εργαζόμενο ο οποίος βρίσκεται σε καθεστώς σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου (α 117 παρ 2 α). Δύναται να υποστηριχθεί ότι η αναιτιολόγητη απόλυση στιγματίζει τον εργαζόμενο στην αγορά εργασίας και συνεχίζει την εφαρμογή της μνημονιακής λογικής στις εργασιακές σχέσεις (Κουζής, 2022, σσ. 208-209).

Το νέο νομοθετικό πλαίσιο για την εργασία που εισήχθη με τον Ν 4808/2021, το οποίο κωδικοποιήθηκε με τον Ν 5043/2023, στοχεύει αφενός στην ενίσχυση της διαπραγματευτικής ισχύος του εργοδότη και αφετέρου στην αποδυνάμωση της διαπραγματευτικής θέσης του εργαζόμενου. Το «νέο εργατικό δίκαιο» όπως παρουσιάζεται από την κυβέρνηση της ΝΔ εστίασε στην πλήρη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και στον οριστικό «αφοπλισμό» του εργαζόμενου απέναντι στην εργοδοτική αυθαιρεσία. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος κινήθηκε προς δύο διαφορετικές αλληλοαποκλειούμενες κατευθύνσεις με τα προσχήματα της διασφάλισης της αγοράς εργασίας και της αντιμετώπισης της παραβατικότητας σ' αυτήν. Επιδιώχθηκε η διευκόλυνση των απολύσεων και η αντιμετώπιση της παραβίασης της εργασιακής νομοθεσίας στον χώρο εργασίας. Ευλόγως η αποτελεσματικότητα του δεύτερου μέτρου αμφισβητείται εφόσον επισκιάζεται από την απειλή της αυθαίρετης απόλυσης.

Παράλληλα, ο νόμος προέβλεψε την δυνατότητα ατομικής συμφωνίας εφαρμογής ελαστικής διευθέτησης του συνολικού χρόνου εργασίας (α 59 παρ 1). Σαφώς πρόκειται για μια ρύθμιση που διευκολύνει την απορρύθμιση του ωραρίου και την παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας προβάλλοντας ως δικαιολογία την ευχέρεια του εργαζόμενου να ζητήσει «ελεύθερα» από τον εργοδότη αυτό το σύστημα διευθέτησης του ωραρίου του. Αποτελεί ουσιαστικά μια προτροπή σε ατομική διαπραγμάτευση μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου προκειμένου ο εργαζόμενος να δώσει την συναίνεση του στην ελαστικοποίηση των όρων εργασίας του.

Στην περίπτωση των απολύσεων, ο νόμος προβλέπει μια αναλυτική λίστα των περιοριστικών όρων για την ακυρότητα των απολύσεων (α 66 παρ 1). Αν και ο νόμος δίνει την δυνατότητα στον εργαζόμενο να επαναπροσληφθεί από τον εργοδότη εφόσον η απόλυση καταστεί άκυρη, προβλέπει ότι το βάρος απόδειξης της αιτίας της άκυρης

απόλυσης το φέρει ο ίδιος ο εργαζόμενος (α 66 παρ 2). Αντι λοιπόν να προβλέπει ότι το βάρος απόδειξης νόμιμης αιτίας απόλυσης το φέρει ο εργοδότης, προεικάζει την νομιμότητα της απόλυσης. Μια τέτοια προϋπόθεση αίρει ουσιαστικά οποιοδήποτε τυχόν πρόθεση του νόμου να προστατέψει τον εργαζόμενο από την αυθαίρετη επιλογή του εργοδότη να τον απολύσει. Πρόκειται για ένα νομοθετικό μέτρο που διευκολύνει παρά δυσχεραίνει τις αυθαίρετες απολύσεις προσθέτοντάς άλλο ένα «όπλο» στο «οπλοστάσιο» της εργοδοτικής αυθαιρεσίας.

Ένα άλλο μέτρο υπέρ των απολύσεων είναι η δυνατότητα που δίνεται στον εργοδότη να μην επαναπροσλάβει τον εργαζόμενο σε περίπτωση άκυρης απόλυσης αλλά να του καταβάλλει πρόσθετη αποζημίωση (α 66 παρ 3,4). Με αυτήν την ρύθμιση ο εργοδότης μπορεί να αποφύγει την επαναπρόσληψη του εργαζόμενου, γεγονός που αποδυναμώνει την προβλεπόμενη προστασία κατά των άκυρων απολύσεων. Η προϋπόθεση για την εφαρμογή της ρύθμισης αυτής είναι οι προτεινόμενοι λόγοι ακυρότητας να είναι άλλοι από αυτούς που ορίζονται ρητά στον νόμο. Αντίστοιχα το δικαστήριο δύναται να επιδικάσει πρόσθετη αποζημίωση, με ελάχιστο ποσό το αντίστοιχο 3 μηνών και ανώτατο το διπλάσιο της καταβαλλόμενης αποζημίωσης σε συνάρτηση πάντα με την ένταση του πταίσματος του εργοδότη και βέβαια με την οικονομική κατάσταση εργοδότη και εργαζόμενου. Πρακτικά, παράλληλα με την προηγούμενη ρύθμιση η τελευταία ρύθμιση διευκολύνει την στοχοποίηση του εργαζόμενου και την αποφυγή πρόσληψης «μη συνεργάσιμου» προσωπικού.

Με το ίδιο πνεύμα αντιμετωπίζεται και η περίπτωση της θεραπείας της καταγγελίας του εργοδότη (α 66 παρ 5). Σε περίπτωση κάλυψης της τυπικής ακυρότητας της καταγγελίας εντός ενός μήνα θεραπεύεται η ακυρότητα της απόλυσης γεγονός που ευνοεί ουσιαστικά τον εργοδότη εφόσον τον απαλλάσσει από την καταβολή μισθών υπερημερίας για την χρονική περίοδο αυτή. Επίσης ο εργοδότης δύναται μετά την κοινοποίηση της καταγγελίας της εξαρτημένης σύμβασης εργασίας, να απαλλάξει τον εργαζόμενο μερικώς ή πλήρως από την παροχή εργασίας (α 65). Αυτή η δυνατότητα απαλλάσσει τον εργοδότη από το να δεχθεί την αρνητική για εκείνον πιθανότητα μη παραγωγικής εργασίας του υπό απόλυση εργαζόμενου. Άλλη μια σημαντική ρύθμιση είναι η κατάργηση της διάκρισης μεταξύ εργατών και υπαλλήλων σε θέματα απόλυσης (α 64). Πρόκειται για κατάργηση της διάκρισης ως προς την προθεσμία προμήνυσης και την καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας. Αν και θετικό το μέτρο, η αποσπασματικότητα του δεν αίρει την ουσιαστική διάκριση στην εργασία εργατών και υπαλλήλων (Κουζής, 2022).

Ο νόμος προβλέπει και την μετατροπή της Επιθεώρησης Εργασίας σε ανεξάρτητη αρχή χωρίς νομική προσωπικότητα (α 102-125). Αποτελεί μια κίνηση υπέρ της υποβάθμισης του ρόλου της Επιθεώρησης δεδομένης της μετατροπής του ΣΕΠΕ⁴ από ειδική γραμματεία, σε απλή γραμματεία και τέλος σε ανεξάρτητη αρχή. Είναι εύλογο ότι μια τέτοια εξέλιξη γεννά ερωτήματα ως προς την ανεξαρτησία της επιθεώρησης αλλά και την στελέχωση του προσωπικού της δεδομένης της αποχώρησης της πολιτείας και της υπαγωγής των διορισμών του προσωπικού στο κράτος (Κουζής, 2022, σ. 238)

Μια άλλη σημαντική διάταξη είναι αυτή που προβλέπει την δυνατότητα εκπρόθεσμης ηλεκτρονικής υποβολής των απαραίτητων εντύπων από τον εργοδότη στο σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (α 75). Πρόκειται για μια ευνοϊκή ρύθμιση για τον εργοδότη εφόσον διευκολύνει την παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας και την αποδυνάμωση των ελεγκτικών μηχανισμών. Σημαντική επίσης η εισαγωγή της ψηφιακής κάρτας στις επιχειρήσεις η οποία συνδέεται με το υπουργείο εργασίας (α 74). Σαφώς πρόκειται για θετική πρωτοβουλία που όμως κρίνεται ατελέσφορη δεδομένης της αποδυνάμωσης των ελεγκτικών μηχανισμών. Ακόμη και η πρόβλεψη της εκ προτέρων δήλωσης των αλλαγών στο πρόγραμμα εργασίας (α 78) δεν καταφέρνει να διασφαλίσει την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων του εργαζόμενου στο ζήτημα του ελέγχου του αληθινού εργάσιμου χρόνου.

Στο πεδίο της νομολογίας, πολλές δικαστικές αποφάσεις πάνω σ' εργασιακές διαφορές μ' αντικείμενο το είδος και τους όρους της παρεχόμενης εργασίας αναγνώρισαν στην πράξη την εξατομίκευση των όρων της εργασίας. Ενδεικτική η ΑΠ 271/2017, η οποία είχε ως αντικείμενο την πρόσθετη και διαφορετική εργασία στο πλαίσιο σύμβασης εργασίας. Ο ΑΠ ενώ αναγνώρισε ότι η φορτοεκφόρτωση στην περίπτωση των οδηγών φορτηγών αυτοκινήτων δεν εντάσσεται εντός του πλαισίου εργασίας ενός οδηγού φορτηγού, έκρινε ότι δύναται να συμφωνηθεί σιωπηρά ή ρητά αλλά και μεταγενέστερα, μεταξύ του εργοδότη και του εργαζόμενου οδηγού, παράλληλα με την μεταφορά, ο δεύτερος να αναλάβει και την φορτοεκφόρτωσή τους στο φορτηγό χωρίς αμοιβή. Στην περίπτωση αυτή ο εργοδότης δεν έχει υποχρέωση καταβολής επιπλέον αμοιβής πέραν του συμφωνηθέντος μισθού (ΔΣΑ, 2023). Ερωτήματα γεννώνται ως προς την δυνατότητα του εργαζόμενου οδηγού να αρνηθεί πρόταση του εργοδότη για φορτοεκφόρτωση των αντικειμένων ή των προϊόντων προς μεταφορά. Δύναται να υποστηριχθεί ότι όσο αυξάνεται το σύνολο των επί μέρους εργασιών που έχει ο εργαζόμενος να διεκπεραιώσει εντός του χρονικού διαστήματος της εργασίας

⁴ Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας – ΣΕΤΕ

του, στο πλαίσιο εξυπηρέτησης των αναγκών της επιχείρησης, άλλο τόσο μειώνεται το κόστος της παρεχόμενης από αυτόν εργασίας για την επιχείρηση. Κοινώς οι όροι του σύμβασης εργασίας προσαρμόζονται στις ανάγκες της επιχείρησης.

Αντίστοιχα, η ΑΠ 326/2017 όρισε την σχέση πρόσθετης και συναφούς εργασία με την κύρια εργασία στην περίπτωση προσωπικού υπηρεσιών μαγειρείου και ειδικότερα του επαγγέλματος του αρχιμάγειρα πλοίων. Σύμφωνα με την απόφαση ο τεμαχισμός του κρέατος σε μερίδες στο πλαίσιο προετοιμασίας των γευμάτων είναι συναφής εργασία με τα κύρια καθήκοντα του αρχιμάγειρα. Στην περίπτωση μάλιστα που δεν υπάρχουν εκδοροσφαγείς, την εργασία τους την αναλαμβάνουν οι μάγειρες και οι χυτροκαθαριστές. Άρα εφόσον πρόκειται για συναφή εργασία δεν δικαιούται οι μάγειρες επιπλέον αμοιβή για την προετοιμασία του κρέατος (ΔΣΑ, 2023).

Το πρόβλημα που ανακύπτει σχετικά με την συναφή εργασία είναι ο προσδιορισμός των ορίων μεταξύ συναφούς και διαφορετικής εργασίας. Για παράδειγμα στην περίπτωση του αρχιμάγειρα η εργασία του εκδοροσφαγέα δεν συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την εργασία του μάγειρα (ή του χυτροκαθαριστή). Δηλαδή πρόκειται για εργασία ενός άλλου επαγγέλματος, ενός άλλου εργαζόμενου. Αν λοιπόν μια επιχείρηση δύναται να καλύψει τις ανάγκες της μ' ένα εργαζόμενο ο οποίος θα αναλάβει να διεκπεραιώσει πλήθος συναφών εργασιών, το χαμηλό κόστος εργασίας που θα προκύψει θα ευνοήσει την ίδια την επιχείρηση και θα επιβαρύνει τον εργάσιμο χρόνο του ίδιου εργαζόμενου.

Χαρακτηριστική και η ΕφΠειρ 656/2020 με αντικείμενο το επίδομα ανθυγιεινής εργασίας για χειριστή Η/Υ στον ιδιωτικό τομέα. Η απόφαση ανέφερε ότι η απλή χρήση του Η/Υ στο πλαίσιο της εξέλιξης της τεχνολογίας για την διεκπεραίωση και την διευκόλυνση της εργασίας σε συνδυασμό με την χρονικά περιορισμένη χρήση του Η/Υ δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της ανθυγιεινής εργασίας για χειριστή Η/Υ. Άρα ο εργαζόμενος δεν δικαιούται το σχετικό επίδομα εργασίας δεδομένου ότι η εργασία του περιλάμβανε την απλή χρήση του Η/Υ για χρονικό διάστημα το οποίο δεν υπερέβαινε τα 20 λεπτά ανά ώρα την ημέρα (ΔΣΑ, 2023).

Είναι γνωστό ότι ο μέσος χρόνος εργασίας με Η/Υ ακόμη και στην περίπτωση της απλής χρήσης αυξάνεται με το πλήθος των εργασιών που καλείται ο μέσος εργαζόμενος να διεκπεραιώσει. Πολλές φορές το όριο ανάμεσα στην απλή χρήση Η/Υ και στην πιο σύνθετη καθίσταται δυσδιάκριτο με την συνεχή εξέλιξη των σύγχρονων τεχνολογιών γεγονός που καθιστά σχεδόν αδύνατο τον υπολογισμό του χρόνου εργασίας με Η/Υ. Σίγουρα η χρήση

της τεχνολογίας διευκολύνει τις συνθήκες εργασίας αλλά και το λεγόμενο multitasking που επιβαρύνει τον ίδιο τον εργαζόμενο.

Σημαντική και η ΑΠ 1044/2020 με αντικείμενο την εκ περιτροπής εργασία και την επίσχεση εργασίας. Το δικαστήριο έκρινε ότι στο πλαίσιο του διευθυντικού δικαιώματος του ο εργοδότης δύναται να επιβάλλει εκ περιτροπής εργασία που δεν συνιστά μονομερής βλαπτική μεταβολή των όρων της εργασίας βάσει Ν. 2112/1920 (α 7). Στην περίπτωση αυτή η άσκηση του δικαιώματος επίσχεσης εργασίας είναι καταχρηστική και η επίσχεση παράνομη. Κατά συνέπεια, ο εργοδότης δεν οφείλει να καταβάλει στον μισθωτό αποδοχές υπερημερίας (ΔΣΑ, 2023).

Η ίδια η μονομερής επιβολή της εκ περιτροπής εργασίας ακόμη και αν στηρίζεται στην κάλυψη των αναγκών της επιχείρησης είναι προβληματική και δύναται να χαρακτηριστεί μονομερής βλαπτική μεταβολή κατά περίπτωση. Αυτό ισχύει διότι τα όρια του διευθυντικού δικαιώματος είναι δυνατόν να επεκταθούν περαιτέρω όταν ο ίδιος ο εργοδότης επικαλείται την δυσμενή οικονομική κατάσταση της επιχείρησης για να επιβάλει νέους και συγκεκριμένους όρους στην οργάνωση του χρόνου της εργασίας.

Συνοψίζοντας, διαφαίνεται ότι το κύριο μέλημα του νομοθετικού πλαισίου και της σχετικής νομολογίας είναι η δημιουργία ενός φιλικού περιβάλλοντος για την επέκταση της εξατομίκευσης της σύμβασης εργασίας. Δηλαδή για την εξάλειψη των περιορισμών του διευθυντικού δικαιώματος μέσω μέτρων υπέρ της διευκόλυνσης των απολύσεων, της αποδυνάμωσης της επιθεώρησης εργασίας, του περιορισμού του δικαιώματος προσφυγής στην διαιτησία και της προώθησης ατομικών όρων μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου. Τα μέτρα αποτελούν αντανάκλασεις στο νομικό πεδίο της εφαρμογής του μάνατζμεντ.

Ι.Α.β. Η επικράτηση των τοπικών και επιχειρησιακών ΣΣΕ

Ιστορικά η αποδυνάμωση των ΣΣΕ συνδέθηκε με την πολιτική των μνημονίων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι την προηγούμενη περίοδο δεν επιχειρούνταν η υποβάθμιση τους. Την περίοδο του πρώτου μνημονίου επι κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ το νομοθετικό πλαίσιο του Ν 3845/10 εισήγαγε την άρση της αρχής της ευνοϊκότερης ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής ΣΣΕ σε όλα τα είδη ΣΣΕ. Ειδικότερα, πρώτον προέβλεπε την δυνατότητα ισχύος του δυσμενέστερου περιεχομένου για τους εργαζόμενους των ομοιοεπαγγελματικών και επιχειρησιακών ΣΣΕ έναντι των κλαδικών ΣΣΕ αλλά και των κλαδικών ΣΣΕ έναντι της ΕΓΣΣΕ (α 2 παρ 7), δεύτερον επανεξέτασε τους όρους προσφυγής στην διαιτησία για

επίλυση συλλογικών διαφορών με στόχο την κατάργηση στο μέλλον της μονομερούς προσφυγής στην διαιτησία για εργασιακά ζητήματα (α 2 παρ 9) (Κουζής, 2022, σ. 99). Η ένταση των πρώτων μνημονιακών μέτρων στόχευε κυρίως στην δημιουργία του κατάλληλου περιβάλλοντος στην αγορά εργασίας για την περαιτέρω απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στο ατομικό και συλλογικό εργατικό δίκαιο παρά στην ευθεία επίθεση στα συλλογικά εργασιακά δικαιώματα.

Ακολούθως λοιπόν ο Ν 3899/10 εισήγαγε τις ειδικές επιχειρησιακές ΣΣΕ με περιεχόμενο δυσμενέστερο των αντίστοιχων κλαδικών ΣΣΕ (α 13). Παράλληλα παρέμβει στον ΟΜΕΔ προωθώντας αλλαγές στην σύνθεση του με στόχο την καλύτερη εκπροσώπηση της εργοδοσίας, δηλαδή του κεφαλαίου. Αυτό πρακτικά σήμαινε την μονομερή επιλογή των οικονομικών όρων της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας ως μοναδικών κριτηρίων για την επίλυση συλλογικών διαφορών μέσω της μεσολάβησης και της διαιτησίας (α 14 παρ 4, 16 παρ 5) (Κουζής, 2022, σσ. 108-110).

Παρατηρείται ότι ο μεταγενέστερος νόμος του Ν 3845/10, Ν 3899/10 εντείνει την νεοφιλελευθεροποίηση με την υπο οικονομικούς όρους επαναερμηνεία του δικαιώματος προσφυγής των εργαζομένων στην διαιτησία αλλά και με την αποδυνάμωση των ΣΣΕ μέσω της εισαγωγής δυσμενέστερων ειδικών επιχειρησιακών ΣΣΕ. Το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο εναρμονίζεται με την επιχειρησιακή λογική στην εργασία και με την στρατηγική αποδυνάμωσης των ΣΣΕ.

Το δεύτερο μνημόνιο επί κυβέρνησης Παπαδήμου εντατικοποίησε την ευθεία επίθεση στις ΣΣΕ. Χαρακτηριστικός ο Ν 4046/12 που κύρωσε την ΠΥΣ 6/28-2-2012. Ο νόμος προβλέπει ότι τα τρία έτη θα είναι ο ανώτερος χρόνος ισχύος μιας ΣΣΕ (ΠΥΣ α 2 παρ 1) αλλά και την κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στην διαιτησία και την θέσπιση την από κοινού προσφυγής εργοδότη – εργαζόμενου (α 3 παρ 1). Παράλληλα κατοχυρώνει την σύντμηση του χρόνου και του περιεχομένου της μετενέργειας (α 2 παρ. 4). Μάλιστα, ο χρόνος μετενέργειας από 6 μήνες γίνεται 3 μήνες ενώ το περιεχόμενο της μετενέργειας συντέμνεται ως προς του κανονιστικούς όρους της ΣΣΕ που έχει λήξει (Κουζής, 2022, σσ. 134-136)

Διατηρούνται λοιπόν μόνο ο βασικός μισθός και τα ημερομίσθια, τα επιδόματα ωρίμανσης, τέκνων, σπουδών και επικίνδυνης εργασίας. Επίσης περιορίζεται η αρμοδιότητα των διαιτητικών αποφάσεων στον καθορισμό του μισθού και του ημερομισθίου. Αποκλείονται έτσι από την συλλογική ρύθμιση επιδόματα, χρόνος

εργασίας, συνθήκες εργασίας κτλ. Στο προβλεπόμενο αυτό πλαίσιο οι διαιτητικές αποφάσεις δύνανται να βασίζονται μόνο στις οικονομικές συνθήκες, στην διαφύλαξη του ανταγωνισμού και του μοναδιαίου κόστους εργασίας και παραγωγικής δραστηριότητας. Παραγκωνίζεται κάθε κοινωνικό κριτήριο ως βάση για την έκδοση των διαιτητικών αποφάσεων. Πρόκειται για άλλη μια ρύθμιση που εστιάζει στην προώθηση των οικονομικών όρων στην εργασία και στην υποβάθμιση των εργασιακών δικαιωμάτων.

Η συμμαχική κυβέρνηση ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΔΗΜΑΡ που προέκυψε από τις εκλογές του 2012 ανέλαβε να ολοκληρώσει την εφαρμογή του δεύτερου μνημονίου. Ο Ν 4093/12 προέβλεπε τον προσδιορισμό του κατώτατου μισθού και αντίστοιχα του υποκατώτατου μισθού για τους νέους εργαζόμενους από το νόμο καταργώντας ουσιαστικά την σχετική αρμοδιότητα της ΕΓΣΣΕ στον καθορισμό των κατώτατων αποδοχών (υποπαρ ΙΑ 11 εδ 1). Σαφώς η συγκεκριμένη διάταξη αποδυνάμωσε την ΕΓΣΣΕ και της στέρησε τον κεντρικό της ρόλο δηλαδή την διασφάλιση των κατώτατων αποδοχών των εργαζόμενων. Πρόκειται για παράκαμψη της συλλογικής αυτονομίας και μονιμοποίηση της αποκλειστικής κρατικής ευθύνης για τον προσδιορισμό του ύψους των κατώτατων μισθών και ημερομισθίων με στόχο την διασφάλιση των μνημονιακών στόχων (Κουζής, 2022, σ. 145)

Ο Ν 4336/15 επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ, ΑΝΕΛ επαναφέρει την σύντμηση του χρόνου και του περιεχομένου της μετενέργειας των ΣΣΕ (α 2 υποπαρ Ε 2 εδ) καταργώντας προηγούμενη διάταξη του Ν 4331/15 ψηφισθέντα επίσης επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ, ΑΝΕΛ για την επαναφορά της μετενέργειας στο εξάμηνο από το τρίμηνο (α 72 παρ 1). Η αλλαγή αυτή πολιτικής από μια κυβέρνηση με αριστερό πρόσημο συνδέεται με την άσκηση πολιτικών και οικονομικών πιέσεων που κορυφώθηκαν με το κλείσιμο των τραπεζών και τους κεφαλαιακούς ελέγχους (capital control) που επιβλήθηκαν στην χώρα τον Ιούνιο του 2015 και διήρκησαν μέχρι το 2019. Με το ίδιο νομοθετικό πλαίσιο προβλέφθηκε ο περιορισμός των συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα ο περιορισμός του συνδικαλιστικού και απεργιακού δικαιώματος. Προβλέφθηκε η διατήρηση της αναστολής της επεκτασιμότητας της αρχής της εύνοιας και της επεκτασιμότητας των ΣΣΕ μέχρι το τέλος της εφαρμογής του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής (α 16 παρ 1, 2). Ουσιαστικά επιχειρήθηκε η επιστροφή στην μνημονιακή κανονικότητα και η ολοκλήρωση του νέου μνημονιακού προγράμματος .

Ακολούθως, με τον Ν 4472/17 εισήχθησαν πρόσθετοι όροι για την άρση και την απόλυση των συνδικαλιστικών στελεχών όπως είναι η αδικαιολόγητη απουσία από την εργασία

άνω των τριών ημερών αντι της προηγούμενης πρόβλεψης των 8 ημερών και η συμμετοχή σε απεργία που έχει κριθεί παράνομη ή καταχρηστική δικαστικά (α 18). Προβλέφθηκε επίσης ο συνολικός περιορισμός των συνδικαλιστικών αδειών μέσα από τις διαφορετικές αυξομειώσεις των αμειβόμενων συνδικαλιστικών αδειών στα διάφορα επίπεδα συνδικαλιστικής εκπροσώπησης (α 19). Αντίστοιχα προβλέφθηκε η έμμεση επαναφορά της ανταπεργίας με την δυνατότητα που δίνεται στον εργοδότη να μην καταβάλλει τις αμοιβές των εργαζόμενων λόγω ανωτέρας βίας έπειτα από δικαστική απόφαση (α 20) (Κουζής, 2022, σσ. 177-178).

Μεταμνημονιακά, η κυβέρνηση της ΝΔ προώθησε μια σειρά μέτρων για την αποδυνάμωση των ΣΣΕ με το Ν 4635/19. Χαρακτηριστική η πρόβλεψη ρήτρας εξαίρεσης από όρους ΣΣΕ που συμφωνούνται εντός κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ για ορισμένες κατηγορίες επιχειρήσεων (α 53 παρ 8). Πρόκειται για επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες αλλά και επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας και μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Η πρόβλεψη υπέρ των επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα εμφανίζεται σ' όλο φάσμα του νόμου αυτού, με στόχο βεβαίως την διασφάλιση της επιβίωσης τους για την προώθηση της ανταγωνιστικότητας και της επιχειρηματικότητας.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος του συγκεκριμένου νομοθετικού πλαισίου είναι ότι αν και ο νόμος διατηρεί τυπικά την επεκτασιμότητα των ΣΣΕ και το δικαίωμα μονομερούς προσφυγής στην διαιτησία, καθιστά ανίσχυρες αυτές τις προβλέψεις με την εισαγωγή συγκεκριμένων προϋποθέσεων για την εφαρμογή τους αλλά και εξαιρέσεων από αυτές. Για παράδειγμα ο νόμος προβλέπει μια σειρά εξαιρέσεων για την εφαρμογή της αρχή της ευνοϊκότερης ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής ΣΣΕ (α 55 παρ 2 εδ β). Στις εξαιρέσεις αυτές περιλαμβάνονται επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα ή βρίσκονται σε προπτωχευτική, παραπτωχευτική ή μεταπτωχευτική διαδικασία. Αλλά και επιχειρήσεων που βρίσκονται σε διαδικασία εξωδικαστικού συμβιβασμού και εξυγίανσης. Είναι σαφές ότι μια τέτοια πρόβλεψη αναφέρεται σε μια μεγάλη αριθμητικά κατηγορία επιχειρήσεων που παρουσιάζεται αυξημένη λόγω και της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Συνεπώς, δύναται να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη νομοθετική πρόβλεψη εξαιρέσεων στοχεύει πρωτίστως στην κάλυψη των αναγκών των επιχειρήσεων και στην προώθηση του ανταγωνισμού στην αγορά πάρα στην ουσιαστική προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων.

Στο ίδιο πνεύμα και η πρόβλεψη υπεροχής των τοπικών ΣΣΕ έναντι των εθνικών ΣΣΕ (α 55 παρ 3). Πρόκειται για μια ρύθμιση που καθιερώνει ουσιαστικά την υπεροχή των τοπικών ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής με τις αντίστοιχες κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές ΣΣΕ. Η προώθηση του στοιχείου της τοπικότητας μέσω των τοπικών ΣΣΕ με την πρόβλεψη υπεροχής των επιχειρησιακών ΣΣΕ περιορίζει την ισχύ των κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ και βέβαια την ΕΓΣΣΕ. Και στην περίπτωση λοιπόν της ρύθμισης αυτής επιδιώκεται η κάλυψη των αναγκών των επιχειρήσεων και όχι η προάσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων.

Ομοίως, ο νόμος προβλέπει πρόσθετους όρους για την επέκταση των συλλογικών συμβάσεων και των διαιτητικών αποφάσεων εκτός από το ελάχιστο ποσοστό του 51% της απασχόλησης στον κλάδο, στο επάγγελμα ή στην ειδικότητα (α 56 παρ 2 , 1-2). Η αξιολόγηση για την έγκριση της επέκτασης της ΣΣΕ συνδέεται με τις επιπτώσεις αυτής στην ανταγωνιστικότητα και στην απασχόληση, επίσης απαιτείται σχετική γνωμοδότηση του ΑΣΕ για την τεκμηρίωση του αναγκαίου ελάχιστου ποσοστού απασχόλησης στον κλάδο. Είναι σαφές ότι η απασχολησιμότητα προσδιορίζεται μέσα από τους όρους της ανταγωνιστικότητας και της επιχειρηματικότητας και όχι με κριτήριο την πλήρη και σταθερή απασχόληση. Μάλιστα το ίδιο το ΑΣΕ προωθεί την άρση της επεκτασιμότητας των ΣΣΕ δημιουργώντας αποκλίσεις ως προς τους όρους εργασίας μεταξύ επιχειρήσεων δημιουργώντας ένα εργασιακό καθεστώς πολλαπλών ταχυτήτων στον ίδιο οικονομικό κλάδο (Κουζής, 2022, σ. 212)

Άλλη μια σημαντική ρύθμιση είναι αυτή που προβλέπει την δυνατότητα εξαίρεσης της επεκτασιμότητας των ΣΣΕ για κάποιες κατηγορίες επιχειρήσεων μετά από απόφαση του υπουργού εργασίας και αιτιολογημένη γνωμοδότηση του ΑΣΕ (α 56 παρ 2-4). Πρόκειται κυρίως για επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Η πρόβλεψη αναφέρεται στην επεκτασιμότητα των ΣΣΕ αλλά και των διαιτητικών αποφάσεων. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι περιορίζεται η επεκτασιμότητα των ΣΣΕ (και των διαιτητικών αποφάσεων) όχι μόνο με την αυθαίρετη πρόβλεψη εξαιρέσεων αλλά και με την ευθεία παρέμβαση της κυβέρνησης στην εφαρμογή των όρων των ΣΣΕ.

Ακολούθως ο νόμος θεσπίζει περιοριστικές προϋποθέσεις για την μονομερή προσφυγή στην διαιτησία αποκλείοντάς με αυτό τον τρόπο μεγάλο αριθμό περιπτώσεων στις περισσότερες επιχειρήσεις (α 57 παρ 2). Η δυνατότητα μονομερούς προσφυγής προβλέπεται σε περιπτώσεις συλλογικών διαφορών σε επιχειρήσεις δημοσίου χαρακτήρα

ή επιχειρήσεις ζωτικού χαρακτήρα για το κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον προϋποθέσεις είναι η ύπαρξη λόγου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος συνδεδεμένου με την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας, έχουν αποτύχει πλήρως οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και η διαμεσολάβηση, και η ύπαρξη πλήρους αιτιολογίας ως προς την συνδρομή όλων των προβλεπόμενων προϋποθέσεως για την ανάγκη μονομερούς προσφυγής. Μάλιστα επισημαίνεται ότι η διαιτητική απόφαση θα πρέπει να αναφέρει αυτήν την αιτιολογημένη ανάγκη διαφορετικά καθίσταται άκυρη. Και στην περίπτωση της παρούσας ρύθμισης υπεισέρχεται το κριτήριο της λειτουργίας της οικονομίας στο πλαίσιο μιας ελαστικοποιημένης αντίληψης του δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο στην περίπτωση που απαιτείται διυπουργική γνωμοδότηση για την ύπαρξη ανάγκης προσφυγής. Πρόκειται ουσιαστικά για μια ρύθμιση που περιορίζει το δικαίωμα της προσφυγής των εργαζομένων στην διαιτησία, κυρίως στις περιπτώσεις του κράτους και των επιχειρήσεων ζωτικής σημασίας για το δημόσιο συμφέρον.

Μια ρύθμιση που επίσης κινείται προς την ίδια κατεύθυνση είναι η περαιτέρω ενίσχυση των οικονομικών έναντι των κοινωνικών κριτηρίων στις διαιτητικές αποφάσεις (α 57 παρ 5). Στα κριτήρια αυτά περιλαμβάνονται τα οικονομικά και χρηματοοικονομικά στοιχεία, η εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, το μοναδιαίο κόστος εργασίας, η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων και η μείωση του κενού ανταγωνισμού. Είναι εύλογο ότι η περαιτέρω αντικατάσταση των κοινωνικών από τα οικονομικά κριτήρια εναρμονίζεται με την εκτεταμένη εμπορευματοποίηση της εργασίας και την νεοφιλελευθεροποίηση του εργατικού δικαίου.

Το νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4808/21 του ίδιας κυβέρνησης ενέτεινε ακόμη περισσότερο την πίεση στην απορρύθμιση των ΣΣΕ με την αποδυνάμωση των συνδικάτων και του εργασιακού δικαιώματος στην απεργία. Για παράδειγμα ο νόμος προβλέπει την διακοπή της απεργίας και καταβολή αποζημίωσης από το συνδικάτο σε περίπτωση παρεμπόδισης της εργασίας των απεργοσπαστών (α 93). Δεν χρειάζεται να αναλυθεί περαιτέρω αυτή η πρόβλεψη, παρά μόνο ως ακόμη ένα ευνοϊκό μέτρο υπέρ της εργοδοσίας. Επίσης, ο νόμος προβλέπει την έμμεση καταστολή του απεργιακού δικαιώματος στις επιχειρήσεις ζωτικής κοινωνικής σημασίας με την επιβολή της ελάχιστης εγγυημένης υπηρεσίας προσωπικού ασφαλείας με ποσοστό 1/3 του προσωπικού (α 95 παρ 2). Η ρύθμιση αυτή πρακτικά εξουδετερώνει την ισχύ της απεργιακής δράσης και κατ' επέκταση αποδυναμώνει το δικαίωμα στην απεργία. Παράλληλα προβλέπεται η αναστολή της απεργιακής δράσης

κατά την διάρκεια του δημόσιου διαλόγου με το δημόσιο και με επιχειρήσεις ζωτικής σημασίας για το γενικό ή κοινωνικό συμφέρον (α 94 παρ 4).

Αρκετές δικαστικές αποφάσεις ακολούθησαν το νομοθετικό πλαίσιο το «νέου συλλογικού εργατικού δικαίου». Χαρακτηριστική η ΑΠ 316/2017 η οποία ασχολήθηκε με το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής της εύνοιας στην περίπτωση της υπερωριακής εργασίας εργαζομένων στον ΟΛΠ. Σύμφωνα με την απόφαση, κατά την συσχέτιση περισσότερων πηγών ρύθμισης του ίδιου αντικειμένου και της ίδιας ιεραρχικής βαθμίδας δεν εφαρμόζεται η αρχή της εύνοιας, ούτε ο Ν 1876/1990 (α 7 παρ 3). Αντίθετα εφαρμόζονται οι ειδικότεροι και νεότεροι κανόνες ανεξάρτητα αν είναι ευνοϊκότεροι ή δυσμενέστεροι για τον εργαζόμενο. Την ίδια συλλογιστική με την προηγούμενη απόφαση ακολούθησε και η ΑΠ 1042/2019 με αντικείμενο της άδειες και τις αποδοχές των λιμενεργατών. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, στην περίπτωση συσχέτισης περισσότερων νομοθετικών ρυθμίσεων ίδιας ιεραρχικής βαθμίδας πάνω στο ίδιο αντικείμενο δεν εφαρμόζεται η αρχή της εύνοιας αλλά το νεότερο και ειδικότερο προβλεφθέν νομοθετικό πλαίσιο είτε αυτό είναι ευνοϊκότερο, είτε αυτό είναι δυσμενέστερο για τους εργαζόμενους (ΔΣΑ, 2023).

Και οι δύο αποφάσεις επικυρώνουν την ισχύ του νεότερου νομοθετικού πλαισίου των ΣΣΕ και επιβεβαιώνουν την τάση της νομολογίας να ακολουθεί το πνεύμα και όχι μόνο το γράμμα του νόμου. Η κατά περίπτωση εφαρμογή της αρχής της εύνοιας δεν βασίζεται απλά στην ιδιαιτερότητα της κάθε εργασιακής σχέσης, αλλά αφαιρεί την προστατευτική ισχύ των ΣΣΕ στο βαθμό που δεν διασφαλίζει την καθολικότητα της αρχής της εύνοιας για όλους τους εργαζόμενους. Δεν είναι τυχαίο ότι το «νέο συλλογικό εργατικό δίκαιο» στηρίζεται κυρίως στις εξαιρέσεις από την αρχή της εύνοιας και της επεκτασιμότητας των ΣΣΕ με στόχο βεβαίως την προώθηση της ευελιξίας και της προσαρμοστικότητας στις ανάγκες του ανταγωνισμού και της επιχειρηματικότητας.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η νεοφιλελευθεροποίηση των εργασιακών σχέσεων έχει δύο όψεις στην περίπτωση της Ελλάδας. Αφενός προωθείται η εξατομίκευση ή αλλιώς η κατά επιχείρηση εξειδίκευση των όρων της ατομικής σύμβασης εργασίας και αφετέρου η δημιουργία ενός πλέγματος νέων ειδικών, ισχυρότερων των κλαδικών-ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ, συνήθως τοπικών και επιχειρησιακών ΣΣΕ και μιας σειράς εξαιρέσεων από την αρχή της ευνοίας και την αρχή της επεκτασιμότητας των ΣΣΕ.

I.B. Η «ρευστοποίηση» του δικαιώματος της εργασίας

Το δικαίωμα στην εργασία αναφέρεται στην πρόσβαση στην εργασία, στην διασφάλιση αξιοπρεπών αμοιβής για την διαβίωση του εργαζόμενου και απαιτούμενου χρόνου ανάπαυσης για την προστασία της σωματικής, πνευματικής και ψυχικής υγείας του εργαζόμενου. Στο νομικό πεδίο συνδέεται με την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου προστατευτικού πλαισίου με προκαθορισμένους όρους που διασφαλίζουν την πρόσβαση στην εργασία και την αξιοπρεπή αμοιβή του εργαζόμενου. Κατά την νεοφιλελεύθερη οπτική, η σταθερότητα αυτών των όρων, περιορίζει την δυναμικότητα την επιχειρηματικής δραστηριότητας και απειλεί το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των επιχειρήσεων.

I.B.α. Η μείωση των αποδοχών του εργαζομένου

Ένας από τους στόχους της νεοφιλελευθεροποίησης στην εργασία είναι η προώθηση της ευελιξίας του χρόνου εργασίας και της ελαστικότητας στις αμοιβές των εργαζομένων. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι απομάκρυνση των θεσμικών εμποδίων που διασφαλίζουν ένα σταθερό περιβάλλον για τους εργαζόμενους στην αγορά εργασίας και προωθούν την πλήρη αλλά και αποκλειστική απασχόληση. Αυτά τα εμπόδια είναι η νομική προστασία του εργαζομένου στις ατομικές συμβάσεις εργασίας και το παραγόμενο από ΣΣΕ νομοθετικό πλαίσιο.

Η αμφισβήτηση του παραδοσιακού μοντέλου εργασίας έχει συνδεθεί με την άνοδο νέων μορφών εργασίας όπου αμφισβητούνται οι σταθερές του χρόνου, του τόπου και της αμοιβής της εργασίας (Azaïs, 2023, σσ. 40-41). Η ρευστοποίηση του δικαιώματος της εργασίας στην περίπτωση των αποδοχών διαφαίνεται από την αύξηση της εξατομίκευσης τους (Azaïs, 2023, σσ. 38-39). Αυτό διαφαίνεται και από το σχετικά πρόσφατο ευρωπαϊκό πλαίσιο της Οδηγίας 2022/2041 όπου ρυθμίζεται ελλιπώς το ζήτημα των κατώτατων αξιοπρεπών μισθών, δεδομένης της απουσίας ρητής πρόβλεψης υποχρεωτικού κατώτατου μισθού (Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, 2023, σ. 33).

Με την σταδιακή λοιπόν κατά περίπτωση εξατομίκευση της σύμβασης εργασίας και την αποδυνάμωση της προστατευτικής ισχύος των ΣΣΕ δύναται να προωθηθεί η ευελιξία σε ζητήματα εργασιακών ωραρίων και η ελαστικότητα σε θέματα μισθοδοσίας και αποδοχών των εργαζομένων. Ειδικότερα στην περίπτωση των αποδοχών των εργαζομένων ο όρος

ελαστικοποίηση αναφέρεται στην πραγματικότητα στη μείωση του εργασιακού κόστους, δηλαδή στη μείωση του μισθού και των λοιπών αποδοχών που συνδέονται με αυτόν.

Με την έναρξη του πρώτου μνημονίου επι κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ επιχειρήθηκε σε πρώτο στάδιο η μείωση του κόστους στις δημόσιες δαπάνες, κοινώς στοχοποιήθηκαν οι εργαζόμενοι που εργάζονταν στο δημόσιο φορέα. Με τον Ν 3845/1045 επεκτάθηκε η λιτότητα και οι περικοπές στις αποδοχές των εργαζομένων του δημοσίου. Για παράδειγμα επεκτάθηκαν οι μηδενικές αυξήσεις στους μισθούς για όλους τους εργαζόμενους του δημοσίου τομέα για το έτος 2011 (α 3). Παράλληλα θεσπίστηκε η περαιτέρω μείωση των επιδομάτων και των πάσης φύσεως αμοιβών κατά 8% στα ΝΠΔΔ και στους ΟΤΑ (α 3 παρ 1) αλλά και η περαιτέρω μείωση των τακτικών αποδοχών κατά 3% στα ΝΠΔΔ (α 3 παρ 4). Επιπροσθέτως εισήχθη το ανώτατο όριο των 500 ευρώ στον καθορισμό του 13ου και 14ου μισθού στο δημόσιο φορέα για τους εργαζόμενους με μηνιαίες αποδοχές κάτω των 3000 ευρώ (α 3 παρ 6). Μ' επιστέγασμα την κατίσχυση των μειώσεων των αμοιβών στο δημόσιο έναντι οποιασδήποτε αντίθετης νομικής, συλλογικής ή ατομικής ρύθμισης (α 3 παρ 8) το συγκεκριμένο πλαίσιο παγιοποίησε ουσιαστικά την μείωση των αποδοχών στον δημόσιο φορέα (Κουζής, 2022, σσ. 97-98)

Προς την ίδια πορεία κατευθύνθηκε και ο Ν 3996/11 που θέσπισε την απόκλιση αμοιβών από τα γενικά κατώτατα όρια της ΕΓΣΣΕ και των σχετικών ΣΣΕ για κοινωφελή εργασία στο δημόσιο. Ο νόμος αναφέρεται σε συμβάσεις πεντάμηνης διάρκειας σε υπηρεσίες και οργανισμούς του δημοσίου μέσω προγραμμάτων για την απασχόληση ανέργων με την συμμετοχή ιδιωτικών φορέων που αναλαμβάνουν την υλοποίηση των προγραμμάτων αυτών (α 89 Α εδ 1-3). Το πιο εντυπωσιακό στοιχείο με το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο είναι ότι εισάγει τον υποκατώτατο μισθό στο δημόσιο με την δημιουργία μιας ξεχωριστής «κατώτερης» κατηγορίας εργαζόμενων, των «ωφελούμενων» (Χατζηδάβαρη, 2020). Παράλληλα εντάσσει τον ιδιωτικό φορέα στην διαχείριση κοινωνικών προγραμμάτων για την ανεργία (Κουζής, 2022, σ. 119). Πρόκειται για την δημιουργία εργαζόμενων δύο ταχυτήτων στο δημόσιό. Είναι μια αυθεντική νεοφιλελεύθερη πολιτική επιλογή της διαχείρισης ενός καθαρά κοινωνικού ζητήματος όπως είναι η απασχολησιμότητα των ανέργων.

Το νομοθετικό καθεστώς του Ν 3845/10 παρεμβαίνει και στον ιδιωτικό φορέα εκτός από τον δημόσιο φορέα για την επαναρρύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Ο νόμος εισάγει

ειδικό καθεστώς μαθητείας για νεοεισερχομένους στην αγορά εργασίας εργαζόμενους, προβλέπει την πρόσληψη τους στην αγορά εργασίας μέχρι την ηλικία των 24 ετών ορίζοντας ως αμοιβή τους το 84% του κατώτατου μισθού και την κάλυψη των ασφαλιστικών εισφορών τους από τον ΟΑΕΔ (α 74 παρ 8). Εισάγει επίσης καθεστώς μαθητείας για ανήλικους με σύμβαση εργασίας ενός έτους και ύψος αμοιβής το 70% του κατώτατου μισθού (α 74 παρ 9). Οι νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις αν και προβάλλονται ως μέσα για την καταπολέμηση της ανεργίας και την διευκόλυνση των νέων να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, αποτελούν μια στρατηγική για την δημιουργία εργαζομένων πολλαπλών ταχυτήτων στον ιδιωτικό φορέα και την υποβάθμιση των εργασιακών δικαιωμάτων όλων των εργαζόμενων μέσω της εισαγωγής μορφών υποκατώτατου μισθού.

Ο Ν 4046/12 (ΠΥΣ 6/28-2-2012) της κυβέρνησης Παπαδήμου συνέχισε την πολιτική απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στους μισθούς και στις απολαβές των εργαζόμενων. Ο νόμος προέβλεπε την μείωση του μοναδιαίου κόστους της εργασίας κατά 15% (α 1). Θεσπίστηκε η συμπίεση κατά 22% του κατώτατου μισθού καταργώντας τις ρυθμίσεις της ΕΓΣΣΕ τα έτη 2010-2012 για τα κατώτατα μισθολογικά όρια (ΠΥΣ 1 παρ 1). Ο κατώτατος μισθός λοιπόν από 751 μειώθηκε στα 586 ευρώ, μειώνοντας το κόστος της εργασίας. Αυτή η εξέλιξη συμπαράσσυρε επιδόματα που συνδέονταν με την μισθό όπως είναι το επίδομα ανεργίας ο οποίος ελαττώθηκε από 461 σε 361 ευρώ. Παράλληλα εισήχθη επίσημα ο υποκατώτατος μισθός με την μείωση του κατώτατου μισθού κατά 32% για νέους μέχρι 25 ετών και εργαζόμενους σε καθεστώς μαθητείας (ΠΥΣ α 1 παρ 2). Πρακτικά πρόκειται για μισθολογική εξίσωση των νέων εργαζόμενων με τους εργαζομένους σε καθεστώς μαθητείας. Η ρύθμιση αυτή χρησιμοποίησε την μαθητεία, όπως και αντίστοιχη ρύθμιση νομοθετικού πλαισίου της προηγούμενης κυβέρνησης (Ν 3645/10), για να κατοχυρώσει το καθεστώς του υποκατώτατου μισθού στην αγορά εργασίας.

Ο νόμος εισάγει και την άμεση εφαρμογή των νέων γενικών κατώτατων μισθολογικών ορίων χωρίς την συναίνεση των εργαζόμενων (ΠΥΣ α 1 παρ 3). Σαφώς πρόκειται για μονομερή και αδικαιολόγητη αναγνώριση του δικαιώματος του εργοδότη να επιβάλει την νέα μισθολογική πραγματικότητα ανεξάρτητα από προηγούμενη συμφωνία του με τον εργαζόμενο. Αντίστοιχα, προβλέπεται η προσαρμογή των κατώτατων μισθών στο ύψος των αντίστοιχων μισθών των χωρών που είναι συγκρίσιμες με την Ελλάδα στο πεδίο του ανταγωνισμού (ΠΥΣ 1 παρ 6). Επιδιώκεται λοιπόν η ένταξη της χώρας σε ένα γκρουπ χωρών της ΚΑ Ευρώπης με χαμηλό μισθολογικό κόστος, προκειμένου να δημιουργηθεί μια ειδική ζώνη χαμηλού κόστους εργασίας εντός της ΕΕ. Με την ίδια λογική θεσπίζεται

η αναστολή των αυξήσεων στα επιδόματα προϋπηρεσίας και στις μισθολογικές ωριμάνσεις με το πρόσχημα της μείωσης της ανεργίας κάτω από 10%. (ΠΥΣ α 4). Αυτή η ρύθμιση επιτυγχάνει βέβαια να μειώσει περαιτέρω το κόστος της εργασίας και να δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο το κλίμα για τους εργαζόμενους στην αγορά εργασίας.

Ο Ν 4475/17, επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ, ΑΝΕΛ, επαναφέρει την αναστολή της αρχής της επεκτασιμότητας και της αρχής της εύνοιας των ΣΣΕ μέχρι το τέλος της εφαρμογής των μνημονιακών μέτρων (α 5). Παράλληλα προβλέπεται η υπεροχή των επιχειρησιακών ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής με κλαδικές ΣΣΕ όσο διαρκεί το μέτρο της αναστολής. Διατηρείται όμως σε ισχύ η ΕΓΣΣΕ ως προς τους όρους εργασίας, ενώ ο γενικός κατώτατος μισθός ορίζεται από νόμο. Μια θετική εξέλιξη είναι η επαναφορά της προτεραιότητας των απαιτήσεων των εργαζόμενων στο εκπλειστηρίασμα σε περίπτωση πτώχευσης της εργοδότης εταιρίας, δυστυχώς το μέτρο ίσχυε μόνο για μελλοντικές αξιώσεις. Πρόκειται για κοινωνικά ευεργετική νομοθετική πρόβλεψη αλλά όχι αρκετά τολμηρή ώστε να διορθώσει τους αρνητικό κλίμα που δημιούργησε το μνημονιακό νομοθετικό πλαίσιο του παρελθόντος. Μετά το μνημόνιο, άλλη μια σημαντική θετική εξέλιξη ήταν η άνοδος του γενικού κατώτατου μισθού από 586 στα 650 και του υποκατώτατου στα 510 μεικτά (ΥΑ 4241/127/2019). Αν και κινήθηκε προς την σωστή κατεύθυνση η συγκεκριμένη ρύθμιση δεν καταφέρνει να αναπληρώσει τις μισθολογικές απώλειες από την εφαρμογή των 3 μνημονίων.

Η επόμενη νέα φιλελεύθερη κυβέρνηση της ΝΔ επιδίωξε την πλήρη εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης ατζέντας στην εργασία. Με τον 4536/19 προβλέφθηκε η αύξηση κατά 12% της υπερωριακής απασχόλησης, υπερβαίνοντας την προμνημονιακή αύξηση του 10% (α 59 παρ 11). Είναι σαφές ότι η αύξηση αυτή, αποτελούσε κίνητρο για να αυξηθεί την υπερωριακή απασχόληση. Στην πράξη, η επιχείρηση κατάφερνε να καλύψει τις ανάγκες λειτουργίας της χωρίς να χρειαστεί να προσλάβει άλλο προσωπικό.

Ακόμη και την περίοδο της πανδημίας COVID-19 η προσπάθεια μείωσης του κόστους της εργασίας και η προώθηση ενός συγκεκριμένου ευέλικτου μοντέλου απασχόλησης μέσω των επιχειρήσεων συνεχίστηκε. Προβλέφθηκε λοιπόν στην περίοδο της έξαρσης της πανδημίας μια σειρά πράξεων νομοθετικού περιεχομένου όπως η αναστολή των συμβάσεων εργασίας και η καταβολή οριζόντιας αποζημίωσης ειδικού σκοπού από το κράτος (ΠΥΣ 14-03-2020 α 13, 14 παρ 3, ΠΥΣ 20-03-2020 α 1, 11, ΠΥΣ 01-05-2020 α 2, 10 παρ 2, ΠΝΠ 10-08-2020 α 1). Η αποζημίωση αυτή ήταν κατώτερη του κατώτατου

μισθού και ανεξάρτητη από το ύψος των αποδοχών του εργαζόμενου. Σχετικά με το ύψος της αποζημίωσης αξίζει να επισημανθεί ότι αυτή έφτανε στα 534 ευρώ αν και ο κατώτατος μισθός ήταν 545 ευρώ και ο μέσος μισθός πλήρους απασχόλησης ήταν 1161,39 ευρώ. Επίσης ο υπολογισμός της αποζημίωσης συνδεόταν με τον αριθμό ημερών αναστολής της εργασίας. Κατά συνέπεια ο μέσος όρος αποζημίωσης για κάθε εργαζόμενο ανήλθε στα 474 ευρώ ανά μήνα.

Και στην περίπτωση της συγκεκριμένης ρύθμισης στόχος ήταν η δημιουργία ενός προστατευτικού πλαισίου για τις επιχειρήσεις και την ελεύθερη αγορά και όχι για την διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων. Πρόκειται για επιδοματοποίηση των αμοιβών των εργαζόμενων και στήριξη της εργοδοσίας μέσω περαιτέρω υποβάθμισης του δικαιώματος των εργαζόμενων στην προβλεπόμενη μισθοδοσία ανεξαρτήτως ύψους μισθού. Η αποζημίωση ειδικού σκοπού ανήλθε στο 87% του κατώτατου μισθού, γεγονός που σημαίνει ότι η μισθολογική απώλεια άγγιζε το 35-37% του προβλεπόμενου κατώτατου μισθού (Κουζής, 2022, σ. 223)

Σημαντικό να αναφερθεί ότι προβλέφθηκαν διαδοχικά 3 αυξήσεις του γενικού κατώτατου μισθού. Αναλυτικότερα με την ΥΑ 107675/2021 ορίστηκε η αύξηση του κατώτατου μισθού από 650 ευρώ στα 663 ευρώ. Ακολούθως με την ΥΑ 38866/2022 προβλέφθηκε αύξηση από 663 ευρώ σε 713 ευρώ. Με την πρόσφατη ΥΑ 31986/2023 αυξήθηκε ο κατώτατος μισθός από 713 ευρώ σε 780 ευρώ. Είναι σαφές ότι και σήμερα την «μεταμνημονιακή» περίοδο ακολουθείται η ίδια πολιτική μείωσης του κόστους εργασίας παρά τις νέες αυξήσεις του γενικού κατώτατου μισθού. Μάλιστα το ίδιο το ύψος των προαναφερθέντων αυξήσεων αναδεικνύει μια εμμονή στην διατήρηση του χαμηλού μισθολογικού κόστους στις εργοδότης επιχειρήσεις.

Η νομολογία ακολούθησε την νέα νομοθεσία για την εργασία. Για παράδειγμα, ο ΑΠ στην ΑΠ 411/2018, μ' αντικείμενο το μισθολογικό καθεστώς εποχικών και μόνιμων πυροσβεστών, υποστήριξε ότι οι μόνιμοι και εποχικοί πυροσβέστες αποτελούν δύο διαφορετικές κατηγορίες εργαζόμενων οι οποίο εργάζονται κάτω από διαφορετικές εργασιακές συνθήκες. Συνεπώς η αντιμετώπισή και των δύο με βάση το μισθολογικό καθεστώς των μόνιμων πυροσβεστών έρχεται σε σύγκρουση με τις ποιοτικές και ποσοτικές διαφορές στην παροχή εργασίας με το ίδιο αντικείμενο και στις δυο κατηγορίες. Κοινώς η απόφαση αναγνωρίζει τις μισθολογικές παρεκκλίσεις ανάμεσα σ' εργαζόμενους

στον ίδιο κλάδο, στο πλαίσιο κατοχύρωσης εργασιακών σχέσεων πολλαπλών ταχυτήτων στον δημόσιο και ιδιωτικό φορέα (ΔΣΑ, 2023)

Χαρακτηριστική η ΕφΑθ 116/2021 με αντικείμενο την αντισυνταγματικότητα των μειώσεων των αποδοχών των εργαζομένων στην ΕΥΔΑΠ. Η εφετειακή απόφαση διαπίστωσε ότι εφόσον η ΕΥΔΑΠ είναι δημόσια επιχείρηση κατά τον Ν 3429/05 (α 1 παρ 1-3) και είναι επιχείρηση κοινής ωφέλειας δεν εξαιρείται των Ν 3833/2010, Ν 3845/2010 και Ν 2024/2011. Συνεπώς οι προβλεφθείσες από μνημονιακούς κανόνες μειώσεις των αποδοχών των εργαζόμενων στην ΕΥΔΑΠ δεν πάσχουν αντισυνταγματικότητας και δεν αντίκειται στην ΕΣΔΑ (ΔΣΑ, 2023). Την ίδια πορεία συλλογιστική ακολουθεί επίσης και η ΑΠ 5/2022 με αντικείμενο την μείωση των μισθών στις ΔΕΥΑ. Ο ΑΠ υποστήριξε ότι οι ΔΕΥΑ είναι ΝΠΙΔ, είναι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και συγκαταλέγονται στους ΟΤΑ. Σύμφωνα με τους μνημονιακούς νόμους λοιπόν βρίσκονται υπό την εποπτεία και τον έλεγχο των ΟΤΑ. Άρα με βάση το μνημονιακό πλαίσιο είναι νόμιμη η μείωση στις αποδοχές των εργαζόμενων στις ΔΕΥΑ (ΔΣΑ, 2023)

Προφανώς και οι δύο αποφάσεις στηρίζονται στην επίκληση του δημοσίου συμφέροντος και την αποφυγή της χρεοκοπίας της χώρας. Η μείωση λοιπόν των μισθών στο δημόσιο με στόχο την μείωση των δημοσίων δαπανών δεν είναι ανεξάρτητη από την μείωση του μισθολογικού κόστους στον ιδιωτικό φορέα. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η μείωση του μισθολογικού κόστους στο δημόσιο εντείνει περαιτέρω την απαξίωση των μισθών στην αγορά εργασίας. Εν κατακλείδι, η επίθεση στα εργασιακά δικαιώματα συνδέεται πρωτίστως με την επίθεση στο ύψος των αμοιβών των εργαζόμενων με στόχο την μείωση του κόστους εργασίας και την επικράτηση ενός ευέλικτου και ανταγωνιστικού μοντέλου αγοράς εργασίας. Η μείωση λοιπόν των μισθών, των αποδοχών από υπερωριακή απασχόληση αλλά και των επιδομάτων δεν αποτελεί παρά μια τακτική για την περαιτέρω νεοφιλελευθεροποίηση της εργασίας.

I.B.β. Η αύξηση του χρόνου εργασίας

Όπως ειπώθηκε και στην προηγούμενη υποενότητα η επιβολή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου προϋποθέτει την αποδυνάμωση των ΣΣΕ και την άρση της προστασίας του εργαζόμενου για την προώθηση ενός δυναμικού εργασιακού μοντέλου χωρίς σταθερές αμοιβές και βέβαια χωρίς σταθερό ωράριο εργασίας. Με τον όρο λοιπόν ευέλικτο ωράριο εργασίας αναφέρεται η συνολική αύξηση του χρόνου εργασίας προκειμένου να

καλυφθούν οι ανάγκες των επιχειρήσεων και να προωθηθεί η λεγόμενη ανταγωνιστικότητα της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό η επιβολή της αύξησης του χρόνου εργασίας μεταφράζεται σε «αναδιάρθρωση του χρόνου εργασίας» με στόχο την δήθεν ανάκαμψη της απασχόλησης (Μαγγανάς, 2001, σσ. 192-198). Η ελαστικοποίηση αυτή των όρων εργασίας αποτελεί βασικό στοιχείο των μεταβολών που συνδέθηκε με την ανάδυση νέων μορφών εργασίας (Azaïs, 2023, σσ. 37-49).

Το νομοθετικό πλαίσιο του πρώτου μνημονίου εστίασε στην δημιουργία του κατάλληλου κλίματος στην αγορά εργασίας για την μετέπειτα πλήρη επικράτηση του «απελευθερωμένου» μοντέλου εργασίας. Εστίασε λοιπόν στην απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στο δημόσιο πριν προχωρήσει στην πλήρη απαξίωση της εργασίας στον ιδιωτικό φορέα. Για παράδειγμα, ο Ν 3979/11 επέβαλλε την αύξηση του εβδομαδιαίου ωραρίου στο δημόσιο φορέα από 37,5 ώρες σε 40 ώρες (α 41). Σαφώς πρόκειται για μέτρο αποδυνάμωσης των συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων στον δημόσιο φορέα. Άρα, αντί το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο να επεκτείνει τον μειωμένο εργασιακό χρόνο του δημοσίου στον ιδιωτικό φορέα, εξισώνει τον εβδομαδιαίο εργασιακό χρόνο στο δημόσιο φορέα με τον αντίστοιχο εβδομαδιαίο ωράριο στον ιδιωτικό φορέα προς τα πάνω (Κουζής, 2022, σσ. 114-115). Ουσιαστικά, επιβαρύνει το έργο των εργαζόμενων στο δημόσιο και μειώνει το κόστος της εργασίας με την αύξηση του χρόνου εργασίας τους.

Ο Ν 4093/12, επι κυβερνήσεως Σαμαρά, εστίασε στην επιβάρυνση του εργάσιμου χρόνου και κατά συνέπεια στην αποδιάρθρωση της κοινωνικής και προσωπικής ζωής των εργαζόμενων. Εισάγει το καθεστώς των διακεκομμένων ωραρίων σε επιχειρήσεις μη διακοπής της ημερήσιας λειτουργίας (υποπαρ ΙΑ 10 εδ 1 α). Η διάταξη ευνοεί τις μεγάλες επιχειρήσεις και τα πολυκαταστήματα. Είναι μια ρύθμιση που βλάπτει την κοινωνική και προσωπική ζωή των εργαζόμενων εφόσον αποσαθρώνει των αληθινό ελεύθερο χρόνο. Χαρακτηριστική η διάταξη του νόμου που αναφέρεται στην αύξηση του ανώτατου ημερήσιου ωραρίου σε 13 ώρες (υποπερ ΙΑ 14 εδ 2 α). Σ' αυτές τις 13 ώρες συμπεριλαμβάνονται και οι υπερωρίες. Πρόκειται για επιβάρυνση του ήδη επιβαρυσμένου νόμιμου εργάσιμου ωραρίου. Ευλόγως κρίνεται ότι αποτελεί μια καταστρατήγηση των εργασιακών δικαιωμάτων του εργαζόμενου και ειδικότερα του δικαιώματος του στην ανάπαυση και στις αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας. Ο στόχος της συγκεκριμένης ρύθμισης ήταν και στην περίπτωση αυτή η κάλυψη των αναγκών των επιχειρήσεων την περίοδο της κρίσης.

Επιπροσθέτως, ο νόμος προβλέπει την κατάργηση της πενθήμερης εργασίας και την επαναφορά του εξαήμερου στα καταστήματα, η σαραντάωρη λοιπόν εβδομαδιαία εργασία εκτείνεται σε 6 αντί για 5 ημέρες (υποπερ ΙΑ 14 εδ 1). Παράλληλα η πενθήμερη εργασία εφαρμόζεται μόνο μέσω συλλογικής σύμβασης. Ο νόμος επαναφέρει προηγούμενο καθεστώς για τους εμποροϋπαλλήλους. Επίσης προβλέπεται η κατάργηση της προσαύξησης 30% στην περίπτωση εξαήμερης εργασίας στους εμποροϋπαλλήλους, μια ακόμη πρόβλεψη που επαναφέρει παλιά ρύθμιση. Αυτές οι ρυθμίσεις παραβιάζουν το δικαίωμα στην διήμερη συνεχή ανάπαυση βλάπτοντας την κοινωνική και προσωπική ζωή των εργαζόμενων (Κουζής, 2022, σ. 149). Στο ίδιο πνεύμα η επιλογή του νόμου να θεσπίσει την απελευθέρωση των όρων χορήγησης της ετήσιας άδειας με αποδοχές. Βάσει αυτής, ο εργοδότης δύναται πλέον να χορηγήσει την άδεια σε δύο περιόδους χωρίς την έγκριση της Επιθεώρησης Εργασίας (υποπαρ ΙΑ 14 εδ 2β).

Ομοίως, άλλη ρύθμιση προώθησε την χαλάρωση στους ελέγχους των υπερωριών από την Επιθεώρηση Εργασίας. Πρακτικά αυτό δίνει την δυνατότητα στον εργοδότη να αναγγείλει υπερωρίες ακόμη και μετά την τέλεση τους ενώ ευνοεί το γενικότερο κλίμα παραβιάσεων στο πεδίο του εργασιακού χρόνου. Η ρύθμιση αυτή αποσύρθηκε μετά τις κοινωνικές αντιδράσεις και θεσπίστηκε με τον Ν 4310/14 η υποχρέωση του εργοδότη να δηλώνει τυχόν τροποποιήσεις του ωραρίου πριν την ανάληψη εργασίας από τον εργαζόμενο (α 55). Η ευελιξία στο πρόγραμμα των υπερωριών εντάσσεται στο ευρύτερο πνεύμα περί δυναμικότητας και αποτελεσματικότητας στην διαχείριση του εργασιακού χρόνου των υπερωριών υπερ της επιχείρησης.

Με τον Ν 4808/21 εισήχθη πλέγμα μέτρων προς την κατεύθυνση της περισσότερης ευελιξίας στον νομοθετικά προβλεπόμενο εργασιακό χρόνο. Ειδικότερα ο νόμος εισάγει την τετραήμερη εργασία διατηρώντας το συνολικό εβδομαδιαίο εργασιακό ωράριο στις 40 ώρες (α 55 παρ 2). Όπως αναφέρθηκε και στην πρώτη υποενότητα του κεφαλαίου, εισήχθη η δυνατότητα ατομικής συμφωνίας μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου εφαρμογής διευθέτησης του συνολικού χρόνου εργασίας. (α 59 παρ 1). Πρόκειται για μια σταδιακή ημερήσια αύξηση του χρόνου εργασίας από 8 ώρες σε 10 ώρες. Εισάγεται έτσι ένα βεβαρυμμένο εργασιακό ωράριο που υπηρετεί τις ανάγκες της εντατικοποίησης της εκμετάλλευσης με την κεκαλυμμένη αύξηση του ημερήσιου χρόνου εργασίας.

Παράλληλα προβλέφθηκε η αύξηση των υπερωριών από 96 ώρες στις βιομηχανίες και 120 ώρες στις υπηρεσίες σε 150 ώρες ετησίως και στις δύο περιπτώσεις αλλά και η μείωση

της προσαύξησης του ωρομισθίου από το 60-80% στο 40% και για τις δύο κατηγορίες εργαζομένων. Επίσης προβλέφθηκε η δυνατότητα υπέρβασης του ωραρίου μετά από απόφαση του υπουργού εργασίας με προσαύξηση στο 60% (α 58 παρ 3, 6). Πρόκειται για άλλη μια ρύθμιση που έχει σαν στόχο την αύξηση του χρόνου εργασίας – ετησίως στην περίπτωση αυτή και όχι ημερησίως όπως προβλέπει η προηγούμενη ρύθμιση – και βέβαια να συμβάλλει στην απροθυμία του εργοδότη να προσλάβει νέο προσωπικό προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες της επιχείρησής του.

Ο νόμος επέκτεινε την κυριακάτικη εργασία σε νέες κατηγορίες επαγγελματιών όπως είναι τα logistics, τα πληροφοριακά συστήματα, τα data centers και σε άλλα παρόμοια επαγγέλματα (α 63). Αποτελεί πλήγμα στο δικαίωμα ανάπαυσης από την εβδομαδιαία εργασία με την κατάργηση για πολλούς εργαζόμενους που ασκούν τα επαγγέλματα αυτά της κυριακάτικης αργίας. Μάλιστα με την εξέλιξη της τεχνολογίας ο αριθμός των εργαζομένων στις νέες τεχνολογίες αυξάνεται γεγονός που αυξάνει αντίστοιχα το ποσοστό των εργαζομένων που εργάζονται την αργία της Κυριακής. Επιπροσθέτως ο νόμος επεκτείνει το χρόνο χορήγησης της ετήσιας άδειας μέχρι και το πρώτο τρίμηνο του επόμενου ημερολογιακού έτους (α 61). Ακόμη και με την πρόσθεση 4 αργιών (28η Οκτωβρίου, δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιά και Θεοφάνια) στο σύνολο των προβλεπόμενων υποχρεωτικών καθολικών αργιών (α 60 παρ 1), ο νόμος ενισχύει την ευελιξία του εργασιακού χρόνου με σκοπό την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη κάλυψη των αναγκών των εργοδοτριών επιχειρήσεων και στις περιπτώσεις των υποχρεωτικών καθολικών αργιών και των αδειών.

Η περαιτέρω προώθηση της ευελιξίας επεκτείνεται και στην περίπτωση της μερικής απασχόλησης όπου εισάγεται το διακεκομμένο ωράριο εργασίας (α 57). Το άρθρο μάλιστα αναφέρεται στην παροχή υπερωριακής εργασίας μετά από διακοπή και μέχρι την συμπλήρωση του δώρο εργασίας. Το μέτρο έρχεται να προστεθεί στο «οπλοστάσιο» της εργοδοσίας μαζί με την προβλεπόμενη υπερωριακή εργασία στην πλήρη απασχόληση. Ένα άλλο σημαντικό μέτρο του άρθρου είναι η πρόβλεψη άδειας άνευ αποδοχών μετά από συμφωνία μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου (α 62). Η συμφωνία ισχύει για ένα έτος και προβλέπεται η δυνατότητα παράτασης της. Διαπιστώνεται ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση καθιστά τον εργαζόμενο όμηρο της διαθεσιμότητας που επιβάλλεται με την απορρύθμιση της ίδιας της εργασιακής σχέσης.

Ο νόμος θεσπίζει επίσης όρους για την εργασία μέσω ψηφιακής πλατφόρμας επιβάλλοντας το τεκμήριο της αυτοαπασχόλησης, το οποίο ο εργαζόμενος μπορεί να ανατρέψει μόνο αν αποδείξει ότι παρείχε την εργασία του στο πλαίσιο σύμβασης εξαρτημένης εργασίας (α 68, 69 παρ 2). Πρόκειται για μέτρο καταστρατήγησης των εργασιακών δικαιωμάτων με το πρόσχημα της ελευθερίας του εργαζόμενου να καθορίζει ο ίδιος την εργασία του μέσω της παροχής ανεξάρτητης εργασίας. Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις έρχονται σε σύγκρουση με άλλες δύο διατάξεις του νόμου που αναγνωρίζουν τα συλλογικά εργασιακά δικαιώματα και τους κανόνες υγείας και ασφάλειας των εργαζομένων (α 70, 71), δεδομένης της ίδιας της φύσης της ανεξάρτητης εργασίας και της μεγέθυνσης της ανεξάρτητης εργασίας ως μέσο για την μείωση του κόστους εργασίας.

Αντίστοιχα ο νόμος επαναρρυθμίζει την δυνατότητα τηλεργασίας στο πλαίσιο της ευέλικτης εργασίας (α 67). Ειδικότερα, δίνεται η δυνατότητα συμφωνίας μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη για την εφαρμογή της τηλεργασίας, παρ' όλα αυτά ο εργοδότης διατηρεί το δικαίωμα του να επιβάλλει αυτό το καθεστώς εργασίας για λόγους δημόσιας υγείας (α 67 παρ 2, 3 α). Αν και στην περίπτωση της τηλεργασίας προβλέπονται μέτρα για την προστασία του εργαζόμενου όπως είναι η αποσύνδεση του εργαζόμενου από την τηλεδιάσκεψη μετά το πέρας του ωραρίου και κατά την διάρκεια της άδειας και η καταχρηστικότητα της συμπεριφοράς του εργοδότη σε περίπτωση που επιβάλλει στον εργαζόμενο να βρίσκεται on-line, η απουσία ελέγχου και η αποσπασματικότητα τους τα καθιστούν ανεπαρκή. Κατά συνέπεια η τηλεργασία χρησιμοποιείται κυρίως σαν εργαλείο απορρύθμισης του χρόνου εργασίας έξω από τον εργασιακό χώρο παρά σαν μέσο για την διασφάλιση του δικαιώματος στην εργασία.

Η νομολογία σε σχέση με τον χρόνο εργασίας, εστίασε όπως ήταν και φυσικό στο εφαρμογή του νέου νομικού πλαισίου το οποίο συνδέθηκε με την εντεινόμενη ευελιξία του ωραρίου εργασίας και την αύξηση του χρόνου εργασίας. Ενδεικτικά, σημαντική ήταν η ΣτΕ 451/19 η οποία έχει ως αντικείμενο την λειτουργία των εμπορικών καταστημάτων τις Κυριακές. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη απόφαση, η αντιπεριφερειάρχης ορθώς επέτρεψε την λειτουργία των καταστημάτων όλες τις Κυριακές σε συγκεκριμένες περιοχές ασκώντας την αρμοδιότητα της κατά τρόπο περιοριστικό βάσει Ν 4177/13 (α 16). Ειδικότερα το αιτιολογικό της απόφασης βασίστηκε στο ότι τα κρινόμενα κριτήρια για την επέκταση της λειτουργίας των καταστημάτων ήταν ορθά διότι στηρίζονταν στον χαρακτήρα αυτών των περιοχών ως τουριστικών προορισμών με έντονη εμπορική και οικονομική δραστηριότητα. Πρόκειται λοιπόν για συγκεκριμένες περιοχές όπου δύναται

να εφαρμοστεί η κατ' εξαίρεση άρση της κυριακάτικης αργίας (ΔΣΑ, 2023). Η απόφαση που εντάσσει καθαρά ιδιωτικό-οικονομικά κριτήρια στην εφαρμογή τη κυριακάτικης αργίας και βέβαια στην δυνατότητα διασφάλισης του δικαιώματος στην κυριακάτικη ανάπαυση. Κοινώς αναγνωρίζει την προτεραιότητα των αναγκών των τοπικών επιχειρήσεων έναντι των δικαιωμάτων των εργαζόμενων.

Ολοκληρώνοντας και την δεύτερη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η πορεία προς απελευθέρωση της αγοράς εργασίας συνδέεται άμεσα με την νομοθετική και κατ' επέκταση νομολογιακή αναγνώριση της ανάγκης για κατακερματισμό των προβλεπόμενων αμοιβών με στόχο την δημιουργία πολλαπλών ταχυτήτων εργαζόμενων. Αυτό «μεταφράζεται» στην καθημερινότητα των εργαζόμενων σε μείωση του αποδοχών τους και σε αύξηση του χρόνου εργασίας μέσα από την προώθηση ευέλικτου ωραρίου εργασίας και «κυμαινόμενων» αμοιβών με βάση τις κατά περίπτωση ανάγκες της επιχείρησης.

Ολοκληρώνοντας τον πρώτο κεφαλαίο, είναι αναγκαίο να αναλυθούν οι διαφορετικές όψεις της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων μέσα από την εξέταση του Φουκώ για τον νεοφιλελευθερισμό. Ο Φουκώ δεν επιχειρεί να αναλύσει τον νεοφιλελευθερισμό μέσα από το πρίσμα Αριστεράς-Δεξιάς αλλά ως ένα ξεχωριστό νέο μοντέλο διακυβερνησιμότητας και βιοπολιτικής το οποίο επαναδιαπραγματεύεται το πώς ασκείται και εφαρμόζεται η πολιτική⁵ (Zamora, 2019; Zamora & Dean, 2021; Dean, 2018; Foucault, 2012; Foucault, 2017; Foucault, 2011). Για τον Φουκώ, ο φιλελευθερισμός εστιάζει στο σε ποιο βαθμό η πολιτική εξουσία δύναται να αποσυρθεί από την αγορά προκειμένου να αναπτυχθεί ελεύθερα η οικονομία και το εμπόριο (Foucault, 2012, σσ. 129-150).

Στο πλαίσιο αυτό, ο νεοφιλελευθερισμός προωθεί την μορφή της επιχείρησης ως βασική μορφή οργάνωσης όχι μόνο της οικονομίας αλλά και του κοινωνικού ιστού. Η οικονομική λογική του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί όχι μόνο ένα εργαλείο οργάνωσης των οικονομικών σχέσεων αλλά και όλων των κοινωνικών σχέσεων. Στο νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, οι επιχειρήσεις πολλαπλασιάζονται και διαμορφώνουν το ίδιο το περιεχόμενο

⁵ Αυτή του η τοποθέτηση συμβαδίζει με την ανορθόδοξη σύμφωνα με την μαρξιστική ανάλυση προηγούμενη εργασία του πάνω στην προσέγγιση της αλήθειας και στην νιτσεϊκή μεταμοντέρνα οπτική του

της διακυβέρνησης. Το εργατικό δίκαιο επαναπροσδιορίζεται μέσα από την χρήση της ορολογίας των επιχειρήσεων και την εφαρμογή των αρχών και των κανόνων της αγοράς. Η αξιολόγηση της οποιασδήποτε ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων συνδέεται ευθέως με την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων. Συνεπώς, η εξατομίκευση των όρων εργασίας, η υποχώρηση της ΓΣΣΕ, η ρευστοποίηση του δικαιώματος εργασίας, η μείωση των αποδοχών των εργαζόμενων, και η αύξηση του εργασιακού χρόνου αποτελούν μέτρα για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων.

II. Η νεοφιλελεύθερη ατομοκεντρική κοινωνική ασφάλιση

Στον νεοφιλελευθερισμό το επίκεντρο είναι το άτομο και οι επιλογές του. Πυρήνας του ρεύματος είναι η ορθολογική εξατομίκευση και η νομιμοποίηση του ατομικισμού (Ζαρωτιάδης, 2012, σσ. 53-57). Η ατομική επιλογή σύναψης ιδιωτικής σύμβασης καθορίζει το περιεχόμενο όλων των σχέσεων του ατόμου με την κοινωνία. Η ατομική ελευθερία προτάσσεται ως αυτοσκοπός και πάνω της δομούνται τα αντίστοιχα πλαίσια ηθικής και θεσμικής οργάνωσης όλης της κοινωνίας. Η κοινωνική ασφάλιση αποτελεί ιδιωτική επένδυση στο βαθμό που χάνει τον αναδιανεμητικό της χαρακτήρα μετατρέποντας το κοινωνικοασφαλιστικό δικαίωμα σε επενδυτικό προϊόν μέσω της επικράτησης διανεμητικών κεφαλαιοποιητικών και αποκταμιευτικών «επιλογών» εντός του ΣΚΑ⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι εύλογο ότι η αξία του ασφαλιστικού πακέτου είναι ανάλογη του χρόνου του εργασιακού βίου και των σωστών ή λανθασμένων ατομικών επιλογών του ασφαλισμένου. Κοινώς, η κοινωνική ασφάλιση χάνει την κοινωνική της διάσταση και μετατρέπεται σε ιδιωτική σύμβαση προωθώντας την «ελευθερία» του ασφαλισμένου να επιλέγει το ασφαλιστικό-συνταξιοδοτικό μέλλον του.

Στο νεοφιλελεύθερο κοινωνικοασφαλιστικό μοντέλο, το συνταξιοδοτικό δικαίωμα μεταφράζεται σε ιδιωτικό περιουσιακό δικαίωμα που βασίζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Η νοζικιανή αντίληψη περί «πραγματικής δικαιοσύνης» δύναται να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την ανάλυση της εξατομίκευσης της κοινωνικής ασφάλισης (Nozick, 1974). Το νεοφιλελεύθερο ΣΚΑ συνδέει ευθέως το κοινωνικοασφαλιστικό δικαίωμα και ειδικότερα το συνταξιοδοτικό δικαίωμα με τις αξιώσεις που γεννά μια ιδιωτική σύμβαση, γι' αυτό το λόγο και διέπεται από την ατομική ελευθερία, όπως προσδιορίζεται από το κλασική ελευθεριακή θεωρία. Δηλαδή ως ελευθερία σύναψης μιας σύμβασης.

⁶ Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης - ΣΚΑ

II.A. Η κοινωνική ασφάλιση ως ιδιωτική επένδυση

Η επικράτηση του κεφαλαιοποιητικού-αποταμιευτικού έναντι του διανεμητικού συστήματος στην κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα ήταν μια αναμενόμενη εξέλιξη με βάση και την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού σαν πολιτικό και οικονομικό μοντέλο οργάνωσης του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής πολιτικής. Η εξατομίκευση της κοινωνικής ασφάλισης μέσα από την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής κοινωνικής ασφάλισης και η προώθηση του ιδιωτικού παράγοντα στην συνταξιοδότηση αποτελούν στρατηγικές για την ίδια την εξατομίκευση του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλιση.

II.A.α. Η προσπάθεια εξατομίκευσης της κοινωνικής ασφάλισης

Κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική ασφάλιση είναι διαφορετικές έννοιες καθώς η πρώτη είναι ευρύτερη της δεύτερης. Η πρώτη αναφέρεται σε δημόσιες, πολιτικές, στο σχετικό δικαίωμα και σε σύστημα και η δεύτερη στην κοινωνική πρόνοια και στην προστασία της υγείας (Κοντιάδης Ξ., 2008; Κουμαριανός, 2020, σσ. 51-86).

Σύμφωνα και με την νοζικιανή θέση η κοινωνική δικαιοσύνη και κάθε στόχος που εστιάζει στην επίτευξη κοινωνικών σκοπών μέσω της αναδιανομής περιορίζει την ελευθερία των ατόμων και παραβιάζει τα προσωπικά τους δικαιώματα. Με βάση αυτή την οπτική, η κοινωνική δικαιοσύνη απαιτείται να αντικατασταθεί από την ιδιωτική σύμβαση που βασίζεται στις αρχές της δίκαιης μεταβίβασης, της κληρονομικής διαδοχής και της αποκατάστασης του λοκιανού proviso (Nozick, 1974, pp. 174-182).

Είναι εύλογο ότι η κεφαλαιοποίηση του ΣΚΑ καθιστά την κοινωνική ασφάλιση ζήτημα ατομικής επιλογής, δηλαδή ιδιωτική σύμβαση. Η ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού και αποταμιευτικού μοντέλου προϋποθέτει την εξατομίκευση της κοινωνικής ασφάλισης. Ο όρος «κεφαλαιοποιητικό» αναφέρεται ουσιαστικά στο ΣΚΑ όπου κάθε ασφαλισμένος διατηρεί ένα ατομικό λογαριασμό όπου αποταμιεύονται τα ποσά των εισφορών και τα ποσά επένδυσης των εισφορών (Συμεωνίδης, 2020, σσ. 119-161). Δηλαδή την εξατομίκευση των ασφαλιστικών

παροχών με βάση την κάθε ατομική περίπτωση προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος, όπως υποστηρίζεται.

Η εξατομίκευση του δικαιώματος της κοινωνικής ασφάλισης συνδέεται ειδικότερα με την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης. Δηλαδή με την ένταξη της κοινωνικής ασφάλισης στην χρηματοπιστωτική αγορά με στόχο ή με πρόσχημα την αντιμετώπιση της γήρανσης του πληθυσμού και την διάσωση του ασφαλιστικού συστήματος και ειδικότερα την διασφάλιση των μελλοντικών συντάξεων. Πρόκειται για την σταδιακή ένταξη της κοινωνικής ασφάλισης στο παιχνίδι στο χρηματιστηριακού ανταγωνισμού σύμφωνα με τις επιταγές της νεοφιλελευθεροποίησης των κοινωνικοασφαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζόμενων. Μέσα σ' αυτό το κλίμα αμφισβήτησης του δικαιώματος κοινωνικής ασφάλισης όλο και περισσότερο γίνεται αποδεκτή η συμμετοχή του ιδιωτικού φορέα στην διαχείριση και εκμετάλλευση των κοινωνικοασφαλιστικών πόρων.

Η ανάλυση της ελληνικής νομικής πραγματικότητας στην κοινωνική ασφάλιση προϋποθέτει την γνώση των σύγχρονων συνταξιοδοτικών συστημάτων. Με βάσεις τις εξελίξεις στην κοινωνική ασφάλιση έχουν διαμορφωθεί τέσσερα βασικά μοντέλα συνταξιοδοτικού συστήματος (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σσ. 55-62). Το πρώτο είναι το αναδιανεμητικό συνταξιοδοτικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης καθορισμένων παροχών ή «αναδιανεμητική καθορισμένη παροχή» (pay-as-you-go defined benefit). Το μοντέλο στηρίζεται στην αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών, δηλαδή στην συλλογική διαχείριση της γήρανσης του πληθυσμού αλλά και στην χρηματοδότηση από τους πλουσιότερους προς τους φτωχότερους σύμφωνα με τις αρχές της αλληλεγγύης και της επιχορήγησης. Είναι ένα καθαρά αναδιανεμητικό μοντέλο το οποίο βασίζεται στο κράτος.

Το δεύτερο μοντέλο είναι το συνταξιοδοτικό σύστημα κεφαλαιοποιητικού τύπου καθορισμένων παροχών ή πλήρως χρηματοδοτούμενη καθορισμένη παροχή (fully funded defined benefit). Σ' αντίθεση με το προηγούμενο μοντέλο το οποίο στηρίζεται στην διαγενεακή αλληλεγγύη, το μοντέλο αυτό στηρίζεται στην κάθε γενιά. Ειδικότερα, κάθε γενιά αναλαμβάνει να χρηματοδοτήσει η ίδια την μελλοντική συνταξιοδότηση της μέσω μαθηματικών αποθεμάτων (mathematical reserves). Η

χρηματοδότηση του μοντέλου αυτού βασίζεται στα ιδιωτικά TEA⁷ και σε ατομικά και ασφαλιστικά προγράμματα ιδιωτικών ασφαλιστικών εταιριών (Yermo & Severinson, 2010, pp. 8-10).

Το τρίτο μοντέλο είναι το συνταξιοδοτικό σύστημα κεφαλαιοποιητικού τύπου καθορισμένων εισφορών ή «πλήρως χρηματοδοτούμενη καθορισμένη συνεισφορά» (fully funded defined contribution). Στο σύστημα αυτό ο ασφαλισμένος έχει έναν ατομικό λογαριασμό στον οποίο πιστώνονται οι ασφαλιστικές εισφορές του και οι αποδόσεις των επενδύσεών του (θετικές-αρνητικές). Η σύνταξη του καθορίζεται από την διαίρεση του κατατεθειμένου ποσού ασφαλιστικών εισφορών και αποδόσεων με έναν συντελεστή που ενσωματώνει το προσδόκιμο ζωής. Το μοντέλο αυτό είναι διανεμητικό όχι αναδιανεμητικό εφόσον ενώ διατηρεί την άμεση χρηματοδότηση των συντάξεων από τους σημερινούς εργαζόμενους, όπως και στην περίπτωση του αναδιανεμητικού συστήματος, δεν αναδιανέμει το εισόδημα καθώς ο κάθε εργαζόμενος χρηματοδοτεί την μελλοντική συνταξιοδότηση του μέσω του ατομικού λογαριασμού του. Στο σύστημα αυτό ο ασφαλισμένος αναλαμβάνει πλήρως το ρίσκο της παροχής της μελλοντικής συνταξιοδότησης. Ουσιαστικά το μοντέλο αυτό απομονώνει πλήρως τον ασφαλισμένο από τους υπόλοιπους ασφαλισμένους αποτρέποντας την όποια δυνατότητα κοινωνικής αλληλεγγύης στην ασφάλιση και στην συνταξιοδότηση.

Η τέταρτη περίπτωση συνταξιοδοτικού μοντέλου είναι το διανεμητικό σύστημα καθορισμένων εισφορών νοητής κεφαλαιοποίησης ή μη οικονομική πλασματική καθορισμένη συνεισφορά (non-financial notional defined contribution). Στο σύστημα αυτό δημιουργούνται νοητοί ατομικοί συνταξιοδοτικοί λογαριασμοί όπου κατατίθενται οι εισφορές του ασφαλισμένου καθ' όλη την διάρκεια της εργασιακής ζωής του. Στις εισφορές του ασφαλισμένου πιστώνονται οι «θεωρητικές» αποδόσεις των επενδύσεων είτε είναι αρνητικές, είτε είναι θετικές. Πρόκειται για ατομικούς λογαριασμούς των ασφαλισμένων που τηρούνται σε ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων και όχι για πραγματικούς τραπεζικούς λογαριασμούς όπου έχουν

⁷ Σύμφωνα με την Οδηγία 2341/2016/ΕΕ, τα TEA είναι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί ενώ τα ιδιωτικά ομαδικά συνταξιοδοτικά προγράμματα των ασφαλιστικών εταιριών είναι κερδοσκοπικά.

κατατεθεί χρηματικές μονάδες. Το σύστημα συνδέει άμεσα την θεωρητική απόδοση των επενδύσεων του ασφαλισμένου και κατ' επέκταση της ασφάλισης με την ανάπτυξη της αγοράς. Σαφώς το μοντέλο αυτό προχωρά ένα βήμα παραπάνω από τα προηγούμενα χρηματιστικοποιώντας πλήρως την ασφάλιση εκτός από να ενισχύει τον ατομικό χαρακτήρα του δικαιώματος στην συνταξιοδότηση.

Η σειρά παρουσίασης των τεσσάρων συστημάτων συνδέεται με την απόσταση που τα χωρίζει με τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης. Συνεπώς η πρώτη περίπτωση αναφέρεται στο παραδοσιακό αναδιανεμητικό μεταξύ γενεών συνταξιοδοτικό σύστημα που στηρίζεται στην συλλογική διάσταση της κοινωνικής ασφάλισης. Αντίθετα η δεύτερη περίπτωση προσεγγίζει την συνταξιοδότηση ως ζήτημα της κάθε γενιάς και όχι ως πεδίο διαγενεακής αλληλεγγύης. Στο τρίτο συνταξιοδοτικό σύστημα όχι μόνο η διαγενεακή αλλά και η ευρύτερη κοινωνική αλληλεγγύη εκλείπουν. Το άτομο είναι το μοναδικό υπεύθυνο για την διασφάλιση της συνταξιοδότησης του. Στην τέταρτη περίπτωση, η σύνταξη χάνει πλήρως την επαφή της με την πραγματική οικονομία και μετατρέπεται σε «άυλο» εμπορεύσιμο προϊόν (χρηματιστηριακό).

Ο Ν 3655/08 επι προμνημονιακής κυβερνήσεως Καραμανλή άλλαξε την μέχρι τότε κατάσταση στα ασφαλιστικά ταμεία διαμορφώνοντας ουσιαστικά και την σημερινή πραγματικότητα στην ασφάλιση. Ο νόμος επιχείρησε να αντιμετωπίσει τις παθογένειες του παρελθόντος πριν την οικονομική κρίση και την επιβολή της μνημονιακής πολιτικής που απείλησε την βιωσιμότητα και αποτελεσματικότητα του ΣΚΑ το οποίο κλήθηκε να αντιμετωπίσει την αύξηση της ανεργίας, την μείωση μισθών, την γήρανση του πληθυσμού, την μείωση της κρατικής επιχορήγησης, το PSI κτλ (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σσ. 18-19).

Ο νόμος προέβλεψε την δραματική μείωση των ασφαλιστικών ταμείων⁸ από 155 σε 13 (Ρομπόλης & Μπέτσης, Η κεφαλαιοποίηση της επικουρικής κοινωνικής

⁸ Ακρωνύμια ταμείων:

Ενιαίο Ταμείο Ανεξάρτητα Απασχολούμενων – ETAA

Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Μισθωτών – ΙΚΑ-ETAM

Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Προσωπικού ΜΜΕ – ETAA

Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζοϋπαλλήλων – ETAT

Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης – ΕΤΕΑ
Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης και Εφάπαξ Παροχών – ΕΤΕΑΕΠ
Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Μισθωτών – ΕΤΕΑΜ
Ενιαίος Δημοσιογραφικός Οργανισμός Επικουρικής Ασφάλισης Περίθαλψης – ΕΔΟΕΑΠ
Ενιαίος Φορέας Κοινωνικής Ασφάλισης – ΕΦΚΑ
Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών – ΙΣΑ
Κλάδοι σύνταξης του Ταμείου Ασφάλισης Προσωπικού Ασφαλιστικής Εταιρείας «Η ΕΘΝΙΚΗ»– ΤΑΠΑΕ-Ε
Κλάδοι σύνταξης του Ταμείου Ασφάλισης Προσωπικού ΕΤΒΑ – ΤΑΠ-ΕΤΒΑ
Κλάδοι σύνταξης του Ταμείου Ασφάλισης Προσωπικού ΟΤΕ – ΤΑΠ-ΟΤΕ
Οργανισμός Ασφάλισης Ελεύθερων Επαγγελματιών – ΟΑΕΕ
Οργανισμός Ασφάλισης Προσωπικού ΔΕΗ – ΟΑΠ-ΔΕΗ
Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας – ΠΦΥ
Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας – ΣΣΕ
Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης – ΣΚΑ
Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης – ΤΕΑ
Ταμείο Ασφάλισης Προσωπικού ΔΕΗ – ΤΑΠ-ΔΕΗ
Ταμείο Ασφάλισης Υπαλλήλων Τραπεζών & Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας – ΤΑΥΤΕΚΩ
Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Δημοσίων Υπαλλήλων – ΤΕΑΔΥ
Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Ηλεκτροτεχνιτών Ελλάδος – ΤΕΑΗΕ
Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Ιδιωτικού Τομέα – ΤΕΑΙΤ
Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης και Πρόνοιας Απασχολούμενων στα Σώματα Ασφαλείας – ΤΕΑΠΑΣΑ νυν ΤΑΠΑΣΑ
Ταμείο Επικουρικής Κεφαλαιοποιητικής Ασφάλισης – ΤΕΚΑ
Ταμείο Επικουρικής Κεφαλαιοποιητικής Ασφάλισης – ΤΕΚΑ
Ταμείο Πρόνοιας και Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού Ιπποδρομιών – ΤΑΠΕΑΠΙ
Ταμείο Πρόνοιας Ξενοδόχων – ΤΠΞ
Ταμείο Συντάξεων Προσωπικού – ΗΣΑΠ
Ταμείο Συντάξεων Προσωπικού της Τραπέζης της Ελλάδος – ΤΣΠ-ΤΕ
Ταμείο Συντάξεων του Προσωπικού της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος – ΤΣΠ-ΕΤΕ
Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού Εταιρειών Τσιμέντων – ΤΕΑΠΕΤ
Τομέας Ασφάλισης Ναυτικών και Τουριστικών Πρακτόρων – ΤΑΝΤΠ
Τομέας Επικουρικής Ασφάλισης Υπαλλήλων Εμπορικών Καταστημάτων – ΤΕΑΥΕΚ πρώην
Κλάδος Επικουρικής Ασφάλισης του Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης Υπαλλήλων Εμπορικών Καταστημάτων

(Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σ. 18). Για παράδειγμα ο νόμος προέβλεψε την ένταξη των ΤΣΠ – ΗΣΑΠ, ΤΣΠ – ΕΤΕ, ΤΣΠ – ΤΕ, ΤΑΠΑΕ – Ε, ΤΑΠ – ΟΤΕ και ΤΑΠ – ΕΤΒΑ στο ενιαίο ταμείο ΙΚΑ – ΕΤΑΜ (α 1). Στο ΙΚΑ – ΕΤΑΜ εντάχθηκε και ο ΟΑΠ– ΔΕΗ ως αυτοτελής οικονομικά και λογιστικά οργανισμός συνταξιοδότησης με το όνομα ΤΑΠ – ΔΕΗ (α 3 παρ 1). Ακολούθως το ΤΑΝΠΥ εντάχθηκε στο κλάδο κύριας σύνταξης του ΟΑΕΕ με πλήρη οικονομική και λογιστική αυτοτέλεια με το όνομα ΤΑΝΤΠ (α 7 παρ 1).

Αντίστοιχα το ΤΠΞ εντάχθηκε στον κλάδο κύριας σύνταξης του ΟΑΕΕ (α 8 παρ 1). Οι κατά κύρια σύνταξη ασφαλισμένοι του ΤΑΠΕΑΠΙ εντάχθηκαν στον κλάδο κύριας σύνταξης του ΟΑΕΕ (α 9 παρ 1). Ο νόμος προβλέπει επίσης την σύσταση του ΕΤΕΑΜ στο οποίο εντάχθηκαν τα ΤΕΑΗΕ, ΤΑΠΕΑΠΙ και ΤΕΑΠΕΤ (α 52). Συστήνονται επίσης τα ΕΤΑΑ (α 25) και ΤΕΑΙΤ (α 58 παρ 2 α) τα περιλαμβάνουν άλλα επαγγελματικά ασφαλιστικά ταμεία όπως ο ΤΕΑΥΕΚ, ο ΤΠΔΑ. Η ενοποίηση αυτή στόχευσε στην ένταξη στους ασφαλιστικούς φορείς ΙΚΑ – ΕΤΑΜ, ΕΤΕΑΜ, ΟΑΕΕ, ΕΤΑΑ, ΕΤΑΠ – ΜΜΕ, ΤΕΑΙΤ, ΤΑΥΤΕΚΩ, ΤΕΑΔΥ, ΤΕΑΠΑΣΑ, Τομέας Πρόνοιας Ιδιωτικού Τομέα, και ΤΠΔΥ ασφαλιστικών ταμείων κύριας και επικουρικής ασφάλισης και εφάπαξ παροχής. Αν και ο νόμος μείωσε ουσιαστικά τον αριθμό των ασφαλιστικών ταμείων δεν κατάφερε να δημιουργήσει ένα

«διαφανές» και αποτελεσματικό για τους εργαζόμενους μοντέλο συνταξιοδότησης και ούτε βέβαια κατάφερε να άρει στην ουσία τις ανισότητες μεταξύ ασφαλισμένων «πλούσιων» και «φτωχών» ασφαλιστικών ταμείων.

Άλλη ένας σημαντικός νόμος είναι ο Ν 4052/12 επι κυβερνήσεως Παπαδήμου. Με τον νόμο αυτό συστάθηκε το ΕΤΕΑ ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου (α 35 παρ 1). Στο ΕΤΕΑ εντάχθηκαν το ΕΤΕΑΜ, το ΤΕΑΙΤ, το ΤΕΑΔΥ, το ΕΤΑΤ ως προς την επικουρική ασφάλιση, το ΤΑΥΤΕΚΩ και ο Κλάδος Ασφάλισης Προσωπικού ΔΕΗ ως προς την κατ' επικουρική ασφάλιση ασφαλισμένων του. Συνεπώς στο ΕΤΕΑ εντάχθηκαν όλα τα ασφαλιστικά ταμεία επικουρικής ασφάλισης εκτός από κάποιες εξαιρέσεις όπως το ΕΔΟΕΑΠ (α 36 παρ 1). Με το ΕΤΕΑ επιτεύχθηκε η μερική κεφαλαιοποίηση της κοινωνικής ασφάλισης εφόσον το ΕΤΕΑ λειτούργησε από την 1-1-2015 με το διανεμητικό σύστημα προκαθορισμένων εισφορών νοητής

κεφαλαιοποίησης (non-financial notional defined contribution) Ο νόμος ουσιαστικά εισήγαγε για πρώτη φορά φορά την κεφαλαιοποίηση στο ΣΚΑ διαμορφώνοντας τις κατάλληλες συνθήκες για το περαιτέρω «άνοιγμα» της κοινωνικής ασφάλισης στην ελεύθερης αγορά.

Ο Ν 4336/15 επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ προσδιόρισε ενιαίες προϋποθέσεις και ίδια όρια συνταξιοδότησης για όλους (α 1). Με βάση το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο το ηλικιακό όριο συνταξιοδότησης από 62 έτη αυξάνεται στα 67 έτη. Το δικαίωμα λοιπόν πλήρους συνταξιοδότησης γεννάται με την συμπλήρωση των 67 ετών του ασφαλισμένου. Ο νόμος προβλέπει επίσης εξαιρέσεις ως προς το ηλικιακό όριο των 67 ετών για τα σώματα ασφαλείας. Πρόκειται ουσιαστικά για το νέο μνημονιακό νομοθετικό πλαίσιο το οποίο ενέτεινε τον περιορισμό του δικαιώματος συνταξιοδότησης διαμορφώνοντας ένα δυσμενές κλίμα για τους ασφαλισμένους.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο Ν 4387/16 ο οποίος ενοποίησε όλα τα ταμεία δημιουργώντας δύο ασφαλιστικούς φορείς το ΕΦΚΑ για την κύρια ασφάλιση και το ΕΤΕΑΕΠ για την επικουρική ασφάλιση (α. 51, 53. 74, 75). Ειδικότερα, ο νόμος προσδιόρισε τους κανόνες και τις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης για όλους τους ασφαλισμένους τόσο σε σχέση με τον τρόπο υπολογισμού όσο και στην περίπτωση του τρόπου καταβολής των συντάξεων. Μάλιστα διατήρησε την νοητή κεφαλαιοποίηση στην κοινωνική ασφάλιση αντικαθιστώντας την ρήτρα μηδενικού ελλείματος με τον συντελεστή βιωσιμότητας (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σ. 20). Πρόκειται ουσιαστικά για μια ενοποίηση που επιχείρησε να ολοκληρώσει την πρώτη ενοποίηση των ασφαλιστικών ταμείων

Επι κυβερνήσεως ΝΔ, ο Ν 4670/20 διαμορφώνει ένα ακόμη φιλικότερο για την αγορά της κοινωνικής ασφάλισης καθεστώς. Ο νόμος επαναφέρει τις ασφαλιστικές κλάσεις και αποσυνδέει τις ασφαλιστικές εισφορές από το εισόδημα του ασφαλισμένου. Ο ασφαλισμένος δύναται πλέον να επιλέξει αυτός την ασφαλιστική κλάση του. Για παράδειγμα ο ελεύθερος επαγγελματίας, ο αυτοαπασχολούμενος επιστήμονας και ο αγρότης έχουν την δυνατότητα να επιλέξουν κατώτερη ή ανώτερη ασφαλιστική κατηγορία (α 45). Αν ο ασφαλισμένος δεν επιλέξει ασφαλιστική κατηγορία κατατάσσεται υποχρεωτικά στην πρώτη (ανώτατη) ασφαλιστική κατηγορία (α 45 παρ 3, 4). Σαφώς πρόκειται για ενίσχυση του αποταμιευτικού και κεφαλαιοποιητικού χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης

εφόσον δίνεται η ελευθερία στον ασφαλισμένο να επιλέξει την πιο «συμφέρουσα» γι' αυτόν λύση για την διαχείριση του συνταξιοδοτικού μέλλοντος του ανεξάρτητα από τους πραγματικούς κοινωνικούς κινδύνους που ελλοχεύουν για την διασφάλιση της συνταξιοδότησης του σ' ένα ασταθές ανταγωνιστικό χρηματοπιστωτικό περιβάλλον.

Ακολούθησε ο Ν 4826/21 με τον οποίο καθίσταται πλήρης η κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης για τους όσους ασφαλιζονται από 1-1-2022. Παράλληλα δίνεται η δυνατότητα για τους ασφαλισμένους κάτω των 35 ετών να εγκαταλείψουν το διανεμητικό σύστημα νοητής κεφαλαιοποίησης και να επιλέξουν την πλήρη κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης τους από 1-1-2023. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο νόμος αντικείμενο του είναι η οργάνωση της δημόσιας επικουρικής ασφάλισης με βάση το οικονομικό σύστημα κεφαλαιοποιητικού χαρακτήρα προκαθορισμένων εισφορών, γι' αυτό το λόγο ιδρύεται και το ΤΕΚΑ (α 1, 2). Πρόκειται λοιπόν για νομοθετικό πλαίσιο που ενισχύει περισσότερο την εμπορευματοποίηση της κοινωνικής ασφάλισης κατοχυρώνοντας πλήρως την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης.

Με βάση και νομοθετικές εξελίξεις των Ν 4052/12, Ν 4336/15, Ν 4387/16. Ν 4670/20 και Ν 4826/21 και βέβαια την Οδηγία 2341/2016//ΕΕ το ελληνικό συνταξιοδοτικό σύστημα διαιρείται σε τρεις πυλώνες (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σσ. 22-25). Ο πρώτος πυλώνας αποτελεί την κοινωνική ασφάλιση και χωρίζεται στην κύρια και στην επικουρική ασφάλιση. Αναλυτικότερα η κύρια ασφάλιση παρέχεται από τον ΕΦΚΑ και αποτελείται από δύο μέρη, την εθνική σύνταξη η οποία χρηματοδοτείται πλήρως από το κράτος. και την επικουρική σύνταξη η οποία καταβάλλεται από δύο ταμεία το ΕΤΕΑΕΠ και το ΤΕΚΑ. Ουσιαστικά την κύρια ασφάλιση την εγγυάται το κράτος ενώ την επικουρική ασφάλιση διαμορφώνεται ανάλογα το ταμείο παροχής της.

Ειδικότερα το ΕΤΕΑΠ λειτουργεί με το διανεμητικό οικονομικό σύστημα νοητών λογαριασμών (NDC), αντίστοιχα το ΤΕΚΑ λειτουργεί με διανεμητικό οικονομικό σύστημα ατομικών ασφαλιστικών λογαριασμών. Στην πρώτη περίπτωση η συνταξιοδότηση συνδέεται με το προσδόκιμο ζωής και τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ ενώ στην δεύτερη με το προσδόκιμο ζωής και την ετήσια απόδοση των

επενδύσεων των εισφορών του ασφαλισμένου στις κεφαλαιαγορές και στις χρηματαγορές.

Ο δεύτερος πυλώνας βασίζεται στην προαιρετική ή στην υποχρεωτική ιδιωτική ασφάλιση. Πρόκειται για τα ΤΕΑ τα οποία είναι αυτοχρηματοδοτούμενα και δύναται να ιδρυθούν από εργοδότες, εργαζομένους, εργοδότες και εργαζόμενους ή επαγγελματικές ομάδες ή επαγγελματικούς συλλόγους όπως ο ΙΣΑ ή ο ΔΣΑ. Λειτουργούν πλήρως με το κεφαλαιοποιητικό σύστημα και εποπτεύονται από το Υπουργείο Εργασίας, την Εθνική Αναλογιστική αρχή και την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς. Πρόκειται για ιδιωτικό επαγγελματικό πυλώνα ασφάλισης που συνδέεται άμεσα με το επάγγελμα του ασφαλισμένου.

Ακολούθως, ο τρίτος πυλώνας είναι η προαιρετική ιδιωτική ασφάλιση και στηρίζεται στα ατομικά και ομαδικά ασφαλιστικά προγράμματα των ιδιωτικών ασφαλιστικών εταιριών. Σ' αντίθεση με τα ΤΕΑ τα συγκεκριμένα προγράμματα είναι κερδοσκοπικού χαρακτήρα, δηλαδή λειτουργούν με γνώμονα το κέρδος της ιδιωτικής ασφαλιστικής εταιρίας. Παρατηρείται ότι οι τρεις πυλώνες συνδέονται με την δυνατότητα του ασφαλισμένου αφενός να επιλέξει να καταβάλλει ασφαλιστικές εισφορές και αφετέρου να αναλάβει πλήρως στο ρίσκο της δικής του συνταξιοδοτικής κάλυψης.

Καθώς ο ασφαλισμένος απομακρύνεται από την παραδοσιακή κοινωνική ασφάλιση διαφαίνεται ότι το κεντρικό ζήτημα είναι ο βαθμός κοινωνικής αλληλεγγύης κάθε πυλώνα. Σαφώς στην περίπτωση της αμιγούς ιδιωτικής ασφάλισης ο βαθμός κοινωνικής αλληλεγγύης είναι μηδενικός εφόσον στηρίζεται τόσο στην ελεύθερη επιλογή του ασφαλισμένου όσο και στην απομόνωση του από την κοινωνική διαχείριση των κινδύνων του γήρατος. Ουσιαστικά ο ασφαλισμένος αναλαμβάνει ατομικά και πλήρως το ρίσκο διαχείρισης του συνταξιοδοτικού του μέλλοντος ανεξάρτητα από το αν δύναται πραγματικά να ανταπεξέλθει.

Στο πεδίο της δικαστικής κρίσης, στην γνωμοδότηση ΕλΣυν (Ολ) 2020/2020, το ΕλΣυν απεφάνθει επί των ερωτημάτων της συνταγματικότητας της ίδρυσης του ΕΦΚΑ και ανάληψης από αυτό της καταβολής των συντάξεων των δημοσίων υπαλλήλων και λειτουργών, και του τρόπου υπολογισμού των συντάξεων των δημόσιων λειτουργών και υπαλλήλων βάσει Ν 4387/16. Σύμφωνα με την

γνωμοδότηση αυτή δεν προκύπτει ζήτημα αντισυνταγματικότητας στην περίπτωση της ίδρυσης του ΕΦΚΑ και της καταβολής των συντάξεων στο δημόσιο από αυτό, επίσης δεν τίθεται ζήτημα αντισυνταγματικότητας στην περίπτωση υπολογισμού των συντάξεων βάσει Ν 4387/16 στο δημόσιο (elsyn.gr, 2020)

Ενδιαφέρουσα η γνωμοδότηση ΕλΣυν 4/2021 για την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης, όπου το ΕλΣυν εντοπίζει ελλείψεις τόσο στην επίκληση των λόγων ανάγκης εφαρμογής της κεφαλαιοποίησης όσο και στους κινδύνους για την επικουρική κοινωνική ασφάλιση. Μάλιστα, τονίζει την έλλειψη πλήρων αναλογιστικών, οικονομικών, δημοσιονομικών και επενδυτικών μελετών μετάβασης από το ήδη ισχύον νομοθετικό καθεστώς σε συνάρτηση με τον δημοσιονομικό και επενδυτικό κίνδυνο που αναλαμβάνουν οι ασφαλισμένοι. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι στην επιχειρηματολογία υπέρ της κεφαλαιοποίησης γίνεται επίκληση συγκριτικών δεδομένων από άλλες χώρες χωρίς να εξετάζονται ουσιαστικά οι ιδιαίτερες ασφαλιστικές, δημοσιονομικές και επενδυτικές συνθήκες της Ελλάδας μακροοικονομικά και μικροοικονομικά. Επίσης διαπιστώνει ότι προκύπτει ζήτημα διατάραξης των αρχών της κοινωνικής αλληλεγγύης και της ανταποδοτικότητας ενώ υποτάσσεται η κοινωνική ασφάλιση στον δημοσιονομικό και επενδυτικό κίνδυνο. Η γνωμοδότηση καταλήγει στο ότι τα φαινόμενα αυτά είναι ασύμβατα με την εγγυητική λειτουργία της δημόσιας κοινωνικής ασφάλισης του α 22 παρ. 5 Σ. Συνεπώς, η γνωμοδοτική αυτή απόφαση ουσιαστικά αναγνωρίζει ως έωλο το επιχείρημα της ανάγκης επιβολής της κεφαλαιοποίησης.

Παρατηρείται ότι το Ελεγκτικό συνέδριο προσεγγίζει διαφορετικά την ενοποίηση των ταμείων στην περίπτωση του ΕΦΚΑ από την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης. Και οι δύο πάντως αποφάσεις αναδεικνύουν μια προσπάθεια κριτικής από την πλευρά της νομολογίας των αρχών που διέπουν την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης παρά μια προσπάθεια αμφισβήτησης της μεταρρύθμισης της κοινωνικής ασφάλισης στο σύνολο της.

Με το τέλος της υποενότητας αυτής διαφαίνεται ότι η εξατομίκευση της κοινωνικής ασφάλισης συνδέεται άμεσα με την κεφαλαιοποίηση της, με την σταδιακή μετατροπή της κοινωνικής ασφάλισης από ένα κοινωνικό μηχανισμό διαγενεακής αλληλεγγύης σε ένα οιονεί επενδυτικό προϊόν το οποίο ο ασφαλισμένος επιλέγει και αγοράζει. Το ίδιο το νομοθετικό πλαίσιο τα χρόνια του μνημονίου αλλά και τα χρόνια

μετά την αποχώρηση της χώρας από το «στενό» μνημονιακό πλαίσιο ενίσχυσε την πεποίθηση ότι η ασφαλιστική κάλυψη είναι υπόθεση του ασφαλισμένου ο οποίος ως απομονωμένο ορθολογικό υποκείμενο διαχειρίζεται τους πόρους που του παρέχει το συνταξιοδοτικό σύστημα.

II.A.β. Η προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης

Στο νεοφιλελεύθερο συνταξιοδοτικό μοντέλο η ασφάλιση και η συνταξιοδότηση αποτελούν εμπορεύσιμα προϊόντα. Δεν εμπίπτουν δηλαδή στον ορισμό του κοινωνικού αγαθού ούτε τα δικαιώματα για ασφάλιση και συνταξιοδότηση ερμηνεύονται κοινωνικά. Η προώθηση λοιπόν της ιδιωτικής ασφάλισης και της ελεύθερης αγοράς της ασφάλισης αποτελεί ένα βασικό στόχο της κοινωνικής πολιτικής του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας.

Διαπιστώνεται ότι το νεοφιλελεύθερο συνταξιοδοτικό μοντέλο στην πράξη δεν επιδιώκει απλά την δημιουργία μιας ελεύθερης αγοράς εκτός της δημόσιας κοινωνικής ασφάλισης. Αλλά στοχεύει στην δημιουργία ενός κοινωνικο-ασφαλιστικού νομοθετικού πλαισίου μεικτού χαρακτήρα με έντονα τα ιδιωτικο-οικονομικά χαρακτηριστικά. Η ίδια η εξέλιξη των κοινωνικο-ασφαλιστικών συστημάτων οδήγησε, στο πλαίσιο του καπιταλιστικού μοντέλου κοινωνικής ασφάλισης, στην υιοθέτηση του μεικτού μοντέλου. Η διαφορά όμως με την νεοφιλελεύθερη εκδοχή της κοινωνικής ασφάλισης είναι ότι σ' αυτήν ενισχύεται σταδιακά και σημαντικά ο ρόλος της ιδιωτικής ασφάλισης και της ελεύθερης αγοράς. Ο ασφαλισμένος μετατρέπεται από απλός δικαιούχος των κοινωνικο-ασφαλιστικών υπηρεσιών και του συνταξιοδοτικού δικαιώματος σε καταναλωτής ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών προϊόντων και πελάτης των ασφαλιστικών εταιριών.

Η ενίσχυση του ρόλου της ιδιωτικής ασφάλισης συνδέεται με την διαμόρφωση του λεγόμενου πλαισίου των τριών πυλώνων ασφάλισης που στηρίζεται στην κεφαλαιοποίηση της κοινωνικής ασφάλισης σύμφωνα με τις ρυθμίσεις των Ν 4052/12, Ν 4336/15, Ν 4387/16, Ν 4670/20 και Ν 4826/21 και της Οδηγίας 2341/2016//ΕΕ. Το νεοφιλελεύθερο μοντέλο ασφάλισης επιλέγει να ενισχύσει τον δεύτερο και τον τρίτο πυλώνα ασφάλισης. Επιδιώκει λοιπόν να παραγκωνίσει την

κλασική κοινωνική ασφάλιση ακόμη και να εντάξει ιδιωτικό-οικονομικά κριτήρια στην οργάνωση και λειτουργία του ΣΚΑ. Παράλληλα στοχεύει στην ενίσχυση του ρόλου των επαγγελματικών ταμείων και των ιδιωτικών ασφαλιστικών προγραμμάτων. Κοινώς στοχεύει στην δημιουργία ενός ιδιωτικού ασφαλιστικού συστήματος διαχείρισης των ασφαλιστικών εισφορών και των συνταξιοδοτικών δαπανών.

Η ιδιωτική ασφάλιση στην συνταξιοδότηση έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που την διαφοροποιούν από τον πρώτο πυλώνα της κοινωνική ασφάλιση και τον δεύτερο πυλώνα της επαγγελματικής ασφάλισης. Πρώτον, η ιδιωτική ασφάλιση στην συνταξιοδότηση είναι πλήρως προαιρετική, δηλαδή δεν υφίσταται κάποιο νομοθετικό πλαίσιο που να επιβάλλει την σύναψη ασφαλιστικής σύμβασης συνταξιοδότησης. Δεύτερον, η ιδιωτική ασφάλιση συνταξιοδότησης παρέχεται μέσω ατομικών και συλλογικών ασφαλιστικών προγραμμάτων από τα οποία επιλέγει το άτομο που επιθυμεί να ασφαλιστεί μέσω του ιδιωτικού φορέα.

Τρίτον η ιδιωτική ασφάλιση παρέχεται από ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρίες κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Τέταρτον οι ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρίες λόγω του κερδοσκοπικού χαρακτήρα τους εφαρμόζουν τεχνικές (underwriting) για προσδιορίσουν αν ο ασφαλισμένος δύναται να ασφαλιστεί σ' αυτές ή όχι. Δηλαδή, η ιδιωτική ασφάλιση εξετάζει το ρίσκο της ασφάλισης ενός προσώπου που επιθυμεί να ασφαλιστεί σ' αυτήν προκειμένου να διαπιστώσει αν η προτεινόμενη ασφαλιστική σύμβαση θα είναι ζημιογόνα για αυτήν ή όχι. Αντίθετα λοιπόν από την κοινωνική ασφάλιση η οποία απευθύνεται σ' όλους, η ιδιωτική ασφάλιση απευθύνεται σ' αυτούς που δεν είναι ζημιογόνοι για την ασφαλιστική εταιρία (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σ. 25)

Η ιδιωτική ασφάλιση στην Ελλάδα ρυθμίζεται από ένα ενιαίο νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας και εποπτείας των ασφαλιστικών και αντασφαλιστικών επιχειρήσεων στην ΕΕ σύμφωνα με το Ν 4364/16, ο οποίος ενσωμάτωσε την σχετική Οδηγία 2009/138/ΕΚ, «Φερεγγυότητα II» (ΤτΕ, bankofgreece.gr, 2023). Μια σημαντική διάσταση της ιδιωτικής ασφάλισης είναι η ανάληψη του κινδύνου της κάλυψης των ασφαλισμένων. Είναι εύλογο ότι η ανάληψη αυτού του ρίσκου καθιστά τις ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρίες ακόμη περισσότερο ευάλωτες στις διακυμάνσεις της αγοράς και του ελεύθερου ανταγωνισμού. Η αντασφάλιση λοιπόν στο πλαίσιο της

ελεύθερης αγοράς ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών προϊόντων έρχεται να καλύψει αυτό το κενό φερεγγυότητας του ιδιωτικού ασφαλιστικού φορέα. Με απλά λόγια η αντασφάλιση ουσιαστικά είναι η ασφάλιση της ασφάλισης

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Ν 4364/16 αντασφάλιση είναι η δραστηριότητα της ανάληψης των κινδύνων που εκχωρούνται από ασφαλιστική επιχείρηση ή άλλη αντασφαλιστική επιχείρηση. Δύνανται οι εμπλεκόμενες ασφαλιστικές και αντασφαλιστικές επιχειρήσεις να βρίσκονται σε τρίτη χώρα ή να ανήκουν στην ένωση ασφαλιστών Lloyd's (α 3 παρ 7) (Lloyd's, 2023; ΤτΕ, 2023). Ο νόμος επίσης αναφέρεται στις εθνικές εποπτικές αρχές οι οποίες είναι αρμόδιες να εποπτεύουν ασφαλιστικές και αντασφαλιστικές επιχειρήσεις. Ειδικότερα ορίζει ότι Αρμόδια Ελληνική Εποπτική Αρχή είναι η Τράπεζα της Ελλάδος (α 3 παρ 10). Αν και ο νόμος αφορά στην ιδιωτική ασφάλιση, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την επέκταση του ιδιωτικής ασφάλισης και στην κοινωνική ασφάλιση.

Χαρακτηριστικός ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1238 ο οποίος αναφέρεται στον πανευρωπαϊκό ατομικό συνταξιοδοτικό προϊόν. Σύμφωνα με τον κανονισμό η αύξηση των επενδύσεων στις κεφαλαιαγορές δύναται να συμβάλλει στην αντιμετώπιση των κινδύνων της γήρανσης και τα χαμηλά επιτόκια. Ο κανονισμός ορίζει μάλιστα ότι το πανευρωπαϊκό ατομικό συνταξιοδοτικό προϊόν (PEPP) έχει μακροπρόθεσμο χαρακτήρα και θα συνοδεύει τον συνταξιούχο σ' όλες τις χώρες ΕΕ. Επίσης θα διευκολύνει τους νέους και μετακινούμενους εργαζόμενους να εργάζονται και να διατηρούν το συνταξιοδοτικό δικαίωμα σ' όλη την ΕΕ (Eur-Lex, 2023). Ο κανονισμός τονίζει ότι το πανευρωπαϊκό ατομικό συνταξιοδοτικό προϊόν ή «ατομικό προϊόν» βασίζεται σε προαιρετική σύμβαση μεταξύ αποταμιευτή και ιδιωτικού φορέα, δεν εντάσσεται στην κοινωνική και επαγγελματική ασφάλιση και έχει σαν στόχο στην συσσώρευση κεφαλαίου και την παροχή εισοδήματος κατά την συνταξιοδότηση (α 1). Επίσης, αποτελεί ατομικό συνταξιοδοτικό προϊόν που χρηματοδοτεί τις κεφαλαιαγορές και ενισχύει τον ανταγωνισμό συμπληρώνοντας την κοινωνική και επαγγελματική ασφάλιση (ΕΕ, 2022)

Με βάση τον κανονισμό ορίζονται ως πάροχοι των PEPP μόνο συγκεκριμένες χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις (α 6 παρ 1). Αναλυτικότερα, αυτές είναι τα πιστωτικά ιδρύματα άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την οδηγία 2013/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, οι ασφαλιστικές επιχειρήσεις με

άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την Οδηγία 2009/138/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, τα ιδρύματα επαγγελματικών συνταξιοδοτικών παρόχων άδειας λειτουργίας σύμφωνα με την Οδηγία 2016/2341/ΕΕ, οι επιχειρήσεις επενδύσεων με άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την οδηγία 2014/65/ΕΕ, οι επενδυτικές εταιρείες ή εταιρείες διαχείρισης με άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την οδηγία 2009/65/EK και οι οργανισμοί εναλλακτικών επενδύσεων της ΕΕ με άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την Οδηγία 2011/61/ΕΕ.

Ο κανονισμός ουσιαστικά επιδιώκει την προώθηση ενός επενδυτικού συνταξιοδοτικού προϊόντος που θα στηρίζεται στην αποταμίευση του καταναλωτή αυτού. Σύμφωνα με το κανονισμό το βασικό πανευρωπαϊκό ατομικό συνταξιοδοτικό προϊόν (δηλαδή το βασικό PEPP)⁹ είναι ασφαλές προϊόν το οποίο σχεδιάζεται από τους παρόχους του βάσει εγγύησης επι του κεφαλαίου που πρέπει να οφείλεται κατά την έναρξη της αποσυσσώρευσης και βέβαια της περιόδου της αποσυσσώρευσης ή μιας τεχνικής μετριάσμου του κινδύνου με στόχο την ανάκτηση του κεφαλαίου από τον πάροχο του προϊόντος (α 45). Ο κανονισμός αναφέρεται στην διαδικασία διασφάλισης από τους ιδιωτικούς φορείς της συνταξιοδότησης του ασφαλισμένου που επέλεξε την ιδιωτική ασφάλιση του μέσω του PEPP.

Ακολουθώντας ο Κανονισμός (ΕΕ) 2021/895 συμπληρώνει τον Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1238 (Eur-Lex, 2023). Η ΕΙΟΡΑ (ΕΙΟΡΑ, 2023) εξετάζει τον μακροπρόθεσμο συνταξιοδοτικό χαρακτήρα του PEPP, το είδος και τον βαθμό διαφάνειας των υποκείμενων στοιχείων ενεργητικού, τη χρήση τεχνικών που εφιστούν την προσοχή των αποταμιευτών PEPP σε μη ουσιώδη χαρακτηριστικά στην παρουσίαση του PEPP, τη φύση και τη διαφάνεια των κινδύνων, τη χρήση ονομασιών προϊόντων ή ορολογίας ή άλλων πληροφοριών που υποδηλώνουν υψηλότερο επίπεδο ασφάλειας ή απόδοσης από εκείνα που είναι πράγματι εφικτά ή πιθανά ή που υποδηλώνουν παραπλανητικά χαρακτηριστικά προϊόντος και άλλα στοιχεία που συνδέονται με την προστασία του ασφαλισμένου ως καταναλωτή του συνταξιοδοτικού προϊόντος (α 1).

Εν κατακλείδι, η ιδιωτική ασφάλιση στην Ελλάδα ακολουθώντας τις κατευθύνσεις της ΕΕ αναπτύσσεται ραγδαία. Το νομοθετικό πλαίσιο της ιδιωτικής ασφάλισης

⁹ Pan-European Pension Product – PEPP.

εξειδικεύεται μέσα από την δημιουργία ενός δικτύου αγοράς και πώλησης συνταξιοδοτικών προϊόντων. Μάλιστα μεταβάλλει και το ίδιο το κοινωνικο-ασφαλιστικό δίκαιο καθώς όλο και περισσότερο το αντικαθιστά στο βαθμό που η κεφαλαιοποίηση του δεύτερου ενισχύει τον ατομικό, αποταμιευτικό και επενδυτικό χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα. Η νομοθετική προώθηση βεβαίως του ιδιωτικού φορέα αποτελεί ένα μόνο μέτρο για την απελευθέρωση της αγοράς της ασφάλισης, απαιτείται και η ουσιαστική υποβάθμιση του πρώτου πυλώνα της ασφάλισης δηλαδή η μείωση των συντάξεων και η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης.

II.B. Η κρίση του δικαιώματος συνταξιοδότησης

Η κρίση του δικαιώματος της συνταξιοδότησης εκδηλώνεται αφενός με την μείωση του ύψους των συντάξεων στο σύνολο τους και αφετέρου με την αύξηση των ηλικιακών ορίων κατοχύρωσης του δικαιώματος συνταξιοδότησης. Εντοπίζεται λοιπόν στην καθημερινότητα των ίδιων των εργαζόμενων που βρίσκονται προ των πυλών συνταξιοδότησης και οι οποίοι καλούνται να αντιμετωπίσουν την σκληρή πραγματικότητα της παράτασης του εργασιακού βίου τους ακόμη και αν αδυνατούν να ανταπεξέλθουν λόγω ηλικίας αλλά και της μείωσης των συνταξιοδοτικών αποδοχών τους μετά το πέρας του εργασιακού βίου τους.

II.B.α. Η μείωση των συντάξεων

Η διασφάλιση μιας αξιοπρεπούς σε ύψος σύνταξης για την κάλυψη των αναγκών των ασφαλισμένων που δεν δύνανται πλέον λόγω ηλικίας να εργαστούν συνδέεται περισσότερο με την πολιτική, νομική και οικονομική αναγνώριση της αναδιανομής ως μέσου για την αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και την διαχείριση του κινδύνου της γήρανσης. Η εξατομίκευση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος προϋποθέτει την μείωση των συνταξιοδοτικών δαπανών. Η καταβολή σταθερών σε ύψος συντάξεων αποτελεί ένα εμπόδιο στην περαιτέρω εξειδίκευση της συνταξιοδοτικής δαπάνης στο ίδιο το κατά περίπτωση άτομο και βεβαίως στον έλεγχο και στην μείωση της με πρόσχημα την διάσωση των ασφαλιστικών ταμείων.

Η μείωση λοιπόν των συντάξεων στοχεύει στην δημιουργία συνταξιούχων πολλαπλών ταχυτήτων με μέσο την ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού μοντέλου. Με άλλα λόγια στην δημιουργία ενός συνταξιοδοτικού περιβάλλοντος ατομικής ευθύνης.

Χαρακτηριστικός λοιπόν ο Ν 4024/11 ο οποίος προέβλεπε την μείωση κύριας και επικουρικής σύνταξης. Ειδικότερα, προέβλεπε την μείωση της κύριας σύνταξης κατά 40% από 1-11-2011 για τους συνταξιούχους του ΝΑΤ και των φορέων κύριας ασφάλισης του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης που δεν έχουν συμπληρώσει το 55ο έτος (α 2 παρ 1 εδ α). Αντίστοιχα, από 1-1-2011 η μείωση της κύριας και επικουρικής σύνταξης αγγίζει το 50% για τους ασφαλισμένους ΕΤΑΤ, ΕΤΕΑΜ (α 2 παρ 1 εδ β). Ομοίως, το ποσοστό της μηνιαίας επικουρικής σύνταξης των ασφαλισμένων του ΕΤΕΑΜ που υπερβαίνει μετά από την Ειδική Εισφορά Συνταξιούχων Επικουρικής Ασφάλισης του α 44 παρ 13 Ν 3986/11 τα 150 ευρώ μειώνεται κατά 30% με την προϋπόθεση ότι δεν υπολείπεται των 150 ευρώ (α 2 παρ 3). Παρατηρείται ότι οι μειώσεις αυτές επεκτείνονται σε κύρια και επικουρική σύνταξη.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και το νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4093/12 που προέβλεψε μείωση συντάξεων άνω των 1000 ευρώ. Ειδικότερα, από 1-1-2013 η μηνιαία σύνταξη ή το άθροισμα των μηνιαίων συντάξεων (κυρίων, επικουρικών και μερισμάτων) που υπερβαίνουν τα 1.000 ευρώ, μειώνονται ως εξής: από 1.000,00 ευρώ έως και 1.500,00 ευρώ, μειώνεται το σύνολο του ποσού κατά 5% ενώ το ποσό που απομένει δεν μπορεί να υπολείπεται των 1.000,01 ευρώ, από 1.500,01 ευρώ έως και 2.000,00 ευρώ, μειώνεται το σύνολο του ποσού κατά 10% ενώ το ποσό που απομένει δεν μπορεί να υπολείπεται των 1.425,01 ευρώ, από 2.000,01 ευρώ έως και 3.000,00 ευρώ, μειώνεται το σύνολο του ποσού κατά 15% ενώ το ποσό που απομένει δεν μπορεί να υπολείπεται των 1.800,01 ευρώ και από 3.000,01 ευρώ και άνω, μειώνεται το σύνολο του ποσού κατά 20%, το ποσό που απομένει δεν μπορεί να υπολείπεται των 2.550,01 ευρώ. Στον υπολογισμό της μείωσης λαμβάνεται υπόψη μόνο το ποσό της μηνιαίας βασικής σύνταξης αναιρουμένων των κρατήσεων των Ν 3865/10, 4002/11, 4024/11 και 4051/12. Εξαιρούνται από τις μειώσεις οι συνταξιούχοι του Δημοσίου με αναπηρία 80% και οι εξ' ιδίου δικαιώματος ή οι οικογένειες τους που λαμβάνουν σύνταξη ως θύματα τρομοκρατικών ενεργειών

(ΥΠΟΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ ΙΑ.5). Σαφώς και οι δύο νόμοι επιδιώκουν να μειώσουν το ποσοστό της παρεχόμενης σύνταξης είτε μέσω της κύριας ή της επικουρικής σύνταξης προκειμένου να εναρμονιστούν με τις επιταγές των μνημονιακών στόχων.

Ακολουθώντας, ο Ν 4387/16, επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ, εστίασε στην περαιτέρω μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού-συνταξιοδοτικού συστήματος. Ειδικότερα, ο νόμος προβλέπει ότι το ύψος της κύριας σύνταξης για 20 έτη ασφάλισης είναι 384 ευρώ. Το ποσό αυτό μειώνεται κατά 2% για κάθε υπολειπόμενο των 20 ετών ασφάλισης έτος εφόσον έχουν συμπληρωθεί 15 χρόνια ασφάλισης (α 7 παρ 6 εδ α). Αναλυτικότερα, για 15 έτη ασφάλισης, το πλήρες ποσό της εθνικής σύνταξης είναι 345,60 ευρώ, για 16 έτη ασφάλισης, είναι 353,28 ευρώ, για 17 έτη ασφάλισης είναι 360,96 ευρώ, για 18 έτη ασφάλισης είναι 368,64 ευρώ, για 19 έτη ασφάλισης, είναι 376,32 ευρώ και από 20 έτη ασφάλισης και άνω 384,00 ευρώ.

Το προηγούμενο άρθρο παραπέμπει σε άλλη διάταξη του νόμου για την αναπροσαρμογή του ύψους της κύριας σύνταξης (α 7 παρ 6 εδ β). Πιο συγκεκριμένα, η διάταξη αυτή ορίζει ότι το συνολικό ποσό της σύνταξης που καταβάλλεται με βάση το συγκεκριμένο νόμο, αυξάνεται από την 1.1.2017 κατ' έτος με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης με βάση τον συντελεστή που διαμορφώνεται κατά 50% από τη μεταβολή του ΑΕΠ και κατά 50% από τη μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή του προηγούμενου έτους και δεν υπερβαίνει την ετήσια μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (α 14 παρ 3 α)). Αντίστοιχα στην περίπτωση της ανταποδοτικής σύνταξης προβλέπει ότι το τελικό ποσό του ποσοστού της ανταποδοτικής σύνταξης υπολογίζεται με βάση την κάθε κλίμακα ετών ασφάλισης ανά έτος ασφάλισης (α 8 παρ 4).

Ομοίως, Ο Ν 4670/20 ασχολείται με το ύψος της ανταποδοτικής σύνταξης και κατ' επέκταση της κύριας σύνταξης. Ειδικότερα, προβλέπει ότι το ποσοστό της αναπλήρωσης για κάθε έτος υπολογίζεται με βάση κάθε κλίμακα αναπλήρωσης (α 24 παρ 5). Παρατηρείται ότι ο νόμος επιχείρησε στην ουσία, ακολουθώντας την λογική του Ν 4387/16, να ενισχύσει την τάση των ασφαλισμένων να συνεχίσουν την εργασία τους και να μην επιλέξουν να συνταξιοδοτηθούν πρόωρα ή ακόμη και στην ηλικία που προβλέπει το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, δηλαδή τα 67 έτη. Η αύξηση των ποσοστών αναπλήρωσης σ' όσους επιλέγουν να συνεχίσουν την εργασία τους

μετά τα 30 έτη ασφάλισης αποτελεί μια πολιτική στρατηγική μείωσης του κόστους της συνταξιοδότησης μέσω της αύξησης του εργασιακού βίου του ασφαλισμένου.

Νομολογικά, ενδιαφέρουσα η ΣτΕ 600/2015 μ' αντικείμενο τον υπολογισμό της σύνταξης. Ειδικότερα, η απόφαση τόνισε ότι ο τρόπος υπολογισμού των συντάξεων των ασφαλισμένων και ο καθορισμός των αποδοχών που λαμβάνονται κάθε φορά υπ' όψη για τον υπολογισμό αυτών επαφίεται κάθε φορά στον νομοθέτη και στην κατ' εξουσιοδότηση αυτού κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση. Κατά το ΣτΕ, το συνταξιοδοτικό δικαίωμα εμπίπτει στην έννοια του περιουσιακού δικαιώματος όμως η ίδια η αναδιανεμητική φυσιογνωμία του ΣΚΑ και η ύπαρξη δημόσιου συμφέροντος δεν συνάδουν με την ερμηνεία του ως δικαίωμα σε σύνταξη ορισμένου ποσού. Συνεπώς δεν προκύπτει ζήτημα παραβίασης της αρχής της ισότητας, των α 17, 22 Σ και του α 1 ΕΣΔΑ. Το ενδιαφέρον αυτής της απόφασης είναι ότι επικαλείται την ίδια η αναδιανεμητικότητα του ΣΚΑ παράλληλα βεβαίως με το δημόσιο συμφέρον για να αιτιολογήσει την μείωση της σύνταξης. Πρόκειται για απόφαση που επικαλείται τον περιορισμό του περιουσιακού δικαιώματος για την προστασία της αναδιανεμητικότητας του ΣΚΑ, αλλά ουσιαστικά εφαρμόζει το νομοθετικό πλαίσιο υπερ της μείωσης του ύψους των συντάξεων και κατ' επέκταση τον περιορισμό του συνταξιοδοτικού δικαιώματος

Χαρακτηριστική η ΔιοικΠρωτΑθ 20969/2018 για την αναδρομικότητα των περικοπών συνταξιούχων των φορέων υποχρεωτικής κύριας ασφάλισης. Ο δικαστής αποφάνθηκε ότι οι περικοπές που διενεργήθηκαν αναδρομικά κατ' εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 6 του ν. 4051/2012 και του άρθρου πρώτου παρ. ΙΑ υποπαρ. ΙΑ.5 περ. 1 του Ν 4093/2012 είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ. Επίσης αναγνώρισε την πενταετής παραγραφής των αξιώσεων ασφαλισμένων κατά ασφαλιστικών οργανισμών βάσει άρθρο 137 του Ν 3655/2008. Πρόκειται για μια θετική για τους ασφαλισμένους απόφαση που αναγνώρισε τον αντισυνταγματικό χαρακτήρα της αναδρομικότητας των περικοπών των συντάξεων. Παρ' όλα αυτά δεν ήρε τις αρνητικές συνέπειες της εφαρμογής των μνημονιακών περιορισμών του δικαιώματος συνταξιοδότησης.

Το παραγόμενο νομοθετικό έργο της μνημονιακής και μεταμνημονιακής περιόδου εστίασε στην διαμόρφωση ενός δυσμενούς περιβάλλοντος για τους συνταξιούχους. Η μείωση της κύριας και επικουρικής σύνταξης είχε ως στόχο την αντίστοιχη μείωση

του κόστους των δημοσίων δαπανών και βέβαια την εξ' αποτελέσματος αύξηση του εργασιακού βίου του ασφαλισμένου. Δεν είναι τυχαία η παράλληλη με την μείωση του ύψους των συντάξεων αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης.

II.B.β. Η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης

Η αύξηση του ηλικιακού ορίου συνταξιοδότησης σχετίζεται σαφώς με την γήρανση του πληθυσμού. Όμως οι λύση που προτείνεται δεν συνδέεται με κάποια «ουδέτερη» πολιτικά τεχνοκρατική προσέγγιση του κοινωνικού προβλήματος της γήρανσης του ποσοστού των εργαζόμενων. Αντίθετα η αύξηση του χρόνου του εργάσιμου βίου αποτελεί μια στρατηγική μείωσης του εργασιακού κόστους στις επιχειρήσεις στο πλαίσιο πάντα της εντατικοποίησης της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Το ισχύον νομικό πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης εστιάζει στην άμεση σύνδεση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης με το προσδόκιμο ζωής του πληθυσμού της χώρας. Σαφώς το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο προέκυψε από μια σταδιακή διαδικασία «μεταρρύθμισης» των όρων και των προϋποθέσεων της συνταξιοδότησης. Αναλυτικότερα, ο Ν 3863/10 επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ προέβλεπε ότι τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης των ασφαλιστικών οργανισμών και του δημοσίου ανακαθορίζονται με βάση την μεταβολή του προσδόκιμου ζωής⁹⁵ (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σ. 113; oecd-ilibrary.org, 2021) του πληθυσμού με σημείο αναφοράς τα 65 έτη (α 11 παρ 3). Κατά συνέπεια ο νόμος προβλέπει την κατά περίπτωση εργασίας αύξηση των ορίων ηλικίας προκειμένου να συνδεθούν προσδόκιμο ζωής και ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης και να διασφαλιστεί η επιβίωση του ΣΚΑ.

Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα ρυθμίσεων του νόμου αναδεικνύουν πάνω σε συγκεκριμένες κατηγορίες ασφαλισμένων την τάση του για αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης. Πιο συγκεκριμένα ασφαλισμένος του ΙΚΑ – ΕΤΑΜ αν κατά την υποβολή της αίτησης συνταξιοδότησης έχει 10500 ημέρες εργασίας στο ΙΚΑ – ΕΤΑΜ και έχει συμπληρώσει το 58ο έτος. Ο χρόνος αυτός ασφάλισης αυξάνεται κατά 300 μέρες μέχρι την συμπλήρωση 12000 ημερών εργασίας για όσους συμπληρώνουν τον απαιτούμενο για συνταξιοδότηση χρόνο εργασίας από 1-1-2011 (α. 10 παρ 1). Αντίστοιχα ο νόμος προβλέπει ότι το όριο

ηλικίας συνταξιοδότησης των μητέρων ανήλικων τέκνων καθορίζεται από 1-1-2011 στα 52 έτη, από 1-1-2012 στα 55 έτη και από 1-1-2013 στο 65ο έτος⁹⁶ (α 10 παρ 17 α) (ypergasias.gov.gr, 2010)

Ο Ν 3863/10 προετοίμασε το δρόμο για την σταδιακή αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης με την επίκληση της διάσωσης της βιωσιμότητας του ΣΚΑ. Η αναφορά στην βιωσιμότητα του ΣΚΑ στο πρώτο άρθρο του νόμου ουσιαστικά συνδέει βιωσιμότητα του ΣΚΑ με την αύξηση του ορίου ηλικίας για συνταξιοδότηση. Μάλιστα οι προβλέψεις για αύξηση των ορίων ηλικίας από 67 στα 70 το 2050 και από 70 στα 73 το 2070 αναδεικνύουν ένα ζοφερό μέλλον για το δικαίωμα της συνταξιοδότησης. Είναι αναμενόμενο ότι οι επόμενοι Ν 4336/15, Ν 4387/16 και Ν 4670/20 διατηρήσανε την συγκεκριμένη ρύθμιση.

Ο Ν 4336/15 επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ επαναπροσδιόρισε τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος αύξησε τα όρια συνταξιοδότησης θεσπίζοντας ως ελάχιστο όριο συνταξιοδότησης τα 62 έτη και κανονικό όριο ηλικίας συνταξιοδότησης τα 67 έτη. Ο νόμος προέβλεπε εξαιρέσεις στα σώματα ασφαλείας. Αναλυτικότερα, ο νόμος θέσπισε ως προϋπόθεση για συνταξιοδότηση την συμπλήρωση του 67 έτους για τους εργαζόμενους στον δημόσιο φορέα (α 1 παρ 1). Μάλιστα ο νόμος ανέφερε ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση εφαρμόζεται στους υπαλλήλους των ΟΤΑ και των ΝΠΔΔ οι οποίοι υπάγονται στο συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων είτε οι συντάξεις τους βαρύνουν το δημόσιο είτε οικείους φορείς. Επίσης εφαρμόζεται στο προσωπικό του ΟΣΕ και στους υπαλλήλους των ασφαλιστικών ταμείων του προσωπικού των Σιδηροδρομικών Δικτύων που υπάγονται στο ν.δ. 3395/1955 (Α'276) (α 1 παρ 10). Ο νόμος αύξησε αισθητά τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης δημιουργώντας μια νέα δυσμενή για όλους τους νέους συνταξιούχους πραγματικότητα.

Παρά την ραγδαία αυτή εξέλιξη στο δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης, υπάρχουν προβλέψεις που αναφέρονται σε ακόμη μεγαλύτερη αύξηση του ηλικιακού ορίου συνταξιοδότησης από 67 σε 70 έτη μέχρι το 2050 και σε επόμενη αύξηση από 70 σε 73 έτη μέχρι το 2070. Σε αυτές της προβλέψεις στηρίχθηκε η κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης και η ψήφιση του ΤΕΚΑ (Ρομπόλης & Μπέτσης, 2023, σσ. 112-114)

Μια σημαντική εξέλιξη στην αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης είναι η προώθηση της απασχόλησης των συνταξιούχων. Για παράδειγμα, ο Ν 4387/16 προβλέπει την δυνατότητα στους πρώην υπαλλήλους του Δημοσίου συνταξιούχους αλλά και όλων των φορέων, ταμείων και κλάδων που υπάγονται στο ΕΦΚΑ να εργαστούν με την καταβολή μειωμένης σύνταξης (α 20). Επίσης ο νόμος προβλέπει ότι ο εργαζόμενος συνταξιούχος υποχρεούται να καταβάλλει τις προβλεπόμενες από τον νόμο αυτόν εισφορές (α 38, 39, 40) ανάλογα με την απασχόληση του κατά το χρόνο αυτής. Ο νόμος ουσιαστικά ρυθμίζει την εργασία μετά την συνταξιοδότηση με βάση την λογική της διαχείρισης του κόστους της συνταξιοδότησης για το δημόσιο παρά εστιάζει στους λόγους που γεννάνε την ανάγκη για εργασία μετά το συνταξιοδότηση.

Με τον ίδιο τρόπο ο Ν 4670/2020 ρυθμίζει την απασχόληση μετά την συνταξιοδότηση. Ο νόμος προβλέπει την μείωση κατά 30% της παρεχόμενης σύνταξης σε συνταξιούχους που εργάζονται (α 27). Κατ' εξαίρεση το ποσοστό της παρεχόμενης σύνταξης δεν μειώνεται σε συνταξιούχους ΟΓΑ που ασκούν δραστηριότητα υπακτέα στην ασφάλιση του πρώην ΟΓΑ, σε ψυχικά νοσούντες βάσει α 23 Ν 4488/2017, σε πολύτεκνους με ανήλικο τέκνο, τέκνου που σπουδάζει σε ανώτατη ή ανώτερη σχολή μέχρι την συμπλήρωση του 24ου έτους, ή τέκνου που είναι ανίκανο για κάθε βιοποριστική εργασία (α 27 παρ 4 α, β, στ'). Στην συγκεκριμένη ρύθμιση εντάσσονται και άλλες συναφείς περιπτώσεις εργαζόμενων. Παρατηρείται ότι ο νόμος προσπαθεί να δώσει κίνητρα για συνέχιση της εργασίας ακόμη και σε ευάλωτες κατηγορίες ασφαλισμένων προκειμένου να επεκτείνει ουσιαστικά το εργασιακή ζωή του συνόλου των ασφαλισμένων.

Σαφώς η απασχόληση των συνταξιούχων δεν είναι ένα νέο φαινόμενο, το χαμηλό ύψος των συντάξεων και η αύξηση του κόστους ζωής οδηγούσε πολλούς συνταξιούχους στην επιστροφή στην εργασία και πριν την οικονομική κρίση. Η πλήρης προώθηση όμως της εργασίας των συνταξιούχων μέσω του νομοθετικού πλαισίου αποτελεί μια νέα εξέλιξη και μια νεοφιλελεύθερη τακτική για την αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης.

Η νομολογία ακολούθησε τις νομοθετικές εξελίξεις στην κοινωνική ασφάλιση. Αναγνώρισε λοιπόν τα νέα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και διαμόρφωσε από την

μεριά της νέο κοινωνικο-ασφαλιστικό περιβάλλον μέσα από την νομική πράξη. Σημαντικές οι αποφάσεις ΣτΕ 3281/2017 και ΔιοικΕφ (Ουσίας) 2197/2020.

Η ΣτΕ 3281/2017 είχε ως αντικείμενο το ζήτημα της συνταγματικότητας της αύξησης των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης του Ν 4336/15. Σύμφωνα με την απόφαση η αύξηση των ορίων συνταξιοδότησεως αν και συνιστά μια δυσμενή μεταβολή των προϋποθέσεων χορηγήσεως ασφαλιστικών παροχών δεν απαγορεύεται, κατ' αρχήν από το άρθρο 22 παρ. 5 Σ, εφόσον προκύπτει αιτιολογημένα ότι με την επέμβαση αυτή μπορεί να διασφαλισθεί η διατηρησιμότητα του ασφαλιστικού κεφαλαίου. Η αύξηση λοιπόν των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης συνδέεται με την μεταρρύθμιση και τον εξορθολογισμό του ΣΚΑ και έχει ως στόχο την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και όχι απλά το ταμειακό συμφέρον του δημοσίου. Πρόκειται για μια απόφαση που αναγνωρίζει λόγο δημοσίου συμφέροντος στην αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης και απορρίπτει οποιοδήποτε υπαινιγμό περι αντισυνταγματικότητας των σχετικών διατάξεων του μνημονιακού Ν 4336/15.

Στην χαρακτηριστική ΔιοικΕφΑθ (ουσίας) 2197/2020 με αντικείμενο τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης εφαρμόζεται ουσιαστικά το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο υπερ της αύξησης των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης. Ειδικότερα, η απόφαση ανέφερε ότι τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης για ασφαλισμένους φορέων κύριας ασφάλισης αυτοαπασχολούμενων που είναι μικρότερα του 65ου έτους για άνδρες και του 60ου έτους για γυναίκες που έχουν συμπληρώσει 30 χρόνια χρόνου ασφάλισης, αλλά και του 50ου έτους για γυναίκες με ανήλικα ή σωματικώς ή πνευματικώς ανάπηρα για κάθε βιοποριστική εργασία τέκνα με ποσοστό αναπηρίας 50% και άνω ή με σύζυγο με ποσοστό αναπηρίας 67% και άνω, αυξάνονται κατά 6 μήνες από 1-1-1998 μέχρι την συμπλήρωση των ορίων των 65 ετών, των 60 ετών και των 50 ετών αντίστοιχα.

Και οι δύο αποφάσεις αποτελούν παραδείγματα της μεταφοράς πολιτικών και ιδεολογικών αρχών από το σώμα του δικαίου στην κοινωνική πραγματικότητα. Δεν θα ήταν λάθος να ειπωθεί ότι ο νόμος αναδεικνύει την διαλεκτική σχέση δικαίου και πολιτικής. Οι δικαστικές αυτές αποφάσεις δεν αποτελούν λοιπόν περιπτώσεις ορθής ή λανθασμένης δικαστικής κρίσης, εφόσον το περιεχόμενο του νόμου είναι σαφές και ακριβές γεγονός που καθιστά αδύνατη διαφορετική δικαστική κρίση, αλλά δικαστικές

αποφάσεις που εφαρμόζουν το πνεύμα και το γράμμα του νέου κοινωνικο-ασφαλιστικού νομικού πλαισίου.

Στο νέο κοινωνικό-ασφαλιστικό δίκαιο, ο ασφαλισμένος καλείται ως άτομο να επιλέξει ασφαλιστικό πακέτο, ασφαλιστική κατηγορία, συνέχιση της εργασίας του μετά την συνταξιοδότηση κοκ. Δηλαδή να αναλάβει να διαχειριστεί τον κίνδυνο των γηρατειών και της ασθένειας μέσω ατομικών επιλογών έξω από το πλαίσιο της διαγενεακής αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης, στο πλαίσιο μια νοζικιανής αντίληψης της ελευθερίας και της δικαιοσύνης.

Συμπερασματικά, η αύξηση των ορίων ηλικίας της συνταξιοδότησης ήταν μια πολιτική απόφαση στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης μεταρρύθμισης του ΣΚΑ με στόχο την εξατομίκευση του δικαιώματος της κοινωνικής ασφάλισης. Δεν ήταν λοιπόν μια απλή τεχνοκρατική ορθολογική λύση στο πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού. Η Ελλάδα ακολούθησε στην ουσία την ίδια πορεία με πολλές χώρες στην ΕΕ που αποφάσισαν να απελευθερώσουν την αγορά της κοινωνικής ασφάλισης.

Μέρος Δεύτερο: η ιδιωτικοποίηση της υγείας και η εμπορευματοποίηση της εκπαίδευσης

Το δεύτερο μέρος εστιάζει στην αλλαγή των προτεραιοτήτων στην δημόσια υγεία και στην δημόσια εκπαίδευση με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού. Αναλυτικότερα, το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας υγείας με την επέκταση της επιχειρησιακής λογικής στην οργάνωση και λειτουργία των υπηρεσιών υγείας και κατά συνέπεια στον περιορισμό του δικαιώματος της υγείας και την υποχώρηση του παραδοσιακού υγειονομικού κεκτημένου. Ακολούθως το τέταρτο κεφάλαιο προσεγγίζει την μετατροπή της δημόσιας εκπαίδευσης σ' ένα ακόμη εργαλείο της αγοράς μέσω της αναγνώρισης της προτεραιότητας της δεύτερης. Τόσο η υγεία όσο και η εκπαίδευση συνδέονται ευθέως με το βιοτικό επίπεδο της κοινωνίας, η μία συνδέεται με την άλλη όπως στην περίπτωση της εργασίας και της κοινωνικής ασφάλισης. Σ' αυτή την συλλογιστική βασίζεται η επιλογή της ανάπτυξής τους στο δεύτερο μέρος

III. Η ιδιωτικοποίηση της υγείας

Το τρίτο κεφάλαιο αναλύει την πολιτική επιλογή της ιδιωτικοποίησης των δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών υγείας μέσω του δημοσίου δικαίου της υγείας. Ειδικότερα, εξετάζει το νέο ισχύον νομοθετικό πλαίσιο για την οργάνωση και την λειτουργία των υγειονομικών μονάδων και τους όρους εργασίας του ιατρικού προσωπικού που τις στελεχώνει. Παράλληλα προσεγγίζει την επιβολή της ιδιωτικό-οικονομικής λογικής στην προώθηση των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας.

Η υποχώρηση του κράτους στον χώρο των υπηρεσιών υγείας είναι μια πραγματικότητα που αντανακλά τους στόχους ενός νεοφιλελεύθερου μοντέλου συστήματος υγείας. Κατά τον Χάγκεκ, αν και αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα κρατικής μέριμνας για την ύπαρξη προσβάσιμων κοινωνικών υπηρεσιών, είναι σημαντικό να αποκλειστεί ο αποκλειστικά κρατικός χαρακτήρας αυτών των υπηρεσιών. Κοινώς, απαιτείται να περιοριστεί η παρέμβαση του κράτους, ακόμη και στην περίπτωση των κοινωνικών υπηρεσιών προκειμένου να προστατευτεί η ελευθερία των ατόμων (Hayek, 1982, pp. 141-143, 147-149; Hayek, 1978, p. 261 ff).

Στην περίπτωση της δημόσιας υγείας, οι υπηρεσίες υγείας δύναται να παρέχονται από μονάδες και επαγγελματίες υγείας του δημοσίου και ιδιωτικού φορέα. Να επισημανθεί ότι το μεικτό μοντέλο που έχει υιοθετήσει η Ελλάδα, δεν απαγορεύει την παροχή υπηρεσιών υγείας από τον ιδιωτικό φορέα. Το γεγονός όμως που χαρακτηρίζει την νεοφιλελεύθερη οργάνωση των υπηρεσιών υγείας είναι η σταδιακή υποχώρηση των αμιγώς δημοσίων υπηρεσιών υγείας.

III.A. Η υποχώρηση του δημοσίου συστήματος υγείας

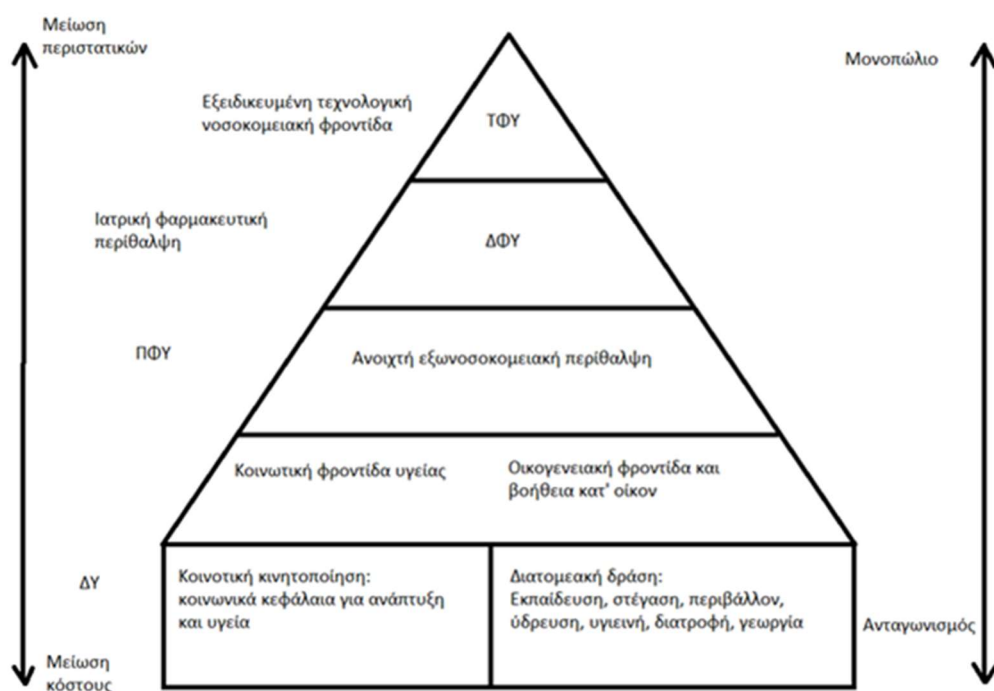
Η επικράτηση της επιχειρησιακής λογικής στην οργάνωση του ΕΣΥ και η προώθηση της ιδιωτικής υγείας δημιουργεί ένα περιβάλλον φιλικό στο ιδιωτική πρωτοβουλία στην υγεία. Το κράτος όλο και περισσότερο καθίσταται «ρυθμιστής» του κόστους των υπηρεσιών υγείας από διαμορφωτής ενός ενιαίου προγράμματος πολιτικής υγείας. Στην υγεία αναδεικνύεται καθαρότερα το πρόταγμα για ελάχιστη συμμετοχή του κράτους στην αγορά, εν προκειμένω στην αγορά της υγείας.

III.A.α. Η επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας στην υγεία

Οι σταθερές σχέσεις εργασίας στον χώρο της υγείας αποτέλεσαν ένα εμπόδιο για την περαιτέρω ανάπτυξη της δομής της επιχείρησης στις υγειονομικές μονάδες. Επιχειρήθηκε λοιπόν η δημιουργία ενός νομοθετικού πλαισίου που ευνοούσε την ύπαρξη εργαζομένων με διαφορετικά καθεστώτα απασχόλησης σ' όλες τις βαθμίδες υγειονομικής φροντίδας (ΠΦΥ, ΔΦΥ, ΤΦΥ). Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι ο υγειονομικός τομέας είναι ευρύτερος της εννοιών της περίθαλψης και της νοσηλείας, περιλαμβάνει δηλαδή και την ευρύτερη δράση για την προώθηση της ποιότητας ζωής του πληθυσμού και συνδέεται άμεσα με την κοινότητα μέσω της ΠΦΥ. Άρα, η παροχή υπηρεσιών υγείας αποτελεί ένα μόνο μέρος του υγειονομικού τομέα (Walley, Lawn, Tinker, & Francisco, 2008, pp. 1001-1007; Svenninger, Φιορέτος, Κούτης, Λιονής, & Lindholm, 1988; Κυριόπουλος, 2017, σ. 93; Μυλωνέρος, 2023)¹⁰.

¹⁰ Το παρακάτω σχεδιάγραμμα αναδεικνύει τις διαφορετικές όψεις του μοντέλου του συστήματος υγείας:

Με την είσοδο της χώρας στο πρώτο μνημονιακό νομοθετικό πλαίσιο επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ νομοθετήθηκε ουσιαστικά ένα ευρύ πλαίσιο κανόνων για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης μέσω της επιβολής μέτρων λιτότητας. Ειδικότερα ο Ν. 3845/2010 επιδίωξε αναδιάρθρωση της οικονομίας όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο παράρτημα ΙΙ του νόμου «Οι κύριοι στόχοι του προγράμματος είναι η διόρθωση των δημοσιονομικών και εξωτερικών ανισορροπιών και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης». Αυτό σήμαινε την πρωτίστως την μείωση των δημοσίων δαπανών (α 3). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στο παράρτημα ΙΙ αναφέρεται ότι η κυβέρνηση θα εφαρμόσει σύστημα διπλογραφικού λογιστικού ελέγχου των χρήσεων των νοσοκομείων, την περιοδική δημοσίευση των εκλεγμένων ισολογισμών καθώς και βελτιώσεις στους μηχανισμούς τιμολόγησης και κοστολόγησης. Πρόκειται για νομοθετικές ρυθμίσεις που εστίασαν στην προετοιμασία του «εδάφους» για περισσότερο έλεγχο των πόρων

Ενδεικτικά στην περίπτωση της ΠΦΥ, μια λεπτομερέστερη απαρίθμηση των ατυχημάτων και νόσων που καλείται να αντιμετωπίσει η ΠΦΥ αναδεικνύει την σημασία της πρωτοβάθμιας υγείας για το σύστημα. Ειδικότερα στο εύρος αρμοδιότητας της Π.Φ.Υ. περιλαμβάνονται ατυχήματα από μεταφορικά μέσα (ατυχήματα με μοτοσυκλέτα, αυτοκίνητο, μοτοποδήλατο κλπ), τυχαίες δηλητηριάσεις από φάρμακα, ιδιοσκευάσματα, βιολογικές ουσίες, άλλες στερεές άλλες υγρές, αέρια και ατμούς, ατυχήματα ασθενών κατά την διάρκεια ιατρικής και χειρουργικής επέμβασης (τυχαία τομή, αποτυχία αντισηψίας, αποτυχία χορήγησης σωστής δόσης κλπ), κ.α.

και των παρεχόμενων υπηρεσιών «προς τα κάτω» λόγω της ανάγκης περιστολής των δημοσίων δαπανών.

Μετά τον πρώτο μνημονιακό νόμο ακολούθησε δεύτερος, ο Ν. 4046/2012 επι κυβερνήσεως Παπαδήμου. Στο πλαίσιο των ρυθμίσεων του συγκεκριμένου νόμου προβλέφθηκε σχέδιο χρηματοδοτικής διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος. Χαρακτηριστικά στο Παράρτημα V1 του νόμου αναφέρονται μειώσεις στις μισθολογικές δαπάνες στο δημόσιο τομέα¹⁰⁴ και στα ειδικά μισθολόγια αλλά και τις δαπάνες των φαρμάκων. Ο νόμος μάλιστα τονίζει ότι επιδιώκεται η μείωση της μισθολογικής δαπάνης στην γενική κυβέρνηση στο 9% του ΑΕΠ με στόχο την ευθυγράμμιση με τις πλέον αποτελεσματικές χώρες του ΟΟΣΑ.

Ο Ν 4093/12 αν και αύξησε το ύψος των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ¹⁰⁵, μείωσε ουσιαστικά τα επιδόματα τους, πλήττοντας ουσιαστικά τα εργασιακά δικαιώματα τους¹⁰⁶. Ο νόμος αντικατέστησε το α 44 παρ 3, 4 και 6 του Ν 3205/03. Αναλυτικότερα ο νόμος ορίζει ότι το επίδομα νοσοκομειακής απασχόλησης, απόδοσης και ειδικών συνθηκών άσκησης ιατρικού έργου οριζόμενο κατά βαθμό ως εξής: Συντονιστής Διευθυντής, Διευθυντής 238 ευρώ, Επιμελητής Α' 205 ευρώ, Επιμελητής Β' 174 ευρώ και Ειδικευόμενος 190 ευρώ. Αντίστοιχα η πάγια αποζημίωση για συμμετοχή σε σεμινάρια και ενημέρωση βιβλιοθήκης, ορίζεται κατά βαθμό, ως εξής: Συντονιστής Διευθυντής, Διευθυντής 225 ευρώ, Επιμελητής Α' 195 ευρώ, Επιμελητής Β' 164 ευρώ και Ειδικευόμενος 123 ευρώ¹⁰⁷. Πρόκειται για ρυθμίσεις των οποίων η συνταγματικότητα απασχόλησε και τον Άρειο Πάγο.

Σύμφωνα με τον Ν 3205/03 ο υπολογισμός των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ γινόταν μέσω συντελεστών ανά κατηγορία οι οποίοι πολλαπλασιάζονταν με τον βασικό μισθό του Επιμελητή Β' ο οποίος ήταν 1042 ευρώ. Το αποτέλεσμα ανά κατηγορία στρογγυλοποιούνταν στην πλησιέστερη μονάδα. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται ειδικότερα οι σχετικές διαφορές των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ μεταξύ του Ν 3205/03 και του Ν 4093/12:

	Ν 3205/03		Ν 4093/12	
			Συντονιστής	1665

Βασικοί μισθοί ιατρικού προσωπικού ΕΣΥ	Διευθυντής	145 9 ευρ ώ	Διευθυντής	ευρώ
			Διευθυντής	1580 ευρώ
	Επιμελητής Α'	125 0 ευρ ώ	Επιμελητής Α'	1513 ευρώ
	Επιμελητής Β'	104 2 ευρ ώ	Επιμελητής Β'	1321 ευρώ
	Επιμελητής Γ' και Ειδικευόμενος	729 ευρ ώ	Ειδικευόμενος	1007 ευρώ

Αντιστοίχως, στον παρακάτω πίνακα φαίνονται οι σχετικές διαφορές των επιδομάτων των ιατρών του ΕΣΥ μεταξύ του Ν 3205/03 και του Ν 4093/12:

Επίδομα	Ν 3205/03		Ν 4093/12	
Νοσοκομειακής απασχόλησης, απόδοσης και ειδικών συνθηκών άσκησης ιατρικού έργου	Διευθυντής	450 ευρώ	Συντονιστής Διευθυντής, Διευθυντής	238 ευρώ
	Επιμελητής Α'	389 ευρώ	Επιμελητής Α'	205 ευρώ
	Επιμελητής Β'	327 ευρώ	Επιμελητής Β'	174 ευρώ
	Επιμελητής Γ' και Ειδικευόμενος	265 ευρώ	Ειδικευόμενος	190 ευρώ
	Διευθυντής	339 ευρώ	Συντονιστής Διευθυντής, Διευθυντής	225 ευρώ

Πάγια αποζημίωση για συμμετοχή σε σεμινάρια και ενημέρωση βιβλιοθήκης	Επιμελητής Α'	293 ευρώ	Επιμελητής Α'	195 ευρώ
	Επιμελητής Β'	247 ευρώ	Επιμελητής Β'	164 ευρώ

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και το νομοθετικό πλαίσιο του τρίτου μνημονίου το οποίο ψηφίστηκε επι κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ. Ο Ν. 4336/15 ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό θέματα μικροοφειλών, ρευστοποίησης περιουσίας και γενικότερα ζητήματα που επικεντρώνονται στην περιστολή δαπανών στον δημόσιο φορέα. Στην Παράγραφο ΣΤ' για την ρύθμιση θεμάτων αρμοδιότητας του υπουργείου υγείας αναφέρεται ότι: «Τα όρια δαπανών υγείας για τα έτη 2016 έως 2018 είναι 1.402.000.000,00 ευρώ κατ' έτος». Σαφώς και οι τρεις μνημονιακοί νόμοι δημιούργησαν το κατάλληλο περιβάλλον για την ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων στην υγεία αλλά και για την ιδιωτικοποίηση της υγείας μέσω της σχετικής νομοθεσίας. Μάλιστα αυτή η μεταβολή συνδέθηκε με την σταδιακή μείωση του αριθμού των υγειονομικών μονάδων και την υποστελέχωση σε ιατρικό προσωπικό (Παπαρηγοπούλου-Πεχλιβανίδη, 2017, σ. 193)¹¹.

¹¹ Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το 2017 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 317 θεραπευτήρια με 52511 κρεβάτια συμπεριλαμβανομένων και των στρατιωτικών νοσοκομείων. Από τον αριθμό αυτό των θεραπευτηρίων 141 είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με 36554 κρεβάτια και 170 ιδιωτικές κλινικές με 14389 κρεβάτια. Δυστυχώς ο αριθμός των κέντρων υγείας παρέμεινε σχεδόν σταθερός την περίοδο της οικονομικής κρίσης, αν ληφθεί υπόψιν και η μείωση των κέντρων υγείας. Ειδικότερα ο αριθμός των κέντρων υγείας μειώθηκε από 205 κέντρα υγείας την περίοδο 2012-2015 σε 204 την περίοδο 2015-2019. Σημαντικό να επισημανθεί ότι ενώ από την ίδρυση του ΕΣΥ (172 Κέντρα Υγείας την πρώτη περίοδο) μέχρι το 2015 είχαμε μια αύξηση των μονάδων περίπου 20%, αντίθετα την περίοδο της κρίσης προκύπτει μια μείωση περίπου του 1%. Παράλληλα προκύπτει μείωση του ιατρικού προσωπικού στα κέντρα υγείας από 2049 ιατρούς το 2012 σε 1831 το 2019. Να επισημανθεί ότι τη λεγόμενη δεκαετία της κρίσης 17.500 νέοι ιατροί αποχώρησαν για το εξωτερικό. Το νέο αυτό ιατρικό προσωπικό αναζητούσε καλύτερους μισθούς και επιδίωξε να αποφύγει την μακρόχρονη αναμονή για ειδικότητα και πρόσληψη. Αντίθετα εμφανίστηκε αύξηση του νοσηλευτικού προσωπικού κατά 31%. Συνολικά δαπανάται το 9,1% του ΑΕΠ στην υγεία και αναλυτικότερα το 60% αυτού στον δημόσιο φορέα και το 40% στον ιδιωτικό φορέα. Το 54% της δαπάνης προέρχεται από τον κρατικό προϋπολογισμό και 46% από την κοινωνική ασφάλιση. Η

Το προβλεπόμενο νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4600/19 της κυβέρνησης ΝΔ αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα της στροφής του ενδιαφέροντος προς την ιδιωτική υγεία και την κάλυψη των υγειονομικών αναγκών. Ο νόμος εστίασε στην δημιουργία του κατάλληλου πλαισίου για την αποτελεσματικότερη οργάνωση και λειτουργία του των ιδιωτικών μονάδων υγείας. Προσδιόρισε την έννοια της ιδιωτικής κλινικής (α 1) αλλά και κατηγοριοποίησε τις ιδιωτικές κλινικές ανάλογα με το είδος των υπηρεσιών που παρέχουν σε Γενικές, Ειδικές και Μεικτές (α 16). Αντίστοιχα καθόρισε τις προϋποθέσεις για την νόμιμη λειτουργία τους με βάση την ύπαρξη συνολικού αριθμού κλινών (α 23 παρ 1). Επιπροσθέτως διατήρησε την απαγόρευση της χρήσης της λέξης «νοσοκομείο» από τις ιδιωτικές κλινικές (α 33). Σαφώς και το νομοθετικό πλαίσιο αυτό εξειδικεύτηκε μέσω του πρόσφατου νομοθετικού πλαισίου υπερ της ιδιωτικοποίησης των κοινωνικών υπηρεσιών υγείας.

Ο πρόσφατος Ν 4999/22 της φιλελεύθερης, συντηρητικής της κυβέρνησης της ΝΔ έθεσε τα θεμέλια για την πλήρη ιδιωτικοποίηση του ΕΣΥ. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο ακολουθούσε διαφορετική πορεία. Αν και στον σκοπό του νόμου αναφέρεται ότι επιδιώκει να διαχειριστεί την κρίση και την επιλογή του μόνιμου ιατρικού προσωπικού που θα στελεχώσει τα νοσοκομεία του ΕΣΥ (α 1). Μάλλον εστιάζει στην αντιμετώπιση των ελλείψεων στην υγεία μέσω της δημιουργίας ενός ελαστικού πλαισίου παροχής ιατρικών υπηρεσιών, στο οποίο το ιατρικό προσωπικό «επιλέγει» τον τρόπο που θα παράσχει τις υπηρεσίες του ακόμη και μέσω του ιδιωτικού φορέα. Πρόκειται ουσιαστικά για εργασιακές σχέσεις «πολλαπλών ταχυτήτων» που εντάσσονται στην λογική της ευελιξίας για την κάλυψη των αναγκών μιας επιχείρησης στο χώρο της υγείας παρά για πολιτική οργάνωσης και λειτουργίας μιας δημόσιας επιχείρησης.

Για παράδειγμα ο νόμος προβλέπει την δυνατότητα προκήρυξης θέσεων ιατρών στο ΕΣΥ με καθεστώς μερικής απασχόλησης (α 7). Αναλυτικότερα ο νόμος με προσθήκη στο α 11 παρ 1 περ γ του προηγούμενου Ν 2889/01 ουσιαστικά προτείνει ότι για την αντιμετώπιση της ελλείψεως ιατρικού προσωπικού σε άγονες και προβληματικές περιοχές με έγκριση του Υπουργού Υγείας κατόπιν αιτιολογημένης εισήγησης του

δαπάνη διανέμεται ως εξής 60% στην νοσοκομειακή περίθαλψη, 20% στην εξωνοσοκομειακή περίθαλψη, 16% στην φαρμακευτική και 4% σε λοιπή φροντίδα

Διοικητή του νοσοκομείου, αν πρόκειται για θέση σε νοσοκομείο, ή του Διοικητή της οικείας Υγειονομικής Περιφέρειας δύνανται να προκηρυχθούν θέσεις ιατρικού προσωπικού μερικής απασχόλησης για κάλυψη υγειονομικών αναγκών σε άγονες περιοχές. Ακόμη και στην περίπτωση που οι ανάγκες συνδέονται με ελλείψεις σε συγκεκριμένες ειδικότητες δύνανται να προκηρυχθούν θέσεις ιατρών με καθεστώς μερικής απασχόλησης.

Ενδιαφέρουσες είναι οι ρυθμίσεις που εισάγει ο νόμος για τους όρους εργασίας των ιατρών που θα επιλέξουν να ενταχθούν στο καθεστώς μερικής απασχόλησης. Ειδικότερα η διάρκεια της σύμβασης αυτής είναι τριετής. Μετά το πέρας της ο ιατρός δύνανται να επαναπροσληφθεί ως πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης ή μερικής απασχόλησης. Ο ιατρός σε καθεστώς μερικής απασχόλησης εργάζεται 3 ημέρες την εβδομάδα με επτάωρο συνεχές πρωϊνό τακτικό ωράριο. Επίσης συμμετέχει στο πρόγραμμα εφημεριών και λαμβάνει αποδοχές ανάλογες ιατρού ΕΣΥ αντίστοιχης ειδικότητας. Να επισημανθεί ότι ο χρόνος απασχόλησης των ιατρών σε καθεστώς μερικής απασχόλησης αναγνωρίζεται κατά τα 3/5 και προσμετράται ως χρόνος προϋπηρεσίας για την βαθμολογική εξέλιξη στο ΕΣΥ. Παρατηρείται ότι το συγκεκριμένο πλαίσιο ρυθμίσεων δεν επιδιώκει απλά να εισάγει την μερική απασχόληση του ιατρικού προσωπικού στο ΕΣΥ αλλά και να την κάνει θελκτική για τους ιδιώτες ιατρούς που θα την επιλέξουν. Σαφώς και πρόκειται για ένα νομοθετικό πλαίσιο που παραβιάζει την αρχή της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης των ιατρών του ΕΣΥ και μετατρέπει τους διοικητές του ΕΣΥ σε manager υπηρεσιών υγείας.

Ο νόμος προβλέπει επίσης την δυνατότητα απασχόλησης των ιατρών του ΕΣΥ στον ιδιωτικό φορέα (α 10). Ουσιαστικά ο νόμος τροποποιεί και αντικαθιστά το α 11 παρ 4 περ 1 του Ν 2889/01 νομοθετώντας της δυνατότητα του ιατρού του ΕΣΥ να εργαστεί ως ιδιώτης σε ιδιωτικό ιατρείο, να παρέχει τις ιατρικές του υπηρεσίες σε οποιαδήποτε σχέση εργασίας ακόμη και ως σύμβουλος ιδιωτικής κλινικής, ιδιωτικού διαγνωστικού κέντρου ή θεραπευτηρίου, και γενικότερα σε οποιαδήποτε επιχείρηση παροχής υπηρεσιών υγείας (α 10 παρ 1). Ο ιατρός δύνανται να παράσχει τις υπηρεσίες του στον ιδιωτικό φορέα μόνο μετά από άδεια του διοικητή ή του προέδρου του νοσοκομείου κατόπιν σχετικής αίτησης του πρώτου έως δύο φορές την εβδομάδα.

Μια επιπρόσθετη σημαντική προϋπόθεση για την απασχόληση ιατρού του ΕΣΥ στον ιδιωτικό φορέα είναι η συμμετοχή του ιατρού στην εκτός του τακτικού ωραρίου λειτουργία του νοσοκομείου. Αναλυτικότερα, ο ιατρός θα πρέπει να συμμετάσχει στην εκτός του τακτικού ωραρίου λειτουργία του νοσοκομείου συμπεριλαμβανομένης και της ολοήμερης λειτουργίας του νοσοκομείου των ενεργών και μεικτών εφημεριών 8 φορές των μήνα. Μάλιστα από τις 8 φορές η 4 θα πρέπει να αφορούν στην ολοήμερη λειτουργία του νοσοκομείου. Στην περίπτωση ιατρών που έχουν απαλλαχθεί από τις εφημερίες θα πρέπει να συμμετάσχουν 8 φορές στην ολοήμερη λειτουργία του νοσοκομείου.

Το άρθρο αυτό στοχεύει στην κάλυψη των αναγκών των νοσοκομειακών μονάδων μέσω της αύξησης του χρόνου εργασίας του ιατρικού προσωπικού και βέβαια της μείωσης των αποδοχών τους, μάλιστα συνδέει αυθαίρετα την αύξηση του χρόνου εργασίας με την διασφάλιση της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης του ιατρικού προσωπικού στο ΕΣΥ. Αποτελεί λοιπόν μια προσπάθεια πλήρους εκμετάλλευσης του ιατρικού δυναμικού στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας με όρους επιχείρησης εφόσον η ίδια η αρχή της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης έρχεται σε σύγκρουση με την μερική απασχόληση ιατρικού προσωπικού στο ΕΣΥ αλλά και με την παροχή ιατρικών υπηρεσιών από τους ιατρούς του ΕΣΥ εκτός του ΕΣΥ. Πρόκειται για μεταβολή του ίδιου του μοντέλου οργάνωσης και λειτουργίας του ΕΣΥ μέσω της εμπορευματοποίησης των δημοσίων υπηρεσιών υγείας, μέσω δηλαδή της μετατροπής των παρεχόμενων από αυτές υπηρεσιών σε εμπορεύσιμο προϊόν.

Χαρακτηριστική η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση C-180/2014 η οποία έκρινε ότι η Ελλάδα έχει παράβει τις υποχρεώσεις της προς ΕΕ μη εφαρμόζοντας το εβδομαδιαίο 48ωρο στις εφημερίες των ιατρών του ΕΣΥ. Ειδικότερα το ιατρικό προσωπικό του ΕΣΥ συχνά πραγματοποιούσε εφημερίες υπερβαίνοντας το εβδομαδιαίο όριο εργασίας θέτοντας ουσιαστικά σε κίνδυνο την υγεία των ασθενών αλλά και οδηγώντας στην φυσική και πνευματική εξάντληση τους ίδιους τους ιατρούς. Συνήθως η διοίκηση προέτρεπε τους εργαζόμενους να υπερβούν αυτό το όριο, ακόμη και αποστέλλοντας τους «εντέλλεσθε»¹⁰⁹. Την εξέλιξη αυτή επιδίωξε να αποτρέψει η Οδηγία 2003/88/ΕΚ. Είναι σαφές ότι η υποστελέχωση του ΕΣΥ και η στρατηγική επιλογή της αποστολής «εντέλλεσθε» για την κάλυψη των κενών λόγω

της υποστελέχωσης, οδήγησε στην καταδίκη της Ελλάδας για τις εργασιακές πρακτικές που ακολουθούσε την περίοδο της κρίσης στο ΕΣΥ.

Επίσης σημαντική είναι η ΕφΛαρίσης 240/2021 μ' αντικείμενο τις περικοπές στο ειδικό μισθολόγιο του ιατρικού προσωπικού του ΕΣΥ. Ειδικότερα ασχολείται με Αγωγή ιατρών που εργάζονταν στον ΕΟΠΥΥ και πριν στο ΙΚΑ με συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου, οι οποίοι κατ' εφαρμογή νόμου μεταφέρθηκαν στην εναγόμενη Υγειονομική Περιφέρεια και των οποίων η αξιολόγηση και κατάταξη σε θέσεις κλάδων ιατρών/οδοντιάτρων του ΕΣΥ καθυστέρησε πέραν του προβλεπόμενου οκταμήνου, οπότε και θα λάμβαναν αποδοχές των οικείων μισθολογικών διατάξεων.

Κατά την δικαστική απόφαση ακόμη και στην περίπτωση των περικοπών λόγω δημοσιονομικών συνθηκών πληρούται η υποχρέωση «ιδιαίτερης μισθολογικής μεταχείρισης» τους. Επίσης ο νομοθέτης δεν δεσμεύεται να καταργεί ή μεταβάλλει το καθεστώς αποδοχών τους, καθόσον από καμία συνταγματική ή ευρωπαϊκή διάταξη δεν κατοχυρώνεται δικαίωμα σε αποδοχές συγκεκριμένου ύψους. Συνεπώς κατά την απόφαση δεν εντοπίζεται κάποιο μη συνταγματικό κώλυμα και αναμένει την αμετάκλητη απόφαση του Αρείου Πάγου για της συνταγματικότητα του Ν 4092/12 ως προς τη μείωση αποδοχών ιατρών/οδοντιάτρων του ΕΣΥ που μετατάχθηκαν σε οργανικές θέσεις των Διοικήσεων Υγειονομικής. Είναι σαφές ότι στην απόφαση αυτή η πλάστιγγα έγειρε προς την πλευρά της προάσπισης των δημοσιονομικών στόχων.

Η απάντηση του Αρείου Πάγου ως προς συνταγματικότητα των περικοπών των αποδοχών των ιατρών του ΕΣΥ ήταν αρνητική. Η ΑΠ Ολ 3/2022 αναγνώρισε την αντισυνταγματικότητα των προβλεπόμενων περικοπών του ιατρικού προσωπικού του ΕΣΥ στην περιπτ 27 της υποπαρ. Γ.1 της παραγράφου Γ του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012 καθώς και οι διατάξεις της αποφάσεως οικ. 2/83408/022/14.11.2012 του Αναπληρωτή Υπουργού Οικονομικών. Ως εκ τούτου οι εν ενεργεία ιατροί του Ε.Σ.Υ. δικαιούνται την διαφορά μεταξύ των αποδοχών, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί έως 31.07.2012 και των αποδοχών μετά τη μείωση του άρθρου 27 του ν. 4093/2012. Συνεπώς αυτή η απόφαση αναγνώρισε την αντισυνταγματικότητα των περικοπών ανεξάρτητα από την απόφαση του Εφετείου Λαρίσης.

Είναι σαφές και από τις αποφάσεις ότι το ελληνικό κράτος ακολούθησε μια συγκεκριμένη στρατηγική στο πλαίσιο εφαρμογής των μνημονικών μέτρων , τα οποία συνέχιζαν να εφαρμόζονται παρά την επίκληση της προσωρινότητας τους από τις κυβερνήσεις. Η μείωση του κόστους της μισθολογικής δαπάνης των ιατρών του ΕΣΥ αλλά και η ελαστικοποίηση των επιτρεπόμενων ωραρίων εργασίας τους, ακόμη και με κίνδυνο την καταδίκη της χώρας από την ΕΕ, αποτελούν μια περισσότερο «επιχειρησιακή»¹¹⁰ διαχείριση των προβλημάτων οργάνωσης και λειτουργίας του ΕΣΥ παρά μια ουσιαστική οργανωτική και λειτουργική λύση στο πλαίσιο ενός εθνικού και δημόσιου συστήματος υγείας.

Με την ολοκλήρωση της παρούσας υποενότητας εισάγεται και ο βασικός πυρήνας του προβληματισμού για το τι είναι και πως εκδηλώνεται το φαινόμενο της ιδιωτικοποίησης της δημόσιας υγείας στο δημόσιο δίκαιο της υγείας. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η προώθηση των ελαστικών σχέσεων στην υγεία αποτελεί εξειδίκευση στην περίπτωση της υγείας της αντίστοιχης ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων σ' όλους τους εργασιακούς χώρους. Σαφώς στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής «ελαστικοποίησης» εντάσσεται και η επέκταση της συνεργασίας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία.

III.A.β. Η συνεργασία δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία

Εκτός από την εισαγωγή ελαστικών όρων εργασίας στο χώρο της δημόσιας υγείας, μια άλλη σημαντική και αναμενόμενη στρατηγική για την επέκταση της μορφής της επιχείρησης στο ΕΣΥ είναι η περαιτέρω συνεργασία δημοσίου και ιδιωτικού φορέα. Ο θεσμός των ΣΔΙΤ δημιουργήθηκε την δεκαετία του 90 στο Ηνωμένο Βασίλειο από τις κυβερνήσεις των Θάτσερ και Μπλερ, προκειμένου να αξιοποιηθεί το εργαλείο της ιδιωτικής χρηματοδότησης. Στην Ελλάδα, πριν το πρώτο μνημόνιο, ο Ν. 3389/2005 καθόρισε το περιεχόμενο των ΣΔΙΤ στην υγεία (Δαμιανάκης, 2023, σσ. 76-77; Βατικιώτης, 2020). Επίσης, το ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο της ενιαίας αγοράς και των κριτηρίων του Μάαστριχτ διασφάλισε ένα ευνοϊκό ρυθμιστικό περιβάλλον για την εφαρμογή των ΣΔΙΤ (Seretis, Sotiriou, Pantoularis, Poulimas, & Kondilis, 2021, pp. 63-87; Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2018)

Το μνημονιακό νομοθετικό πλαίσιο των Ν 3845/2010, Ν. 4046/2012 και Ν 4336/2015 εστίασε στην άμεση αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και στην αντιμετώπιση της χρεοκοπίας. Επιχειρήθηκε η περιστολή των δημοσίων δαπανών σ' όλους τους κλάδους της δημοσίου σε συνδυασμό βεβαίως με την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και την αποδυνάμωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος των εργαζόμενων. Η επέκταση της συνεργασίας δημοσίου και ιδιωτικού φορέα ήταν μονόδρομος στο βαθμό που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των κοινωνικών υπηρεσιών εφόσον η όποια άλλη προσέγγιση που θα στηριζόταν στην πρόσληψη μόνιμου προσωπικού θεωρούνταν δαπανηρή και αδύνατη. Δεδομένης και της απέχθειας διεθνών οργανισμών όπως το ΔΝΤ και ο ΟΟΣΑ για την διασφάλιση της μόνιμης και σταθερής εργασίας και τον έλεγχο της αγοράς.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι συνέπειες αυτών των πολιτικών επιλογών ήταν αρνητικές για το σύνολο του πληθυσμού. Οι δείκτες υγείας και το προσδόκιμο ζωής μειώθηκαν, αντίθετα αυξήθηκαν οι θάνατοι που συνδέονταν με την οικονομική κρίση, τα λοιμώδη νοσήματα και οι ψυχικές διαταραχές (Δαμιανάκης, 2023, σ. 77; Τούντας, 2021). Μάλιστα, τα χαμηλά επίπεδα ικανοποίησης των ασθενών από την χρήση των υπηρεσιών του ΕΣΥ την περίοδο των μνημονίων, συνδέθηκαν με την έλλειψη ουσιαστικής πρόσβασης στις υπηρεσίες αυτές, την χαμηλή ποιότητα των

υπηρεσιών και την γραφειοκρατία που περιόριζε σημαντικά την άσκηση του ασφαλιστικού δικαιώματος τους (Αβραμίδου, 2015, σσ. 15-45).

Χαρακτηριστικός ο Ν 4093/12 επι κυβερνήσεως συνεργασίας Σαμαρά. Αν και αύξησε το ύψος των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ, μείωσε όμως ουσιαστικά τα επιδόματα τους. Πρόκειται για νομοθετικό πλαίσιο που δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για την περαιτέρω υποβάθμιση των εργασιακών δικαιωμάτων των ιατρών του ΕΣΥ. Πιο συγκεκριμένα η σταθεροποίηση του ύψους των αμοιβών του ιατρικού προσωπικού στο ΕΣΥ συνδέθηκε με την διασφάλιση της βιωσιμότητας του συστήματος υγείας. Ανεξάρτητα βεβαίως εάν προωθήθηκε η ανάπτυξη της συνεργασίας δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία. Το μεταγενέστερο νομοθετικό πλαίσιο στηρίχθηκε στις πρώτες αυτές μνημονιακές κατευθύνσεις.

Ο Ν 4600/19, επί κυβερνήσεως ΝΔ, επιχείρησε να θέσει κανόνες στις αναδυόμενη αγορά των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας. Για παράδειγμα όρισε το τι είναι μια ιδιωτική κλινική (α 1) αλλά και διαχώρισε τις ιδιωτικές κλινικές ανάλογα με το είδος των παρεχόμενων από αυτές υπηρεσιών υγείας σε Γενικές, Ειδικές και Μεικτές (α 16). Επίσης καθόρισε τις προϋποθέσεις για την νόμιμη λειτουργία τους με βάση την ύπαρξη συνολικού αριθμού κλινών (α 23 παρ 1). Αντίστοιχα με τον νόμο αυτό διατηρήθηκε η απαγόρευση της χρήσης της λέξης «νοσοκομείο» από τις ιδιωτικές κλινικές (α 33). Πρόκειται για σημαντικό νομοθετικό πλαίσιο που προετοίμασε το δρόμο για περαιτέρω άμβλυνση των ορίων μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου φορέα στην υγεία και προώθησε σε κάποιο βαθμό την συμμετοχή του ιδιωτικού φορέα στην δημόσια υγεία.

Ακολούθως ο Ν 4999/2022, επίσης επι κυβερνήσεως ΝΔ, αποτελεί ένα κομβικό για την οργάνωση και λειτουργία του ΕΣΥ νομοθετικό πλαίσιο που ενίσχυσε την συνεργασία μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού φορέα. Τροποποίησε και αντικατέστησε το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο του Ν 2889/2001 εισάγοντας ουσιαστικά εξαίρεση στην αρχή της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης των ιατρών του ΕΣΥ. Για παράδειγμα προβλέφθηκε η προκήρυξη θέσεων ιατρικού προσωπικού μερικής απασχόλησης για την κάλυψη των υγειονομικών αναγκών σε άγονες και προβληματικές περιοχές της χώρας (α 7). Μάλιστα προβλέφθηκε και η δυνατότητα

των ιατρών που θα καλύψουν αυτές τις θέσεις να διατηρούν το δικαίωμα της ετεροαπασχόλησης σε ιδιωτικό ιατρείο ή οδοντιατρείο.

Επιπροσθέτως ο νόμος κατοχυρώνει και την απευθείας δυνατότητα απασχόλησης του ιατρικού προσωπικού να εργαστεί στον ιδιωτικό τομέα της υγείας. Αν και αναφέρει ότι διασφαλίζεται η αρχή της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης μέσω της εξαίρεσης που εισάγει την καταργεί. Κατ' εξαίρεση λοιπόν δεν συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα η λειτουργία ιδιωτικού ιατρείου ή η παροχή υπηρεσιών με οποιαδήποτε σχέση ακόμη και στην περίπτωση παροχής υπηρεσιών συμβούλου σε ιδιωτική κλινική, ιδιωτικό διαγνωστικό κέντρο ή ιδιωτικό θεραπευτικό κέντρο μετά από άδεια από άδεια του Διοικητή ή του προέδρου του νοσοκομείου (α 10 παρ 1). Επίσης επιτρέπεται μετά από άδεια του οικείο φορέα η συμμετοχή ιατρών του ΕΣΥ σε «Συμβουλευτικές Επιτροπές Εμπειρογνομόνων» για φάρμακα και θεραπείες στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό με αμοιβή ή χωρίς αμοιβή, οι οποίες οργανώνονται από φαρμακευτικές εταιρίες.

Αντιστοίχως προβλέπεται το ίδιο καθεστώς για τα μέλη ΔΕΠ και Εργαστηριακού Διδακτικού προσωπικού- Ε.ΔΙ.Π. των ΑΕΙ. Ειδικότερα ο νόμος θεσπίζει την δυνατότητα των μελών ΔΕΠ και ΕΔΙΠ που είναι ιατροί και τοποθετούνται σε πανεπιστημιακές κλινικές ή πανεπιστημιακά εργαστήρια ή μονάδες Τμημάτων ή Σχολών Επιστημών Υγείας των ΑΕΙ, που είναι εγκατεστημένες σε νοσοκομεία του ΕΣΥ ή σε πανεπιστημιακά νοσοκομεία που εποπτεύονται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ή στην ανώνυμη εταιρία με την επωνυμία «ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΑΕ» και τον διακριτικό τίτλο «ΕΥΓΕΝΙΔΕΙΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΟ», να παρέχουν τις υπηρεσίες τους σε ιδιωτικές κλινικές, ιδιωτικά διαγνωστικά και θεραπευτικά κέντρα και όπως ο νόμος χαρακτηριστικά αναφέρει σε κάθε είδους ιδιωτικές επιχειρήσεις στο χώρο της υγείας μετά από σχετική άδεια της Συγκλήτου του ΑΕΙ στο οποίο υπάγονται τα μέλη αυτά (α 10 παρ 3). Είναι σαφές ότι η συνεργασία δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία δεν δύναται να περιοριστεί σύμφωνα με την λογική του Ν 4999/22 στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας υγειονομικής φροντίδας αλλά απαιτείται να επεκταθεί περαιτέρω και στην τριτοβάθμια υγειονομική φροντίδα και βέβαια στον πανεπιστημιακό ιατρικό κλάδο.

Προφανώς και στις τέσσερις περιπτώσεις διευκολύνεται η συνεργασία μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία εφόσον δημιουργούνται οι κατάλληλες

προϋποθέσεις για συνεργασία του ιατρικού προσωπικού του ΕΣΥ με ιδιωτικά ιατρεία, ιδιωτικά οδοντιατρεία, ιδιωτικές κλινικές, ιδιωτικά διαγνωστικά κέντρα, ιδιωτικά θεραπευτήρια και φαρμακευτικές εταιρίες. Πρόκειται λοιπόν για ένα νομοθετικό πλαίσιο αποκλειστικά υπέρ της συνεργασίας μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στη υγεία.

Οι νόμοι και οι δικαστικές αποφάσεις που εξετάστηκαν αποκαλύπτουν την σταδιακή μετάβαση του ΕΣΥ από ένα σταθερό σύστημα οργάνωσης και λειτουργίας των δημοσίων κοινωνικών υπηρεσιών – με τις παθογένειες του βεβαίως – σε ένα δυναμικό και ευέλικτο σύστημα διαχείρισης του κόστους της υγειονομικής δαπάνης. Σ' αυτήν την λογική εντάσσεται η προώθηση της ιδιωτικοποίησης του ΕΣΥ. Τόσο η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων του ιατρικού προσωπικού όσο και η επέκταση της συνεργασίας ΕΣΥ και ιδιωτικού φορέα στην υγεία αποτελούν πολιτικές επιλογές για την εμπορευματοποίηση της δημόσιας υγείας δηλαδή για την εμπορευματοποίηση των παραγόμενων από το ΕΣΥ υπηρεσιών υγείας. Η εμπορευματοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών υγείας συνδέεται με την εμπορευματοποίηση του ίδιου του αγαθού της υγείας μέσω της εφαρμογής του επιχειρηματικού μοντέλου στο ΕΣΥ και της προώθησης του ιδιωτικού φορέα στην υγεία.

Εκτός από τα προαναφερθέντα μέτρα υπήρξαν και άλλες στρατηγικές για την υγεία και για την μείωση των κόστους των δαπανών στην υγεία. Χαρακτηριστική η περίπτωση της αύξησης του χρόνου της εργασίας του ιατρικού προσωπικού στις μονάδες υγείας. Η απόφαση του Δ.Ε.Ε. C- 180/2014 για την παράβαση του εβδομαδιαίου 48ώρου ωραρίου εφημεριών αποτελεί μια ουσιαστική απόδειξη της προσπάθειας του ελληνικού δημοσίου φορέα να καλύψει τις υγειονομικές ανάγκες με το υπάρχον υγειονομικό προσωπικό. Άλλο ένα μέτρο υπέρ της διατήρησης του κόστους των δημοσίων υπηρεσιών υγείας είναι η κατάργηση οργανικών θέσεων.

Η κατάργηση οργανικών θέσεων συνδέεται άμεσα με την πολιτική της υποβάθμισης του ΕΣΥ. Ειδικότερα, η ΣτΕ Α655/2016 αποτελεί μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση αναγνώρισης σε νομολογιακό επίπεδο της δυνατότητας κατάργησης 1.665 οργανικών θέσεων με βάση την αξιολόγηση η οποία διενεργηθεί. Η ίδια η αξιολόγηση καθίσταται μηχανισμός ελέγχου της αποδοτικότητας των ιατρών του ΕΣΥ με εργαλείο την κατάργηση οργανικών θέσεων, δηλαδή την χρήση ενός «όπλου

πειθάρχησης» των εργαζομένων προς τους δημοσιονομικούς στόχους που θέτει η διοίκηση.

Αντιστοίχως, η μείωση του μισθολογικού κόστους του ιατρικού προσωπικού αποτελεί άλλη μια χαρακτηριστική στρατηγική. Για παράδειγμα οι ΣτΕ, 1240/2017, ΣτΕ Ολ. 431/2018 ΣτΕ Ολ. 816/2019, 817/2019 και 819/2019 απέρριπταν ουσιαστικά τα μισθολογικά αιτήματα του ιατρικού προσωπικού. Στις περιπτώσεις αυτές επιδιώχθηκε η νομιμοποίηση της μείωσης του μισθολογικού κόστους στο ΕΣΥ με βάση την διασφάλιση των δημοσιονομικών στόχων που επιβλήθηκαν μέσω του μνημονιακού πλαισίου.

Στο σύνολο της λοιπόν η νομολογία επιδίωξε να στηρίξει την απαίτηση του νομοθετικού πλαισίου για λιγότερο μισθολογικό κόστος στις δημόσιες μονάδες υγείας χωρίς να αναζητά εναλλακτικές που θα αυξάναν το κόστος των δημοσίων δαπανών οι οποίες έπρεπε να διατηρηθούν σε χαμηλό επίπεδο. Η μείωση του κόστους των υπηρεσιών της υγείας κατέστη δυνατή από την πλευρά την πολιτείας και της διοίκησης με την μείωση οργανικών θέσεων, με την αύξηση του εργασιακού χρόνου του ιατρικού προσωπικού αλλά και με την μείωση των μισθών του ιατρικού προσωπικού.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα υποενότητα διαφαίνεται ότι η επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας στην υγεία συνδέεται άμεσα με την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία. Εύλογα δύναται να υποστηριχθεί ότι η εμπορευματοποίηση της δημόσιας υγείας οδηγεί στην εμπορευματοποίηση του αγαθού της υγείας.

III.B. Η εμπορευματοποίηση του αγαθού της υγείας

Η προώθηση της επιχειρηματικής λογικής στην οργάνωση και λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών υγείας συμπορεύεται με την προώθηση του ιδιωτικού φορέα στην υγεία. Και στις δύο περιπτώσεις επιτυγχάνεται εν τοις πράγμασι η σε κάποιο βαθμό εμπορευματοποίηση του ίδιου του αγαθού της υγείας. Δηλαδή η μετατροπή του αγαθού της υγείας σε εμπορεύσιμο προϊόν που αξιολογείται και ερμηνεύεται με καθαρά οικονομικούς όρους.

III.B.α. Η επιχειρησιακό μοντέλο οργάνωσης της δημόσιας υπηρεσίας υγείας

Είναι σαφές ότι το μοντέλο της επιχείρησης δεν αποτελεί απλά ένα από τις πολλές μορφές παραγωγής στην οικονομία αλλά το κυρίαρχο στην σημερινή εποχή¹¹². Το ΕΣΥ, όπως και ήταν αναμενόμενο, δεν είναι δυνατό να αποφύγει την αναδιοργάνωση του με ιδιωτικο-οικονομικούς όρους, δηλαδή με όρους οργάνωσης και λειτουργίας μιας επιχείρησης. Παρατηρείται ότι η πορεία προς ένα μοντέλο ΕΣΥ ευέλικτων εργασιακών σχέσεων και συνεργασιών με τον ιδιωτικό φορέα, σε βαθμό που ξεπερνά ακόμη και το μεικτό μοντέλο παροχής υπηρεσιών υγείας στο οποίο και στηρίχθηκε το ΕΣΥ συνδέεται άμεσα με την οργάνωση και μετατροπή του σε μια επιχείρηση παροχής υπηρεσιών υγείας¹¹³.

Η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου συνδέθηκε με τρεις νόμους τον Ν 3845/2010, τον Ν. 4046/2012 και τον Ν 4336/15. Σημαντικό να ειπωθεί ότι και ότι και οι τρεις νόμοι απλά εντατικοποιήσαν την διαδικασία νεοφιλελευθεροποίησης των προηγούμενων χρόνων της εργασίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της υγείας και της εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα ο Ν 2071/1992 για το ΕΣΥ που προωθούσε την ελευθερία στην οργάνωση των υπηρεσιών υγείας και επιχείρησε να άρει τον «ασφυκτικό» έλεγχο των υπηρεσιών υγείας από το κράτος, όπως τουλάχιστον τον νομοθέτησε ο προηγούμενος Ν 1397/83, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα νομοθετικού πλαισίου προς την κατεύθυνση της νεοφιλελευθεροποίησης πριν την οικονομική κρίση.

Σημαντικός μνημονιακός νόμος της περιόδου της οικονομικής κρίσης είναι ο Ν 4093/12. Ο νόμος αύξησε το ύψος των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ, Όμως σαν «αντίβαρο» μείωσε ουσιαστικά τα επιδόματα τους, πλήττοντας τα εργασιακά δικαιώματά τους. Τα επιδόματα στην περίπτωση του ιατρικού προσωπικού συνδέονται με τους όρους εργασίας του. Με τις συνθήκες που καλείται να διαχειριστεί ο ιατρός προκειμένου να ασκήσει το ιατρικό λειτουργήμα. Σε μια επιχείρηση στο πλαίσιο της ανταγωνιστικότητας ο εργαζόμενος καλείται να ανταπεξέλθει των απαιτήσεων της εργασίας του ανεξάρτητα πολλές φορές από τις συνθήκες που θα πρέπει να αντιμετωπίσει. Πρόκειται για άλλη μια μορφή προώθησης του διευθυντικού δικαιώματος εντός του χώρου της δημόσιας υγείας μέσω της μείωσης των αποδοχών του ιατρικού προσωπικού στο πεδίο της

ανάληψης περισσότερων ευθυνών και αντιμετώπισης τυχόν δυσμενών συνθηκών στο χώρο εργασίας. Σχετίζεται με τις πρακτικές επιχειρήσεων που συνδέονται με την συνολικότερη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Αυτή λοιπόν η επιχειρησιακή λογική μέσω του συγκεκριμένου μνημονιακού πλαισίου επεκτείνεται και στο ΕΣΥ.

Ο Ν 4600/19, επί κυβερνήσεως ΝΔ, επιχείρησε να θέσει κανόνες στην αναδυόμενη αγορά των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας. Για παράδειγμα όρισε το τι είναι μια ιδιωτική κλινική (α 1) αλλά και διαχώρισε τις ιδιωτικές κλινικές ανάλογα με το είδος των παρεχόμενων από αυτές υπηρεσιών υγείας σε Γενικές, Ειδικές και Μεικτές (α 16). Επίσης καθόρισε τις προϋποθέσεις για την νόμιμη λειτουργία τους με βάση την ύπαρξη συνολικού αριθμού κλινών (α 23). Αντίστοιχα με τον νόμο αυτό διατηρήθηκε η απαγόρευση της χρήσης της λέξης «νοσοκομείο» από τις ιδιωτικές κλινικές (α 33). Πρόκειται για σημαντικό νομοθετικό πλαίσιο που προετοίμασε το δρόμο για περαιτέρω άμβλυνση των ορίων μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου φορέα στην υγεία.

Το νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4999/22 αναφέρεται στην οργάνωση και λειτουργία της δευτεροβάθμιας φροντίδας υγείας, δηλαδή της παρεχόμενης περίθαλψης, νοσηλείας και θεραπείας από νοσοκομειακές μονάδες. Ουσιαστικά όμως επεκτείνεται σ' όλο το φάσμα των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας με την δυνατότητα που θεσμοθετείται μέσω του νόμου για θέσεις ιατρικού προσωπικού μερικής απασχόλησης (α 7). Εφαρμόζεται στις νοσοκομειακές μονάδες η λογική της επιχείρησης στο βαθμό που επιλέγεται η λιγότερο δαπανηρή λύση στο πρόβλημα της υποστελέχωσης του ΕΣΥ. Δεν αποτελεί λοιπόν απλά ένα αποτελεσματικό μέτρο για την άμεση κάλυψη των αναγκών σε ιατρικό προσωπικό αλλά μια συνειδητή νεοφιλελεύθερη πολιτική επιλογή.

Αντιστοίχως η νομοθέτηση της εργασίας ιατρικού προσωπικού του ΕΣΥ στον ιδιωτικό φορέα (α 10), επιβάλλει μια διαφορετική αντίληψη για το ρόλο του ιατρού στο ΕΣΥ και την ουσιαστική ισχύ της αρχής της πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης των ιατρών στο ΕΣΥ. Μέσω αυτού του νομοθετικού πλαισίου ο ιατρός του ΕΣΥ δύναται να απασχοληθεί σε ιδιωτικές κλινικές, ιδιωτικά θεραπευτήρια, ιδιωτικά διαγνωστικά κέντρα αλλά και ιδιωτικά ιατρεία. Πρόκειται λοιπόν για ένα μέτρο που αντιλαμβάνεται το ιατρικό επάγγελμα ως οποιοδήποτε ιδιωτικό επάγγελμα παροχής υπηρεσιών και όχι ως λειτούργημα και βεβαία με βάση αυτή την λογική εστιάζει στην εκμετάλλευση της εργασίας του ιατρού του ΕΣΥ τόσο μέσω του

δημόσιου φορέα όσο και μέσω του ιδιωτικού φορέα. Κατά συνέπεια το ΕΣΥ λειτουργεί ως ένας διαχειριστής (manager) των υπηρεσιών υγείας που έχει ο στόχο την μείωση του κόστους της εργασίας του προσωπικού στο πλαίσιο μιας επιχειρησιακής λογικής.

Ο νόμος επίσης προβλέπει την δυνατότητα της χρήσης του όρου ιδιωτικού νοσοκομείου από ιδιωτικές κλινικές (α 42). Ως προϋποθέσεις για την χρήση του όρου ορίζει την ύπαρξη 200 κλινών, παθολογικό, χειρουργικό και τομέα και μονάδα εντατικής θεραπείας, επίσης η λειτουργία τους να καλύπτει συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά αλλά και πρόσθετα αυτών καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Υγείας. Οι συγκεκριμένες διατάξεις αποτελούν προσθήκη στο α 33 του α 4600/19. Σαφώς και η χρήση του όρου «ιδιωτικό νοσοκομείο» ταυτίζει την παροχή υπηρεσιών υγείας από τον ιδιωτικό φορέα με την παροχή υπηρεσιών υγείας από το δημόσιο φορέα. Δεν αποτελεί μια απλή εξίσωση μεταξύ ιδιωτικών κλινικών και δημόσιων νοσοκομείων σ' επίπεδο «ποσότητας» η ποιότητας παρεχόμενων υγειονομικών υπηρεσιών αλλά μια πολιτική και ιδεολογική επιλογή που αμβλύνει τον διαχωρισμό δημοσίου και ιδιωτικού στο χώρο της υγείας και της κάλυψης των υγειονομικών αναγκών.

Παρατηρείται λοιπόν μια σταδιακή με το πέρασμα των χρόνων διαδικασία αναμόρφωσης των υπηρεσιών υγείας με όρους κόστους και οφέλους. Πρόκειται για μια πραγματικότητα που καθρεπτίζεται στο νομοθετικό αλλά και σε κάποιο βαθμό στο νομολογιακό πεδίο. Σημαντική δικαστική απόφαση η ΣτΕ Α655/2016 η οποία απέρριψε αίτηση ακύρωσης της ΠΟΕΔΗΝ κατά διοικητικής πράξης που καταργούσε 1665 οργανικές και προσωποπαγείς θέσεις μόνιμου προσωπικού και με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου προσωπικού κατ' εφαρμογή της παρ. 1 του άρθρου 90 του Ν. 4172/2013. Ειδικότερα, η απόφαση στηρίχθηκε σε εκθέσεις αξιολόγησης μετά από την απόφαση 28/5.8.2013 του Κεντρικού Συμβουλίου Υγειονομικών Περιφερειών – ΚΕ.Σ.Υ.ΠΕ. Μάλιστα οι εκθέσεις αξιολόγησης τόνισαν την ανορθολογική κατανομή του προσωπικού, την νοσοκομειοκεντρική προσέγγιση που βλάπτει την ΠΦΥ και βέβαια την μη αποδοτικότητα της υπάρχουσας οργάνωσης του προσωπικού. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η απόφαση επικροτεί ένα μοντέλο αξιολόγησης που στηρίζεται στις περικοπές δαπανών μ' επίκληση την

διάσωση της λειτουργίας του ΕΣΥ. Πάντα βεβαίως με στρατηγικές μειώσεις του προσωπικού, μειώσεις των αμοιβών των εργαζόμενων στο χώρο της υγείας κτλ.

Ολοκληρώνοντας και την παρούσα υποενότητα είναι αναγκαίο να τονιστούν κάποιες σημαντικές διαπιστώσεις. Η προώθηση της μορφής της επιχείρησης ακόμη και εντός του δημόσιου νοσοκομείου αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό του εξεταζόμενου νομοθετικού πλαισίου. Σαφώς και η επέκταση της μορφής της επιχείρησης στο ΕΣΥ συνδέεται με την προώθηση του ιδιωτικού φορέα στην υγεία. Αποτελούν και οι δύο εξελίξεις όψεις του ίδιου νομίσματος που είναι η προσπάθεια να εμπορευματοποιηθεί το αγαθό της υγείας.

III.B.β. Η προώθηση της ιδιωτικής υγείας

Ο νεοφιλελευθερισμός συνδέεται άμεσα με την επέκταση των ιδιωτικών κλινικών και γενικότερα των ιδιωτικών υπηρεσιών στην υγεία για την κάλυψη των υγειονομικών αναγκών του πληθυσμού. Η ίδια η προσπάθεια του νέου νομοθετικού πλαισίου να ενισχύσει τον ρόλο του ιδιωτικού φορέα στην υγεία με πρόσχημα την κάλυψη των αδυναμιών του ΕΣΥ αποτελεί μια βαθιά πολιτικο-ιδεολογική επιλογή με στόχο την απελευθέρωση της αγοράς της υγείας.

Σαφώς και το μνημονιακό πλαίσιο των Ν 3845/10, Ν 4046/12, Ν 4336/15 ευνόησε την προώθηση του ιδιωτικού φορέα στην υγεία στο βαθμό που μέσω της περιστολής δαπανών υποβάθμισε την οργάνωση και λειτουργία των υγειονομικών μονάδων του ΕΣΥ. Σίγουρα πάντως έθεσε τους κατάλληλους όρους για την διευκόλυνση της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών υγείας σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο.

Εντός λοιπόν του μνημονιακού πλαισίου των προαναφερθέντων νόμων ο Ν 4093/12 (κυβέρνηση συνεργασίας Σαμαρά) αύξησε το ύψος των βασικών μισθών των ιατρών του ΕΣΥ αλλά μείωσε σημαντικά τα επιδόματα τους, πλήττοντας ουσιαστικά τα εργασιακά δικαιώματά τους. Ειδικότερα, ο νόμος αντικατέστησε το α 44 παρ 3, 4 και 6 του Ν 3205/03 υποβαθμίζοντας την συνεισφορά του ιατρικού προσωπικού στην διασφάλιση της δημόσιας υγείας, δεδομένης της εργασίας τους σε δυσμενείς και επικίνδυνες συνθήκες. Χωρίς σαφώς να αναφερθεί στην περίπτωση αυτή η μείωση του επιδόματος βιβλιοθήκης και σεμιναρίων σ' όλους του βαθμούς του

ιατρικού προσωπικού. Οι ρυθμίσεις αυτές εντάσσονται στο ευχύτερο πλάνο για την υποβάθμιση των υπηρεσιών υγείας και την προώθηση του ιδιωτικού φορέα.

Χαρακτηριστικός ο Ν 4600/19 επί κυβέρνησης ΝΔ ο οποίος όρισε συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την ίδρυση και λειτουργία των ιδιωτικών κλινικών. Ο νόμος ορίζει ως ιδιωτική κλινική την υγειονομική μονάδα στην οποία παρέχονται υπηρεσίες υγείας και νοσηλείας ασθενών με βάσει τις παραδεδωγμένες αντιλήψεις και μεθόδους της σύγχρονης ιατρικής επιστήμης (α 1). Επιπροσθέτως διακρίνονται οι ιδιωτικές κλινικές σε Γενικές, Ειδικές και Μεικτές (α 16 παρ 1). Σύμφωνα με το νόμο Γενικές είναι όσες ιδιωτικές κλινικές διαθέτουν τουλάχιστον παθολογικό τμήμα και τμήμα γενικής χειρουργικής. Αντίστοιχα Μεικτές είναι όσες διαθέτουν τμήματα νοσηλείας με περισσότερες από δύο ειδικότητες αμιγώς παθολογικού ή αμιγώς χειρουργικού τομέα και τουλάχιστον τμήμα της βασικής ειδικότητας των τομέων αυτών (δηλαδή παθολογικό τμήμα ή τμήμα γενικής χειρουργικής). Ειδικές είναι όσες διαθέτουν τμήματα νοσηλείας μίας μόνο ειδικότητας (α 16 παρ 1).

Αντιστοίχως ο νόμος αυτός ρυθμίζει τις ειδικότερες προϋποθέσεις για την οργάνωση και λειτουργία των ιδιωτικών κλινικών (α 23). Για παράδειγμα προβλέπεται ότι ο ελάχιστος συνολικός αριθμός κλινών για Γενικές Κλινικές είναι 40 κλίνες (α 23 παρ 1 α)). Ειδικότερα ο ελάχιστος αριθμός κλινών του παθολογικού τμήματος και του τμήματος γενικής χειρουργικής αντίστοιχα ορίζεται σε 10 κλίνες, ενώ των τμημάτων των λοιπών ειδικοτήτων σε 5 κλίνες. Στις περιπτώσεις των ειδικοτήτων της ρευματολογίας, της δερματολογίας-αφροδισιολογίας, της ενδοκρινολογίας και της αλλεργιολογίας ο προβλεπόμενος ελάχιστος αριθμός είναι 1 κλίνη. Οι διατάξεις λοιπόν αυτές εστίασαν στην κατηγορία των Γενικών Κλινικών.

Στις άλλες δύο κατηγορίες ιδιωτικών κλινικών ο νόμος ορίζει αντίστοιχα συγκεκριμένο ελάχιστο αριθμό κλινών. Βάσει νόμου λοιπόν προβλέπεται ότι για τις Μεικτές Κλινικές ορίζεται ελάχιστος συνολικός αριθμός 30 κλινών, ο δε ελάχιστος αριθμός κλινών του παθολογικού τμήματος ή του τμήματος γενικής χειρουργικής αντίστοιχα ορίζεται σε 10 κλίνες και των τμημάτων των λοιπών ειδικοτήτων σε 5 κλίνες. Για τις ειδικότητες της ρευματολογίας, της δερματολογίας-αφροδισιολογίας, της ενδοκρινολογίας και της αλλεργιολογίας, απαιτείται ελάχιστος αριθμός μίας κλίνης. Στην περίπτωση των Ειδικών Κλινικών ορίζεται ελάχιστος συνολικός αριθμός τριάντα κλινών (α 23 παρ 1 β)). Οι ρυθμίσεις αυτές έθεσαν τα θεμέλια για

την περαιτέρω ρύθμιση του πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας των ιδιωτικών κλινικών αλλά και προετοίμασαν το έδαφος για την περαιτέρω ανάπτυξη της ιδιωτικής υγείας¹¹⁶.

Σημαντική η ρύθμιση του νόμου που προβλέπει την απαγόρευση της χρήσης του όρου «νοσοκομείο» από την ιδιωτική κλινική (α 33). Ο νόμος ουσιαστικά απαγορεύει πλήρως την χρήση της λέξης «νοσοκομείο» και βεβαίως προβλέπει την χρήση των λέξεων «ιδιωτική κλινική». Αντίθετα επιτρέπεται η χρήση του όρου Private Hospital για υγειονομικές μονάδες που λειτουργούν εκτός της επικράτειας. Ουσιαστικά ο νόμος διατήρησε την προηγούμενη απαγόρευση της χρήσης του όρου νοσοκομείο. Όμως η απαγόρευση αυτή άρθηκε με το επόμενο σημαντικό εξεταζόμενο νομοθετικό πλαίσιο.

Ο Ν 4999/22 της κυβέρνησης της ΝΔ εστίασε στην μεταρρύθμιση όλου του νομοθετικού πλαισίου πάνω στην υγεία. Πιο συγκεκριμένα εστίασε στην μεταρρύθμιση όλου του δημόσιου δικαίου της υγείας. Κατ' αρχάς προέβλεψε την δυνατότητα μερικής απασχόλησης ιατρικού προσωπικού στο ΕΣΥ (α 7). Αλλά και τη δυνατότητα εργασίας των ιατρών του ΕΣΥ στον ευρύ ιδιωτικό φορέα (α 10). Παράλληλα προβλέφθηκε ότι μέλη ΔΕΠ και ΕΔΙΠ που είναι ιατροί δύνανται να συμμετάσχουν με αμοιβή ή χωρίς αμοιβή σε ομάδες εργασίας όπως «Συμβουλευτικές Επιτροπές Εμπειρογνομόνων» για θεραπείες και φάρμακα. Αλλά και να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στον ιδιωτικό φορέα (ιδιωτικές κλινικές, ιδιωτικά θεραπευτήρια κτλ) (α 10 παρ 3). Η προώθηση λοιπόν της ευελιξίας του ιατρικού προσωπικού και της συνεργασίας ΕΣΥ και ιδιωτικού φορέα αποτελούν δύο βασικά χαρακτηριστικά του ισχύοντος πλαισίου. Εύλογα μπορεί να υποστηριχθεί ότι τρίτο βασικό χαρακτηριστικό είναι η προώθηση της αγοράς της υγείας.

Σύμφωνα με το πρόσφατο νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4999/22, προβλέπεται η ενίσχυση του ρόλου της ιδιωτικής υγείας. Ειδικότερα νομοθετείται ότι η λέξη «ιδιωτικές νοσοκομείο» δύναται να χρησιμοποιηθεί για ιδιωτικές κλινικές (α 42). Αναλυτικότερα, προβλέπεται ότι ιδιωτικές κλινικές δύνανται να χρησιμοποιούν στον διακριτικό τους τίτλο «ιδιωτικό νοσοκομείο» σ' οποιαδήποτε γλώσσα με την προϋπόθεση να διαθέτουν 200 κλίνες, παθολογικό, χειρουργικό τομέα και μονάδα εντατικής θεραπείας και να λειτουργούν με συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια. Τα ποιοτικά κριτήρια αυτά καθορίζονται με απόφαση του υπουργού υγείας, επίσης

δύνανται να προβλεφθούν πρόσθετες προϋποθέσεις για την χρήση του όρου «ιδιωτικό νοσοκομείο». Ο νόμος εισάγει ουσιαστικά προσθήκη στην προηγούμενη ρύθμιση του α 33 παρ 2 του Ν 4600/19. Πρόκειται για μια θετική για την ιδιωτική υγεία νομοθεσία που ενισχύει τον ρόλο και την αξιοπιστία των ιδιωτικών κλινικών και της ιδιωτικής υγείας.

Σημαντική επίσης ρύθμιση στο νόμο αυτό είναι η πρόβλεψη ίδρυσης εταιρείας εκμετάλλευσης φαρμακείου ειδικού τύπου (α 52). Σύμφωνα με το νόμο, δύο ή περισσότεροι φαρμακοποιοί οι οποίοι κατέχουν άδεια λειτουργίας ίδρυσης φαρμακείου η οποία έχει χορηγηθεί βάσει πληθυσμιακών κριτηρίων εντός της ίδιας περιφέρειας δύνανται να ιδρύσουν φαρμακείο ειδικού τύπου (α 52 παρ 1 εδ α). Ο ανώτερος αριθμός συμμετοχής φαρμακοποιών σε εταιρεία εκμετάλλευσης φαρμακείου ειδικού τύπου είναι 7 φαρμακοποιοί, επίσης κάθε φαρμακοποιός δύναται να συμμετάσχει σε μια μόνο εταιρεία πανελλαδικώς (α 52 παρ 1 εδ β). Σαφώς το πλαίσιο αυτό ενισχύει τις ευκαιρίες συνεργασίας μεταξύ φαρμακοποιών και βέβαια την ιδιωτική πρωτοβουλία στον χώρο του φαρμάκου. .

Χαρακτηριστικό το νομολογιακό πλαίσιο για την φαρμακευτική κάλυψη του πληθυσμού. Οι δικαστικές αποφάσεις αυτές εστίασαν στον έλεγχο και την μείωση της φαρμακευτικής δαπάνης. Πρόκειται για εφαρμογή των νομοθετικών μέτρων της «κρίσης» για την διασφάλιση της πρόσβασης στο φάρμακο. Χωρίς να αμφισβητείται το μεικτό μοντέλο¹¹⁷ αλλά και η προώθηση του επιχειρείν στην υγεία και ειδικότερα στην φαρμακευτική κάλυψη.

Ειδικότερα στο πεδίο της φαρμακευτικής κάλυψης χαρακτηριστικό το νομολογιακό πλαίσιο των ΣτΕ 2439 έως 2445/2015 το οποίο ασχολείται με την συνταγματικότητα των λεγόμενων claw-back στην περίπτωση των φαρμακευτικών εταιριών. Κατά τις σχετικές αποφάσεις ο περιορισμός των χρηματικών απαιτήσεων των κατόχων αδειών φαρμακευτικών προϊόντων μέσω των επιστροφών ή αλλιώς claw-back είναι ένα προσωρινό μέτρο λόγω της οικονομικής κρίσης. Η επίκληση της προσωρινότητας των μέτρων της περιόδου της οικονομικής κρίσης ήταν βασικό χαρακτηριστικό του νομοθετικού πλαισίου της κρίσης.

Σημαντικό να επισημανθεί ότι το συγκεκριμένο νομολογιακό πλαίσιο διαπιστώνει ότι η παρέμβαση αυτή του κράτους δεν αντίκειται στην ελευθερία του επιχειρείν,

στο δικαίωμα στο ιδιοκτησία, στην προστασία της ιδιοκτησίας και στην ανάλογη συμμετοχή στα δημόσια βάρη αλλά αντίθετα αποτελεί ένα αναγκαίο μέτρο για την διασφάλιση της φαρμακευτικής κάλυψης του πληθυσμού. Πρόκειται για μια προσπάθεια ελέγχου της αγοράς του φαρμάκου για την διασφάλιση της επιβίωσης της και της λειτουργίας της στο πλαίσιο προστασίας της πρόσβασης στο φάρμακο. Είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα το πώς η ίδια η παρέμβαση του κράτους στην αγορά δύναται να διασώσει την λειτουργία της αγοράς και να την ενισχύσει.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η μεταγενέστερη απόφαση ΣτΕ Α163/2020 η οποία έκρινε ότι δεν βλάπτεται η επιχειρηματική δραστηριότητα των φαρμακευτικών εταιριών λόγω της διοικητικής επιβολής του claw-back. Αντίθετα διαπίστωσε ότι ο καθορισμός της κρατικής φαρμακευτικής δαπάνης από κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ δεν αντίκειται στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Ουσιαστικά η φαρμακευτική κάλυψη ως ειδικότερη έκφανση του κοινωνικού δικαιώματος της υγείας υπερτερεί και έναντι άλλων δικαιωμάτων ιδιαίτερα σε περιπτώσεις οικονομικής κρίσης όπου απειλείται η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας.

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις της νομολογίας το κράτος παρεμβαίνει στην αγορά για να περιορίσει την ελευθερία του επιχειρείν με στόχο να την διασώσει. Και στις δύο περιπτώσεις, δεν επηρεάζονται ουσιαστικά οι μηχανισμοί της αγοράς εφόσον η παραγωγή του φαρμάκου και η φαρμακευτική κάλυψη παραμένει στον ιδιωτικό φορέα. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η ελεύθερη αγορά παραμένει ο κύριος ρυθμιστής των πολιτικών του φαρμάκου ακόμη και αν η κράτος περιορίζει την επιχειρηματική ελευθερία των φαρμακευτικών εταιριών επικαλούμενο την διασφάλιση της πρόσβασης του πληθυσμού στο φάρμακο.

Παρατηρείται ότι το πλαίσιο του ισχύοντος νόμου εστιάζει στην δημιουργία του κατάλληλου περιβάλλοντος για την προσέγγιση της υγείας ως εμπορεύσιμο προϊόν και όχι ως κοινωνικό αγαθό. Εντάσσεται λοιπόν η λογική της προστασίας του δικαιώματος της υγείας ως ατομικού και όχι ως κοινωνικού δικαιώματος. Η προώθηση μάλιστα της άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος με όρους επιχείρησης και ανταγωνισμού έρχεται σε σύγκρουση με την προηγούμενη αντίληψη για την σημασία του οργανικού κριτηρίου στην οργάνωση και λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας υγείας (Παυλόπουλος, 2017).

Η τελευταία υποενότητα του κεφαλαίου εστίασε στην τάση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου υπέρ της επέκτασης της ιδιωτικοποίησης της υγείας μέσω της προώθησης του ιδιωτικού φορέα. Κοινώς, της προώθησης του ελάχιστου κράτους στην υγεία. Διαπιστώνεται λοιπόν με βάση την μέχρι τώρα ανάλυση ότι αυτή η τάση συνδέεται άμεσα με την πολιτική- ιδεολογική επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους και των κοινωνικών υπηρεσιών.

IV. Ο ταξικός χαρακτήρας της νεοφιλελεύθερης εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση της αγοράς βασίζεται στον συντονισμό της εκπαίδευσης με τις ανάγκες της αγοράς μέσω της συνεχούς και ισόβιας επανεκπαίδευσης και της ανάπτυξης προσόντων που αναζητούν οι επιχειρήσεις, Η προώθηση της Δια Βίου Μάθησης και των δεξιοτήτων αλλά και η υιοθέτηση του επιχειρηματικού μοντέλου διοίκησης στα ΑΕΙ δομούν την διαδικασία επιβολής των αρχών της ελεύθερης αγοράς στην εκπαίδευση.

Η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση δημοσίων υπηρεσιών και αγαθών, η χρηματοποίηση μέσω της μετοχοποίησης και της απορρύθμισης, η προώθηση του management και η χειραγώγηση μέσω της δημιουργίας κρίσεων και χρεών και η μετατροπή του κράτους σε αναδιανεμητικό μηχανισμό υπερ των οικονομικών ελίτ αποτελούν βασικούς τρόπους ενίσχυσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης (Harvey, 2005, pp. 160-165). Σαφώς χωρίς την αποδοχή της πλειοψηφίας θα ήταν αδύνατη η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου προγράμματος. Αυτή η αποδοχή επιδιώκεται μέσα από την επιβολή του νεοφιλελεύθερου λόγου και των νεοφιλελεύθερων αρχών.

Όπως διαπιστώνει ο Harvey, οι υποστηρικτές του νεοφιλελευθερισμού κατέχουν σημαντικές θέσεις στην εκπαίδευση, σε πανεπιστήμια και think tanks, στα Μ.Μ.Ε., σε οικονομικούς και εμπορικούς οργανισμούς, σε κρατικούς οργανισμούς και σε διεθνείς οργανισμούς όπως είναι το Δ.Ν.Τ., η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Ουσιαστικά, ο νεοφιλελευθερισμός ηγεμονεύει την σκέψη, τον λόγο και την κοινή λογική και αναγάγει την συναλλαγή σε ηθικό κανόνα. Συγκεκριμένα, ταυτίζει την αύξηση του κοινωνικού αγαθού με την αύξηση των συναλλαγών στην αγορά (Harvey, 2005, p. 3).

IV.A. Η εκπαίδευση της αγοράς

Η προώθηση των αρχών και των αξιών της αγοράς αποτελεί μια σημαντική προϋπόθεση για την νεοφιλελευθεροποίηση της δημοσίας εκπαίδευσης. Ο χώρος της ανώτατης εκπαίδευσης αποτελεί το προνομιούχο πεδίο διαμάχης των ιδεών του ανταγωνισμού με τις ιδέες του μεταπολεμικού κοινωνικού μοντέλου. Η συνεχής επανεκπαίδευση, η ανάπτυξη δεξιοτήτων της αγοράς και η προώθηση του επιχειρηματικού μοντέλου οργάνωσης και λειτουργίας στα ΑΕΙ αλλά και οι κατατάξεις QS αποτελούν εργαλεία «ενεργοποίησης» των δυνάμεων της αγοράς εντός της εκπαίδευσης.

IV.A.α. Δια βίου Μάθηση και δεξιότητες

Η ΔΒΜ και η ανάπτυξη των δεξιοτήτων στοχεύουν πρωτίστως στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και στην επιχειρηματική καινοτομία μέσα από την δημιουργία μιας δεξαμενής εργαζόμενων με συγκεκριμένες ικανότητες-δεξιότητες για την κάλυψη των αναγκών των επιχειρήσεων.

Η ιστορική πορεία της ΔΜΒ στην Ελλάδα είχε κάποιους σημαντικούς νομοθετικούς σταθμούς οι οποίοι αξίζει να αναφερθούν. Οι θεσμικές καταβολές της ΔΒΜ στην Ελλάδα, εντοπίζονται στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα σε νομοθετικές ρυθμίσεις για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και στη συνέχεια για τη λαϊκή επιμόρφωση. Για παράδειγμα, ο θεσμός της Λαϊκής Επιμόρφωσης, είχε ως στόχο την ανάπτυξη της προσωπικότητας των πολιτών, την ενεργητική συμμετοχή τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή και τη δημιουργική χρήση του ελεύθερου χρόνου τους. Με τον Ν. 1320/1983 ιδρύθηκε ως αρμόδιος κεντρικός φορέας, η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, η οποία με τον Ν. 2909/2001 μετονομάστηκε σε Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Ακολούθως, με το Ν. 3699/2008 μετονομάστηκε σε Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης (Γ.Γ.ΔΒΜ). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η εφαρμογή του σχετικού ευρωπαϊκού πλαισίου ταυτίστηκε με την μείωση των δραστηριοτήτων της Γραμματείας και με την αύξηση των σχετικών προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης.

Για πρώτη φορά στην Ελλάδα, με την ψήφιση του Ν. 3879/2010 «Ανάπτυξη της Διά Βίου Μάθησης και λοιπές διατάξεις», διαμορφώθηκε μια ενιαία εθνική στρατηγική

ΔΒΜ και συγκροτήθηκε το Εθνικό Δίκτυο Δια Βίου Μάθησης (Ε.Δ.ΔΒΜ), το οποίο απαρτίστηκε από το σύνολο των φορέων διοίκησης και παροχής υπηρεσιών ΔΒΜ. Στο πλαίσιο αυτό, τέθηκαν συγκεκριμένοι στόχοι όπως η συστηματοποίηση και συντονισμός της διερεύνησης των εκπαιδευτικών και επιμορφωτικών αναγκών των ενηλίκων σε σχέση με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και της κοινωνικής ανάπτυξης, ο προγραμματισμός και αποκέντρωση των δράσεων ΔΒΜ, η συστηματική υποστήριξη των φορέων του ΕΔΔΒΜ και η συνεργασία των φορέων διοίκησης του δικτύου με τους φορείς παροχής υπηρεσιών διά βίου μάθησης και η ανάδειξη της επαγγελματικής κατάρτισης και της γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων ως δύο ισότιμων πυλώνων της ΔΒΜ. Επίσης, τέθηκαν η θεσμοθέτηση προτύπων και μέσων για την ανάπτυξη και ποιοτική αναβάθμιση της ΔΒΜ, η διασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης των ατόμων και ιδιαίτερα των μελών κοινωνικά ευπαθών και ευάλωτων ομάδων σε όλες τις δράσεις κατάρτισης και γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων, η συνεχιζόμενη εκπαίδευση και αξιολόγηση των εκπαιδευτών ενηλίκων και η δημιουργία συνεκτικού εθνικού πλαισίου αξιολόγησης και πιστοποίησης για όλες τις μορφές κατάρτισης και γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων, με την ίδρυση του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΟΠΠΕΠ).

Τέλος, ως στόχος τέθηκε και η συγκρότηση ενιαίου εθνικού πλαισίου αναγνώρισης προσόντων και πιστοποίησης γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων (Εθνικό Πλαίσιο Προσόντων). Σύμφωνα με το ισχύον πλαίσιο, η χρηματοδότηση της ΔΒΜ γίνεται από κρατικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς πόρους. Συγκεκριμένα, οι δράσεις και τα προγράμματα που υλοποιούνται από κρατικούς φορείς χρηματοδοτούνται κατά κύριο λόγο από τα επιχειρησιακά προγράμματα (ΕΠ) του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) τα οποία συγχρηματοδοτούνται από την Ελλάδα και από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σημαντικό να αναφερθεί ότι η πρώτη σαφής σύγχρονη οριοθέτηση του όρου ΔΒΜ έγινε με το Ν. 3369/2005. Στη ΔΒΜ εντάχθηκαν η διά βίου εκπαίδευση (λαϊκή επιμόρφωση, εκπαίδευση ενηλίκων) και η διά βίου κατάρτιση (αρχική κατάρτιση, συνεχιζόμενη κατάρτιση), ενώ θεσμοθετήθηκε η Εθνική Επιτροπή Διά Βίου Μάθησης (ΕΕΔΒΜ).

Σημαντικό ρόλο στην ΔΒΜ έχουν οι δομές παροχής υπηρεσιών γενικής εκπαίδευσης. Στην λίστα αυτών περιλαμβάνονται εκπαιδευτικές μονάδες όπως τα Σχολεία

Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ), τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης (ΚΔΒΜ), δημόσια και ιδιωτικά, τα Κολλέγια, το Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης (ΙΝΕΔΙ.ΒΙ.Μ.), τα Κέντρα Επιμόρφωσης και ΔΒΜ των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων ΑΕΙ (ΚΕΔΙΒΙΜ), το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ), οι φορείς παροχής υπηρεσιών γενικής (τυπικής και μη τυπικής) εκπαίδευσης ενηλίκων, στους οποίους περιλαμβάνονται κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πολιτιστικοί φορείς, οι φορείς παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών ή/και υπηρεσιών επαγγελματικού προσανατολισμού, τα Κέντρα Προώθησης της Απασχόλησης (ΚΠΑ) κατά το μέρος που παρέχουν υπηρεσίες διά βίου συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, οι φορείς του δημόσιου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα που παρέχουν μη τυπική εκπαίδευση στο ανθρώπινο δυναμικό του δημόσιου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα, όπως είναι το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΚΔΔΑ), οι φορείς που συνιστώνται από τις επαγγελματικές ενώσεις και τα επιμελητήρια και παρέχουν μη τυπική εκπαίδευση στα μέλη τους, οι φορείς παροχής υπηρεσιών ΔΒΜ, τους οποίους συνιστούν οι τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών που συνυπογράφουν την εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας, οι φορείς άτυπης μάθησης, το Ίδρυμα Ποιμαντικής Επιμορφώσεως (ΙΠΕ) της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών κατά το μέρος που παρέχει υπηρεσίες δια βίου μάθησης αποκλειστικά σε θέματα ποιμαντικής επιμόρφωσης και το Κέντρο Μελετών Ασφάλειας (ΚΕΜΕΑ).

Λαμβάνοντας υπόψη το ευρύτερο εξεταζόμενο πλαίσιο της ΔΒΜ είναι δυνατόν να γίνουν δυο σημαντικές παρατηρήσεις. Πρώτον, στην γέννηση της, η ΔΒΜ, ως Λαϊκή Επιμόρφωση, είχε ως στόχο κυρίως την κάλυψη κοινωνικών αναγκών για την βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού. Δεύτερον, η οριοθέτηση της εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου και της ανάπτυξης προσόντων που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς άλλαξε τους στόχους της και την περιόρισε σ' ένα μηχανισμό διαχείρισης πόρων και ανθρώπινου δυναμικού για την κάλυψη των αναγκών της αγοράς. Σημαντικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης είναι η ενίσχυση των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης έναντι άλλων δραστηριοτήτων της ΓΓΔΒΜ

Η προώθηση της ΔΒΜ συμπορεύεται με την ανάπτυξη προσόντων δηλαδή δεξιοτήτων που ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της αγοράς εργασίας. Ειδικότερα,

ο Ν. 4763/2020 επι κυβερνήσεως Ν.Δ. προβλέπει την προώθηση της ΔΒΜ καθιερώνοντας το Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης (ΕΣΕΕΚ) το οποίο αναπτύσσεται στα επίπεδα 3, 4 και 5 του Ευρωπαϊκού Πλαισίου Προσόντων (α. 1 παρ. 1). Στο επίπεδο 3 εντάσσονται οι Επαγγελματικές Σχολές Κατάρτισης (ΕΣΚ) και οι Επαγγελματικές Σχολές (ΕΠΑΣ) Μαθητείας του Ο.Α.Ε.Δ., στο επίπεδο 4 τα Επαγγελματικά Λύκεια ΕΠΑ.Λ. και τα Ενιαία Ειδικά Επαγγελματικά Γυμνάσια – Λύκεια (ΕΝΕΕΓΥ.-Λ.). Στο επίπεδο 5 τα Ι.Ε.Κ. και το Μεταλυκειακό Έτος Μαθητείας των ΕΠΑΛ.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο νόμος, σκοπός της καθιέρωσης του ΕΣΕΕΚ είναι η βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας για την ανταπόκριση και την προσαρμογή στις ανάγκες της κοινωνίας και της αγοράς. (α. 1 παρ. 1, 2). Σημαντικές οι αναφορές του νόμου στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων μέσω της τυπικής επαγγελματικής εκπαίδευσης του επιπέδου 4, στην διασφάλιση της ευελιξίας και αποτελεσματικότητας για την τυπική μεταγυμνασιακή επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση του επιπέδου 3 και την τυπική επαγγελματική κατάρτιση του επιπέδου 5 αλλά και την δημιουργία συνθηκών ενίσχυσης της οικονομικής ανταγωνιστικότητας και συνθηκών βελτίωσης της απασχόλησης και καταπολέμησης της ανεργίας (α. παρ. 3 α), β), γ)).

Εκτός από τον Ν. 3879/2010, μέρος του οποίου είναι ακόμα σε ισχύ, οι προτεραιότητες πολιτικής καθορίζονται κυρίως από τον πρόσφατο Ν. 4763/2020, ο οποίος επιχειρεί μια ολιστική μεταρρύθμιση της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ε.Ε.Κ.) και της ΔΒΜ σε τρεις βασικούς άξονες. Οι άξονες περιλαμβάνουν τον κοινό σχεδιασμό της Ε.Ε.Κ. και της ΔΒΜ, τη διασύνδεση Ε.Ε.Κ. και ΔΒΜ με τις πραγματικές ανάγκες της αγοράς εργασίας και την αναβάθμιση της παρεχόμενης Ε.Ε.Κ.

Αναφέρεται μάλιστα χαρακτηριστικά ότι ο νέος νόμος επιχειρεί να θεραπεύσει μια σειρά από δυσλειτουργίες, όπως οι αλληλοεπικαλύψεις μεταξύ δομών και εκπαιδευτικών διαδρομών, η απουσία δομών μετα-γυμνασιακού επιπέδου, η ύπαρξη παρωχημένων ειδικοτήτων και οδηγών κατάρτισης, η ανεπαρκής διασύνδεση με τις πραγματικές ανάγκες της αγοράς εργασίας, η έλλειψη αξιοπιστίας στην πιστοποίηση των επαγγελματικών προσόντων, οι παρατυπίες στην οργάνωση της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης που παρέχεται στα ΚΕΔΙΒΙΜ

Σημαντικός θεσμός που εισάγει ο Ν. 4673/2020 είναι τα ΣΣΠΑΕ Συγκεκριμένα, στο α. 6 προβλέπονται τα Συμβούλια Σύνδεσης με την Παραγωγή και την Αγορά Εργασίας (ΣΣΠΑΕ). Τα ΣΣΠΑΕ λειτουργούν στις 13 περιφέρειες της χώρας, με στόχο την αποκέντρωση του συστήματος διακυβέρνησης της ΕΕΚ και επιτελούν ρυθμιστικό ρόλο σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Ειδικότερα, τα ΣΣΠΑΕ ανιχνεύουν τις τοπικές ανάγκες σε θέματα ΕΕΚ και ΔΒΜ και υποβάλλουν εισηγήσεις στο Κεντρικό Συμβούλιο Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΚΣΕΕΚ) για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Υποβάλλουν εισηγήσεις στο ΚΣΕΕΚ για τους τομείς, τις ειδικότητες, τα ειδικά μαθήματα, τα προγράμματα και τις δραστηριότητες που πρέπει να λειτουργήσουν στις Σχολές Ανώτερης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΣΑΕΚ), στο Μετα-λυκειακό Έτος - Τάξη Μαθητείας, στα ΕΠΑΛ στις Επαγγελματικές Σχολές Κατάρτισης (ΕΣΚ) και στις ΕΠΑΣ Μαθητείας της ΔΥΠΑ της περιφέρειάς τους. Επιπροσθέτως, υποβάλλουν στο ΚΣΕΕΚ προτάσεις για τη διαμόρφωση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων επιχειρηματικότητας και καινοτομίας. Υποστηρίζουν τη μαθητεία στην περιφέρειά τους, με βάση τις κατευθύνσεις του ΚΣΕΕΚ. Παράλληλα, επικοινωνούν, ενημερώνουν και κινητοποιούν τις τοπικές επιχειρήσεις προς την πρακτική άσκηση και μαθητεία, με βάση τις κατευθύνσεις του ΚΣΕΕΚ. Εν κατακλείδι, συντάσσουν ετήσια έκθεση για τα πεπραγμένα τους, μέχρι το τέλος Ιουλίου εκάστου έτους, και για τον προγραμματισμό του επόμενου έτους, η οποία υποβάλλεται στον Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων και τον Πρόεδρο του ΚΣΕΕΚ.

Η ανάπτυξη της οργάνωσης ολόκληρου του «δικτύου» ανάπτυξης των δεξιοτήτων συμβαδίζει με το μεταβαλλόμενο περιεχόμενο της έννοιας των δεξιοτήτων. Κοινώς όσο πιο ασταθές και δυναμικό καθίσταται το περιβάλλον της ελεύθερης αγοράς τόσο περισσότερο αναγκαίο καθίσταται για το κράτος να μεριμνά για την πρόσβαση στην εργασία μέσω συνεχούς επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού με την συνεχή παραγωγή οργανισμών και προγραμμάτων εκπαίδευσης στο πλαίσιο συνεργασίας δημοσίου και ιδιωτικού τομέα. Ουσιαστικά, αυτή η ασάφεια του περιεχομένου των δεξιοτήτων αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό που τις διαφοροποιεί από την έννοια του προσόντος και τις συνδέει με το μεταβαλλόμενο πλαίσιο των αναγκών της αγοράς. Η ίδια η έννοια των δεξιοτήτων νοηματοδοτείται ενός των ορίων της αγοράς και του ανταγωνισμού.

Χαρακτηριστική η ανάλυση της έννοιας των δεξιοτήτων στην οποία προβαίνει ο νόμος που ταυτίζεται με την προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την σημασία των δεξιοτήτων. Για την επιτροπή, οι δεξιότητες αποτελούν σημαντική κινητήρια δύναμη για την ανταγωνιστικότητα και την ικανότητα καινοτομίας και καθοριστικό παράγοντα κοινωνικής συνοχής και προσωπικής ευημερίας στην Ε.Ε.¹² Όπως διαπιστώνει η Επιτροπή, οι τεχνολογικές εξελίξεις και η ραγδαία οικονομική αναδιάρθρωση απαιτούν από τα άτομα να συμμετέχουν σε συνεχή διαδικασία μάθησης καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους. Συνεπώς, σύμφωνα με την Επιτροπή, τα κράτη-μέλη οφείλουν να προβαίνουν σε μεταρρυθμίσεις για την βελτίωση της ικανότητας των οικείων συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, προκειμένου να παράσχουν υψηλής ποιότητας εκπαίδευση και να διασφαλίσουν ότι όλοι οι πολίτες έχουν σταθερή και ισότιμη πρόσβαση σ' αυτή. Ειδικά για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η Επιτροπή υποστηρίζει την μεταρρύθμιση των προγραμμάτων σπουδών και την αξιολόγηση των σπουδαστών, την προώθηση της έρευνας και της καινοτομίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ανταγωνιστικότητα αποτελεί πυρήνα του σχεδιασμού και της οργάνωσης της εκπαίδευσης.

Την ίδια πορεία προσδιορισμού των δεξιοτήτων ακολουθεί και το ελληνικό σχετικό νομοθετικό πλαίσιο. Ειδικότερα, ο Ν. 4763/2020 ορίζει ως αναβάθμιση δεξιοτήτων την βραχυπρόθεσμη, στοχευμένη επαγγελματική κατάρτιση, που παρέχεται μετά την αρχική κατάρτιση και περιλαμβάνει παροχή συντονισμένων ευκαιριών μάθησης για τους ενήλικους με χαμηλή εξειδίκευση ή συγκεκριμένα προσόντα και αποσκοπεί στην στήριξη ενηλίκων με χαμηλά επίπεδα δεξιοτήτων και προσόντων για την ενίσχυση των βασικών δεξιοτήτων τους, όπως του γραμματισμού, του αριθμητισμού και των ψηφιακών ικανοτήτων ή την απόκτηση ενός ευρύτερου συνόλου δεξιοτήτων, γνώσεων και ικανοτήτων και την πορεία προς την απόκτηση

¹² Όπως χαρακτηριστικά είχε δηλώσει ο πρώην επίτροπος Εσωτερικής Αγοράς, Thierry Breton: «Η ισχύς της Ευρώπης βρίσκεται στα ταλέντα της, στα οποία περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, μηχανικοί, ερευνητές και επιχειρηματίες. Για να επιτύχουμε τους στόχους μας για την ψηφιακή δεκαετία και την Πράσινη Συμφωνία θα στηρίξουμε τις επιχειρήσεις μας, ιδίως τις ΜΜΕ, στην πρόσληψη, την κατάρτιση και τη διατήρηση ταλέντων. Από την αυτοκινητοβιομηχανία, την αεροδιαστημική και την άμυνα έως τον τουρισμό δημιουργούμε στα διάφορα βιομηχανικά οικοσυστήματα εταιρικές σχέσεις για τις δεξιότητες. Το Ευρωπαϊκό Έτος Δεξιοτήτων θα ενισχύσει ακόμη περισσότερο την ευρωπαϊκή στρατηγική στον τομέα των δεξιοτήτων.»

υψηλότερων προσόντων (α. 2 περ. ε)). Στο ισχύον αυτό πλαίσιο, δεν είναι αδικαιολόγητη η αναφορά του νόμου στην σύνδεση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης με την παραγωγή και την αγορά (α. 6), εξάλλου σ' αυτό εντάσσεται και η προβλεπόμενη αμειβόμενη μαθητεία (α. 2 περ. ζδ)).

Για να προσεγγιστεί πλήρως το περιεχόμενο της έννοιας των δεξιοτήτων στην ισχύουσα νομοθεσία απαιτείται να εντοπιστούν οι σχετικές έννοιες στο χώρο των επιχειρήσεων. Είναι σαφές ότι ο προσδιορισμός της έννοιας των δεξιοτήτων δεν συνδέεται με την έννοια των επαγγελματικών προσόντων (ή δικαιωμάτων), αλλά με την προσαρμογή του περιεχομένου τους στις ανάγκες των επιχειρήσεων και της αγοράς. Στην λογική αυτή βασίζεται η διάκριση μεταξύ soft skills και hard skills, όροι που χρησιμοποιούνται ως δείκτες καταλληλότητας ενός υποψηφίου για την κάλυψη θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, δηλαδή στις επιχειρήσεις.

Οι όροι hard skills και soft skills έχουν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Hard skills είναι τα προσόντα που αντιστοιχούν σε ακαδημαϊκές και επαγγελματικές σπουδές όπως είναι οι ξένες γλώσσες, οι τεχνολογίες πληροφορίας (IT), το management, η λογιστική κ.α. Πρόκειται δηλαδή κυρίως για δεξιότητες που είναι χρήσιμες στο εμπόριο και την αγορά. Soft skills είναι οι δεξιότητες που αναδεικνύονται στο χώρο της εργασίας όπως είναι η συνέπεια, η επικοινωνία, η προσαρμοστικότητα κ.α. (Birt, 2024) Πρόκειται επίσης για δεξιότητες που αναπτύσσονται για την κάλυψη των αναγκών που γεννώνται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης. Είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι η έννοια των «δεξιοτήτων», στο δίκαιο της εκπαίδευσης, αποτελεί ένα σημαντικό παράδειγμα της επικράτησης ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων στον νομικό προσδιορισμό του ίδιου του περιεχομένου της εκπαίδευσης. Συνεπώς, οι δεξιότητες αποτελούν ένα εργαλείο ενίσχυσης του ρόλου της αγοράς στην αξιολόγηση επαγγελματικών και ακαδημαϊκών προσόντων εργαζομένων.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα υποενότητα, είναι δυνατό να αναφερθούν δύο σημαντικές διαπιστώσεις. Στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο εκπαίδευσης, η εκπαίδευση οριοθετείται με βάση το παιχνίδι της ανταγωνιστικότητας και της αγοράς, επίσης η εκπαίδευση προσδιορίζεται μέσα από ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια και όρους ανταγωνιστικότητας. Η επικράτηση της εκπαίδευσης της αγοράς ως αποκλειστικό μοντέλο αξιολόγησης και οριοθέτησης των εκπαιδευτικών στόχων δεν είναι τυχαία αλλά συνεπής στην επικρατούσα νεοφιλελεύθερη πολιτική και ιδεολογική αντίληψη

για την εκπαίδευση. Άρα, το ισχύον ρυθμιστικό πλαίσιο, αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο που αντανακλά αυτήν την πολιτικό-ιδεολογική εξέλιξη όπως παρατηρείται στις περιπτώσεις της ΔΒΜ και των δεξιοτήτων.

IV.Α.β. Το μοντέλο «οιονεί επιχειρηματικής διοίκησης»

Η επικράτηση του μοντέλου της «επιχείρησης» σε κάθε τομέα των δραστηριοτήτων του κράτους είναι βασικό χαρακτηριστικό του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας. Ακόμη και στην περίπτωση των ΑΕΙ, δεδομένης της διεθνούς επικράτησης του επιχειρηματικού μοντέλου στον πανεπιστημιακό χώρο, η υιοθέτηση του επιχειρηματικού μοντέλου θεωρήθηκε μονόδρομος. Με το επιχειρηματικό μοντέλο συνδέεται η αξιολόγηση της εκπαίδευσης στο σύνολο της μέσω ιδιωτικό-οικονομικών κριτηρίων (Καντζάρα, 2022; Πρόκου, 2019; Power, 1999; Strathern, 2000)

Το ακαδημαϊκό έργο προσαρμόζονται στις ανάγκες της αγοράς. Ορθά έχει υποστηριχθεί ότι η χαμπερμασιανή αποικιοποίηση της ανώτατης εκπαίδευσης από το νεοφιλελεύθερες πρακτικές management απαξιώνει συστηματικά το ακαδημαϊκό έργο. Στην πραγματικότητα αυτή το νεοφιλελεύθερο οργουελιανό “Newspeak” περιορίζει την ακαδημαϊκή ελευθερία μέσα από πρακτικές management και επιβολής του νεοφιλελεύθερου λόγου (Morley, 2023).

Πριν αναλυθεί περαιτέρω το μοντέλο της «οιονεί επιχειρηματικής διοίκησης» απαιτείται να εξεταστεί το πλαίσιο της Διακήρυξης της Μπολόνια του 1999 που έθεσε τις βάσεις για την συγκρότηση του σύγχρονου ελληνικού πανεπιστημίου. Το κείμενο της Διακήρυξης της Μπολόνια, ήρθε σε συνέχεια της Διακήρυξης της Σορβόνης του 1998 για την εναρμόνιση της δομής του ευρωπαϊκού συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης. Στόχος της Διακήρυξης της Μπολόνια ήταν η διασφάλιση «καλύτερης συμβατότητας και πληρέστερης συγκρισιμότητας των συστημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης», και η βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης.

Ειδικότεροι στόχοι ήταν η υιοθέτηση ενός ενιαίου συστήματος τίτλων σπουδών, μέσω και του Συμπληρώματος Διπλώματος (Diploma Supplement), «με στόχο την προώθηση της απασχολησιμότητας των Ευρωπαίων πολιτών και της διεθνούς

ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος Ανώτατης Εκπαίδευσης». Στο πλαίσιο αυτό υιοθετήθηκαν τα διάφορα στάδια ανώτατης εκπαίδευσης όπως είναι οι προπτυχιακές σπουδές που οδηγούν σε τίτλο bachelor (τουλάχιστον τριετούς διάρκειας), οι μεταπτυχιακές σπουδές που οδηγούν σε μεταπτυχιακό δίπλωμα (master) και διδακτορικές σπουδές που οδηγούν σε διδακτορικό δίπλωμα (PhD). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο κείμενο της Διακήρυξης, «ο τίτλος σπουδών που θα χορηγείται μετά από τον πρώτο κύκλο σπουδών θα αναγνωρίζεται στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας ως ικανό επαγγελματικό προσόν».

Στους ειδικότερους στόχους εντάσσεται και η καθιέρωση ενός συστήματος διδακτικών μονάδων τύπου Ευρωπαϊκού Συστήματος Μεταφοράς Διδακτικών Μονάδων (ECTS = European Credit Transfer System), για την «προώθηση της ευρύτερης δυνατής κινητικότητας των φοιτητών» και τη συγκρισιμότητα των πτυχίων. Άλλοι στόχοι ήταν η προώθηση της κινητικότητας φοιτητών, διδασκόντων, ερευνητών και διοικητικού προσωπικού, με «ξεπέρασμα κάθε εμποδίου» που δυσχεραίνει και καθιστά αναποτελεσματική την «ελεύθερη κίνηση», η προώθηση του στόχου της διασφάλισης της ποιότητας της Ανώτατης Εκπαίδευσης, με σκοπό την ανάπτυξη συγκρίσιμων κριτηρίων και μεθοδολογιών σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και η προώθηση των απαραίτητων ευρωπαϊκών διαστάσεων στην ανώτατη εκπαίδευση, κυρίως σε σχέση με τα προγράμματα σπουδών, τη συνεργασία μεταξύ ιδρυμάτων, την κινητικότητα, καθώς και τα ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών και άσκησης, κατάρτισης-επιμόρφωσης και έρευνας.

Η Διακήρυξη της Μπολόνια έθεσε ουσιαστικά ως στόχο της αναγνώριση της ειδίκευσης ως πυρήνα της οργάνωσης και των στόχων των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Η ειδίκευση όμως συνδέθηκε με την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Έθεσε λοιπόν τις βάσεις για την αναγνώριση ενός ανταγωνιστικού επιχειρηματικού μοντέλου διοίκησης και λειτουργίας των πανεπιστημίων στην Ε.Ε. Ορθά έχει αναφερθεί ότι η Διακήρυξη έθεσε δύο αντιφατικούς στόχους. Από την μια πλευρά αναγνώρισε την ειδίκευση ως βασικό χαρακτηριστικό της ανώτατης εκπαίδευσης από την άλλη πλευρά εμμέσως προώθησε την αποειδίκευση. Ο ίδιος ο συντονισμός της ανώτατης εκπαίδευσης με τον ανταγωνισμό οδήγησε από την μια πλευρά στην ειδίκευση σ' ορισμένα γνωστικά

πεδία και από την άλλη πλευρά στην αποειδίκευση σ' άλλα, καθώς ολόκληροι ακαδημαϊκοί τομείς θεωρήθηκαν «μη ανταγωνιστικοί». Δεν είναι τυχαίο ότι στο χώρο της εργασίας στην ελεύθερη αγορά της Ε.Ε., ο ίδιος ο εργαζόμενος αναγκάζεται να αλλάξει πολλές φορές επάγγελμα μ' αποτέλεσμα να αναζητά συνεχώς ειδικεύσεις που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς. Στην λογική ενός «δυναμικού» και «προσαρμοσμένου στην αγορά» μοντέλου ανώτατης εκπαίδευσης εντάσσεται η ΔΒΜ και ανάπτυξη των δεξιοτήτων που αναλύθηκαν στην προηγούμενη υποενότητα (ΚΟΜ.ΕΠ., 2019).

Συνεπώς, η Διακήρυξη της Μπολόνια χαρακτηριζόταν από μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον ρόλο της ανώτατης παιδείας. Η υλοποίηση της διαδικασίας της Μπολόνια συνδέθηκε με την συγκρότηση και την οριοθέτηση μιας αγοράς της εκπαίδευσης στην οποία η εκπαίδευση και η έρευνα καθίστανται εμπορεύσιμα «προϊόντα» και οι φορείς της εκπαίδευσης «οικονομικές μονάδες παραγωγής και διανομής» αυτών των προϊόντων.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί, ότι το πλαίσιο των Ν. 4009/2011 και 4076/2012 αποτελεί συνέχεια των πολιτικών της δεκαετίας του 2000, υπό την έννοια ότι αναπαράγει και προωθεί τον κυρίαρχο ευρωπαϊκό λόγο που αφορά στην «πανεπιστημιακή παραγωγικότητα» (αποδοτικότητα), την «ανταπόκριση στην αγορά», τη «λογοδοσία», τη διασφάλιση της «ποιότητας», το μοντέλο του «κράτους-αξιολογητή», τον «ακαδημαϊκό καπιταλισμό», την έμφαση στην απασχολησιμότητα των αποφοίτων και τη λεγόμενη ΔΒΜ (Πασιάς & Πρόκου, 2022, σσ. 45-74; Λαμπριανού, 2019).

Στην Ελλάδα, η πορεία προς το επιχειρηματικό μοντέλο ήταν σταδιακή. Τόσο το πρώτο μνημονιακό πλαίσιο Ν 3845/10 όσο και οι επόμενοι μνημονιακοί νόμοι Ν 4046/12, Ν 4336/15 στόχευσαν στην δημιουργία του κατάλληλου εδάφους για την περαιτέρω επέκταση των δομών της «επιχείρησης» στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Αυτό έγινε με δύο τρόπους, αφενός με την ενίσχυση του ρόλου της ανώτερης διοίκησης, που θα λάμβανε τις «αναγκαίες» αποφάσεις, και αφετέρου με την ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων του διδακτικού προσωπικού. Ο νόμος που κατοχύρωσε το λεγόμενο «οιονεί επιχειρηματικό μοντέλο» είναι ο Ν. 4009/2011, που αναφέρθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο. Στόχος του

νομοθέτη ήταν η υιοθέτηση του στα ελληνικά ΑΕΙ του μοντέλου της «οιονεί επιχειρηματικής διοίκησης». (Τσολακίδης, 2014, σσ. 1-25).

Στο μοντέλο αυτό ο Πρύτανης έχει ιδιαιτέρως ενισχυμένες εξουσίες, το Συμβούλιο της Διοίκησης έχει κυρίως ελεγκτικά καθήκοντα και οι Κοσμήτορες επίσης αυξημένες εξουσίες. Πρόκειται για ένα μοντέλο που ευαγγελίζεται την παροχή υψηλής ποιότητας υπηρεσιών διοίκησης μέσω της συγκέντρωσης εξουσιών σε ορισμένα πρόσωπα και πλήρη ελέγχου των πόρων και κατ' επέκταση του γνωστικού αντικειμένου των μαθημάτων μέσω του ελέγχου της χρηματοδότησης.

Αναλυτικότερα, ο νόμος με το α. 8 παρ. 2 α) εισάγει ένα νέο θεσμό, το Συμβούλιο. Το Συμβούλιο απαρτίζεται κατά πλειοψηφία από μέλη του Ιδρύματος, δηλαδή από καθηγητές και ένα φοιτητή, αλλά και εξωτερικά μέλη τα οποία επιλέγουν τα μέλη του ιδρύματος. Στο Συμβούλιο μεταφέρθηκαν αρμοδιότητες που ανήκανε προηγουμένως στο Υπουργείο Παιδείας όπως είναι η έγκριση του προϋπολογισμού του ιδρύματος, αλλά και αρμοδιότητες άλλων οργάνων του ιδρύματος όπως είναι η συγκρότηση του ΜΟ.ΔΙ.Π, δηλαδή της Μονάδας Διασφάλισης Ποιότητας που αποτελεί πλέον δομή του κάθε πανεπιστημιακού ιδρύματος. Οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου δεν περιορίζονται στον ελεγκτικό ή εποπτικό τους χαρακτήρα αλλά εκτείνονται στις πράξεις ή στην έγκριση πράξεων άλλων οργάνων του ιδρύματος.

Μια σημαντική διάσταση του νόμου είναι ότι επεδίωξε την μεταφορά της εξουσίας από τα συλλογικά όργανα στα μονοπρόσωπα όργανα του ιδρύματος. Για παράδειγμα, στο α. 8 παρ. 18 περ. ιη' δημιουργείται τεκμήριο υπέρ της αρμοδιότητας του Πρύτανη σε περιπτώσεις για τις οποίες ο νόμος δεν προβλέπει ειδικώς την αρμοδιότητα άλλων οργάνων του ιδρύματος. Σκοπός της επιλογής αυτής όπως αναφέρθηκε σε συζητήσεις της Βουλής ήταν η αποφυγή της διάχυσης των αρμοδιοτήτων και η ενίσχυση της λογοδοσίας σε περίπτωση πλημμελειών στην διαχείριση. Στο πλαίσιο της «εξωστρέφειας» και της «διεθνοποίησης» των ελληνικών ΑΕΙ, ο νόμος προέβλεψε την συμμετοχή καθηγητών της αλλοδαπής σε διαδικασίες του ιδρύματος. Πρόκειται για τις διαδικασίες εκλογής, εξέλιξης και αξιολόγησης των καθηγητών αλλά και την κρίση διδακτορικών διατριβών (ενδεικτικά α. 19, 21, 39). Επίσης προβλέπει την συμμετοχή ενός φοιτητή εκπροσώπου των φοιτητών στο Συμβούλιο και στις Κοσμητείες και τριών, ενός προπτυχιακού, ενός μεταπτυχιακού και ενός υποψηφίου διδάκτορα, στην Σύγκλητο.

Αντίθετα, δεν προβλέπει συμμετοχή των φοιτητών στα εκλεκτορικά σώματα για την ανάδειξη των εσωτερικών μελών του Συμβουλίου και του Πρύτανη, σε αντίθεση με τον προηγούμενο Ν. 1268/1982 που προέβλεπε συμμετοχή των φοιτητών ίσων με το 50% στα συλλογικά σώματα και σημαντική συμμετοχή στα εκλεκτορικά σώματα των μονοπρόσωπων οργάνων Πρυτάνεων, Κοσμητόρων, Προέδρων Τμημάτων. Σημαντικό να επισημανθεί ότι ο Ν. 4009/2011, παρά τις τροποποιήσεις των Ν. 4076/2012, Ν. 4115/2013 και Ν. 4186/2013 διατήρησε σε ισχύ το πνεύμα του και διαμόρφωσε ουσιαστικά τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των ΑΕΙ (Τσολακίδης, 2014, σσ. 1-25)

Μια πολύ σημαντική κριτική έχει διατυπωθεί ως προς την συνταγματικότητα του σχετικού νομοθετικού πλαισίου του Ν. 4009/2011. Ήδη από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του νόμου είχε τεθεί ζήτημα συνταγματικότητας του που αφορούσε τις προβλέψεις ότι μέλη σημαντικών οργάνων για την λειτουργία του ιδρύματος απαιτείται να μην υπηρετούν στο ίδρυμα, για παράδειγμα καθηγητές άλλων ιδρυμάτων. Οι συγκεκριμένες προσβλέψεις γενούν ζητήματα συνταγματικότητας ως προς την διασφάλιση της συνταγματικώς κατοχυρωμένη αυτοδιοίκηση των ΑΕΙ. Ειδικότερα, η λήψη αποφάσεων τυπικώς από όργανα των ΑΕΙ, συγκροτημένα με έξωθεν απόφαση ή από πρόσωπα εκτός του ιδρύματος δεν ανταποκρίνεται στο σκοπό της πλήρους κατοχύρωσης της αυτοδιοίκησης των ΑΕΙ (Τσολακίδης, 2014, σσ. 15-16)

Μια άλλη πλευρά της επικράτησης του επιχειρηματικού μοντέλου ήταν η υποβάθμιση των έργων των διδασκόντων. Αυτό έγινε με την περικοπή του συνολικού κόστους των αμοιβών του διδακτικού προσωπικού. Χαρακτηριστικός ο Ν. 4093/2012, επι κυβερνήσεως Σαμαρά, που διαμόρφωσε το πλαίσιο το οποίο καθορίζει το ύψος των μισθών και των επιδομάτων του εκπαιδευτικού προσωπικού των ΑΕΙ. Ο νόμος προβλέπει το ύψος του βασικού μισθού κάθε βαθμού με βάση συγκεκριμένους συντελεστές, οι οποίοι πολλαπλασιάζονται με τον βασικό μισθό του λέκτορα. Σύμφωνα με το α. 1 υποπαράγραφος Γ1 περ. 17 Ν. 4093/2012 ορίζονται οι μισθοί με βάση συγκεκριμένους συντελεστές επί τη βάσει βασικού μισθού του λέκτορα ως εξής σε σχέση με τον προηγούμενο Ν. 3205/2003:

Βαθμός/Μισθός	N. 3205/2003	N. 4093/2012
Καθηγητής	1578 ευρώ	1460 ευρώ
Αν. Καθηγητής	1333 ευρώ	1331 ευρώ
Επ. Καθηγητής	1128 ευρώ	1150 ευρώ
Λέκτορας	1025 ευρώ	1065 ευρώ

Αντίστοιχα, για τα επιδόματα προβλέπεται:

Επίδομα/Βαθμός	N. 3205/2003	N. 4093/2012
Επίδομα διδακτικής προετοιμασίας και εξωδιδακτικής πανεπιστημιακής απασχόλησης εντός Πανεπιστημίων	Καθηγητής: 587 ευρώ Αν. Καθηγητής: 528 ευρώ Επ. Καθηγητής: 470 ευρώ Λέκτορας: 411 ευρώ	Καθηγητής: 390 ευρώ Αν. Καθηγητής: 368 ευρώ Επ. Καθηγητής: 335 ευρώ Λέκτορας: 300 ευρώ
Πάγια αποζημίωση για δημιουργία και ενημέρωση βιβλιοθήκης και	Καθηγητής: 411 ευρώ Αν. Καθηγητής: 264 ευρώ	Καθηγητής: 273 ευρώ Αν. Καθηγητής: 184 ευρώ

συμμετοχή σε συνέδρια	Επ. Καθηγητής: 176 ευρώ Λέκτορας: 176 ευρώ	Επ. Καθηγητής: 128 ευρώ Λέκτορας: 128 ευρώ
Ειδικό ερευνητικό επίδομα για την εκτέλεση μεταδιδακτορικής έρευνας και την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη προώθηση ερευνητικών προγραμμάτων	Καθηγητής: 426 ευρώ Αν. Καθηγητής: 386 ευρώ Επ. Καθηγητής: 351 ευρώ Λέκτορας: 316 ευρώ	Καθηγητής: 226 ευρώ Αν. Καθηγητής: 215 ευρώ Επ. Καθηγητής: 200 ευρώ Λέκτορας: 184 ευρώ

Σύμφωνα με τους παραπάνω πίνακες παρατηρείται η υποβάθμιση του έργου των διδακτικό προσωπικού των ΑΕΙ. Για παράδειγμα, η μείωση του επιδόματος διδακτικής προετοιμασίας και εξωδιδακτικής πανεπιστημιακής απασχόλησης εντός των πανεπιστημίων στην περίπτωση των Καθηγητών από 587 σε 390 ευρώ αποτελεί ουσιαστικά υποβάθμιση του ακαδημαϊκού έργου των καθηγητών που συνδέεται άμεσα με πολλές ώρες μελέτης και προετοιμασίας εκτός πανεπιστημίου. Αντιστοίχως, η μείωση της πάγιας αποζημίωσης για δημιουργία και ενημέρωση βιβλιοθήκης και για συμμετοχή σε συνέδρια στην περίπτωση του Αναπληρωτή Καθηγητή από 264 σε 184 υποβαθμίζει την ανάγκη εξέλιξης. Επίσης σημαντική εξέλιξη είναι ότι ενώ

εντοπίζεται αύξηση του βασικού μισθού στην κατηγορία του Λέκτορα και του Επίκουρου Καθηγητή, διαπιστώνεται ουσιαστική μείωση στην περίπτωση του Καθηγητή και μικρή μείωση στον βαθμό του Αναπληρωτή Καθηγητή.

Το νομοθετικό πλαίσιο για το επιχειρηματικό μοντέλο διοίκησης δεν εστιάζει «ουδέτερα» στην βελτίωση του εκπαιδευτικού έργου των πανεπιστημιακών μονάδων. Έχει ιδεολογικά χαρακτηριστικά, πρώτον επιχειρεί να εντάξει τα ελληνικά πανεπιστήμια στην ευρωπαϊκή και διεθνή αγορά της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και δεύτερον ερμηνεύει την έννοια της αυτοδιοίκησης των πανεπιστημίων με όρους επιχειρηματικής ευελιξίας. Από την παρέμβαση στην οργάνωση και στην αξιολόγηση του διδακτικού προσωπικού και του έργου του μέχρι και την υποβάθμιση του καθαρά ακαδημαϊκού έργου των διδασκόντων δομεί ένα μοντέλο «πανεπιστημίου-επιχείρησης» με βαθιά ταξικά χαρακτηριστικά.

Εν κατακλείδι, το ισχύον πλαίσιο εκπαιδεύει μ' αυτό τον τρόπο το διδακτικό προσωπικό αλλά και τους φοιτητές να αντιμετωπίζουν το εκπαιδευτικό έργο ως ένα εμπορεύσιμο προϊόν. Τόσο οι καθηγητές όσο και οι φοιτητές αναγκάζονται να αποδεχθούν και να αναπαράγουν τις ταξικές σχέσεις στο πλαίσιο της αναγκαιότητας τους ανέμου οικονομικού ανταγωνισμού. Με άλλα λόγια καθιστά ως αποκλειστικό αντικείμενο της ανώτατης εκπαίδευσης την αγορά, κατοχυρώνοντας την εκπαίδευση της αγοράς.

IV. Β. Η αγορά της εκπαίδευσης

Μια δεύτερη όψη της ενίσχυσης του ταξικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης είναι η προώθηση της εμπορευματοποίησης της εκπαίδευσης μέσω της αγοράς. Η αγορά της εκπαίδευσης δομείται και υποστηρίζεται από το κράτος μέσα από το ευρύτερο νομοθετικό πλαίσιο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η αντιμετώπιση των ΑΕΙ ως χώρους επένδυσης της αγοράς και η προώθηση των κολλεγίων, των ΝΠΙΕ και γενικότερα της ιδιωτικής εκπαίδευσης αποτελούν διαστάσεις μιας ενιαίας προσπάθειας εμπορευματοποίησης της εκπαίδευσης. Είναι σαφές ότι η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία προσεγγίζει την εκπαίδευση μόνο οικονομικά καθώς ο ανταγωνισμός μεταξύ ακαδημαϊκών φορέων είναι αυτός καθορίζει το περιεχόμενο

της αξιολόγησης της ποιότητας της παρεχόμενης από τα πανεπιστήμια εκπαίδευσης (Al-Haija & Mahamid, 2021, pp. 16-26). Στο νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, η αγορά της εκπαίδευσης συμπληρώνει την εκπαίδευση της αγοράς δομώντας το νεοφιλελεύθερο μοντέλο της ανώτατης εκπαίδευσης.

IV. Β.α. Επιχειρηματική δραστηριότητα μελών ΔΕΠ, ΕΑΔΠ, ΕΛΚΕ, κατατάξεις QS

Και οι τρεις μνημονιακοί νόμοι (N 3845/10, N 4046/12, N 4336/15) επεδίωξαν να διαμορφώσουν ένα συγκεκριμένο κλίμα για την μετέπειτα νομοθετική και νομολογιακή αναγνώριση του ρόλου του ιδιωτικού φορέα στην εκπαίδευση.

Σαφώς προϋπήρχε το πλαίσιο της Διακήρυξης της Μπολόνια που αποτέλεσε την βάση για τη κατοχύρωση της αγοράς της εκπαίδευσης. Η Διακήρυξη της Μπολόνια χαρακτηριζόταν από μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον ρόλο της ανώτατης παιδείας. Ουσιαστικά, η υλοποίηση της διαδικασίας της Μπολόνια συνδέθηκε με την συγκρότηση και την οριοθέτηση μιας εκπαιδευτικής αγοράς στην οποία η εκπαίδευση και η έρευνα καθίστανται εμπορεύσιμα «προϊόντα» και οι φορείς της εκπαίδευσης «οικονομικές μονάδες παραγωγής και διανομής» αυτών των προϊόντων (Λαμπριανού, 2019).

Επίσης στην ελληνική νομοθεσία, υπήρξαν αντίστοιχες πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση αυτή την προμνημονιακή περίοδο. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στα τέλη της δεκαετίας του 1980 έγινε πιο συντηρητική ακολουθώντας τη νεοφιλελεύθερη πολιτική, η οποία ακολουθήθηκε και από τις υπόλοιπες κυβερνήσεις μέχρι και σήμερα. Αντίστοιχη πορεία ακολούθησε και η κυβέρνηση Σημίτη το 1997, με τη σύνδεση των εκπαιδευτικών στόχων με τις ανάγκες της αγοράς. Ο ταξικός χαρακτήρας του ελληνικού σχολείου ενισχύθηκε σταδιακά και η παιδεία εμπορευματοποιήθηκε στην βάση της προσφοράς και της ζήτησης, με αποτέλεσμα η οργάνωση, η λειτουργία του σχολείου αλλά και τα μορφωτικά αποτελέσματα να αποτιμώνται σε σχέση με την οικονομική αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα. Η νεοφιλελεύθερη αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης οδήγησε τους εκπαιδευτικούς στο «κυνήγι» πιστοποιήσεων μέσα από επιμορφώσεις, διπλώματα και πιστοποιήσεις εξειδικεύσεων υποβαθμίζοντας έτσι τις προπτυχιακές σπουδές.

Παρατηρείται ότι ενισχύθηκε η ταξική εκπαίδευση, καθώς ευνοείται ο ανταγωνισμός σε όλα τα επίπεδα και διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες με κύρια χαρακτηριστικά τη μείωση των δαπανών, την προσέγγιση της μέγιστης αποτελεσματικότητας, την αξιολόγηση με τυποποιημένες εξετάσεις και την προώθηση της λεγόμενης «αριστείας». Μάλιστα οι επιπτώσεις αυτής της πολιτικής αντικατοπτρίζονται στον κοινωνικό αποκλεισμό, τη σχολική διαρροή και τις χαμηλές επιδόσεις των παιδιών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων αλλά και στις χαμηλού κοινωνικού κύρους κοινωνικές επιλογές τους (Γαλάνης, 2021).

Χαρακτηριστικός ο Ν 4957/22 της κυβέρνησης ΝΔ που εστιάζει όπως αναφέρει στην ενίσχυση της ποιότητας, της λειτουργικότητας και της σύνδεσης των ΑΕΙ με την κοινωνία. Ειδικότερα, ο νόμος προβλέπει την δυνατότητα των ΔΕΠ να ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα ατομικώς ή μέσω εταιρείας (α. 156 περ. ζ)). Η συγκεκριμένη δραστηριότητα θα πρέπει να είναι συναφής με την επιστημονική περιοχή του μέλους ΔΕΠ. Επίσης για την άσκηση της θα πρέπει να έχει ενημερωθεί ο Πρόεδρος του Τμήματος όπου υπηρετεί το μέλος ΔΕΠ. Σύμφωνα με το ισχύον πλαίσιο, βασική και μοναδική προϋπόθεση είναι ότι η άσκηση της συγκεκριμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν προσδίδει εμπορική ιδιότητα στο μέλος ΔΕΠ. Το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο εστιάζει στην μετατροπή του πανεπιστημίου από μια εκπαιδευτική κοινότητα καθηγητών και ερευνητών σε ένα χώρο συνεργαζόμενων επιχειρηματιών (Saunders, 2010). Πρόκειται για ουσιαστική εφαρμογή του οράματος του νεοφιλελεύθερου πανεπιστημίου, ενός πανεπιστημίου «ανοιχτού» στην ελεύθερη αγορά και στις προσκλήσεις της, κοινώς ενός πανεπιστημίου υπέρ της αγοράς της εκπαίδευσης.

Επίσης ο νόμος προβλέπει ότι τα μέλη ΔΕΠ δύνανται να ασκήσουν τα καθήκοντα του διευθύνοντος συμβόλου στην Εταιρείας Αξιοποίησης και Διαχείρισης της Περιουσίας του ΑΕΙ συμμετέχοντας ουσιαστικά στο Δ.Σ. της εταιρείας (α. 156 περ. θ)). Επιπροσθέτως δικαιούνται να συμμετάσχουν σε εταιρείες στις οποίες μετέχει το ΑΕΙ μετά από σύμφωνη γνώμη της Κοσμητείας (α. 156 περ. ιγ)). Μάλιστα τα μέλη ΔΕΠ μερικής απασχόλησης δύνανται να ασκούν όλες τις προβλεπόμενες δραστηριότητες του άρθρου πλην αυτών του διευθύνοντος συμβούλου σε ΕΑΔΠ ΑΕΙ (α. 156). Διαπιστώνεται ότι το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο προωθεί την συνεργασία των πανεπιστημίων με την ελεύθερη αγορά μέσα από την δημιουργία κινήτρων

συμμετοχής των μελών ΔΕΠ σε εταιρίες. Πρόκειται για σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις υπέρ της εισόδου του ιδιωτικού φορέα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Μερικά παραδείγματα τέτοιων εταιριών είναι η ΕΑΔΠ Πανεπιστημίου Αθηνών – Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ΕΑΔΠ Α.Π.Θ. – Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Αθηνών, ΕΑΔΠ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας – Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και η ΕΑΔΠ Πανεπιστημίου Κρήτης – Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης της Περιουσίας του Πανεπιστημίου Κρήτης

Για παράδειγμα η ΕΑΔΠ Α.Π.Θ. – Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας του Α.Π.Θ. ιδρύθηκε το 1994 με το Π.Δ. 349, ΦΕΚ 186/07-11-1994, ως ειδικό νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, με τη μορφή ανώνυμης εταιρείας, η οποία διέπεται από το ιδιωτικό δίκαιο και την κείμενη περί ανωνύμων εταιρειών νομοθεσία. Η Εταιρεία έχει ως σκοπό την αξιοποίηση και την διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων του Α.Π.Θ., τα οποία εκχωρούνται σε αυτή με απόφαση της Συγκλήτου, καθώς και την προώθηση της ορθότερης διαχείρισης των περιουσιακών αυτών στοιχείων, προς το συμφέρον του Πανεπιστημίου.

Στην ίδια πολιτική και ιδεολογική βάση βασίζεται και ο θεσμός του ΕΛΚΕ - Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας. Ειδικότερα, η σύσταση σε κάθε ΑΕΙ ΕΛΚΕ, με σκοπό τη διαχείριση και αξιοποίηση των κονδυλίων επιστημονικής έρευνας, εκπαίδευσης, κατάρτισης, τεχνολογικής ανάπτυξης και καινοτομίας, εντάχθηκε στην ίδια λογική. Σκοπός του ΕΛΚΕ είναι η διαχείριση και διάθεση κονδυλίων που προέρχονται από οποιαδήποτε πηγή, δηλαδή ακόμη και ιδιωτική, καθώς και από ίδιους πόρους του και προορίζονται για την κάλυψη δαπανών που είναι απαραίτητες για την εκτέλεση ερευνητικών, εκπαιδευτικών, επιμορφωτικών και αναπτυξιακών έργων αλλά και έργων συνεχιζόμενης κατάρτισης, σεμιναρίων και συνεδρίων, παροχής επιστημονικών, τεχνολογικών και καλλιτεχνικών υπηρεσιών, εκπόνησης ειδικών και κλινικών μελετών, εκτέλεσης δοκιμών, μετρήσεων, εργαστηριακών εξετάσεων και αναλύσεων, παροχής γνωμοδοτήσεων, σύνταξης προδιαγραφών για λογαριασμό τρίτων, σχεδιασμού και υλοποίησης επιστημονικών, ερευνητικών, πολιτιστικών και αναπτυξιακών προγραμμάτων (Πρόκου, 2019, σσ. 83-98).

Στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου λόγου για την ανώτατη εκπαίδευση δεν αποτελεί έκπληξη η επίκληση της σχετικά χαμηλής θέσης των ελληνικών πανεπιστημίων στις κατατάξεις QS (Quacquarelli Symonds), για την προώθηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης του ερευνητικού και ακαδημαϊκού έργου των πανεπιστημίων με κεντρικότερο στόχο βεβαίως την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας τους. Οι κατατάξεις QS εκδίδονται από την Quacquarelli Symonds η οποία είναι ιδιωτική εταιρεία που ασχολείται με την κατάταξη των πανεπιστημίων ανάλογα με τις δημοσιεύσεις, το ερευνητικό έργο, τον αριθμό των ξένων φοιτητών, την ακαδημαϊκή φήμη και το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, που παρέχουν στους φοιτητές τους στον επαγγελματικό χώρο κτλ. (qs.com, 2024).

Διαπιστώνεται ότι μέσω του συστήματος κατάταξης QS αξιολογείται ιεραρχικά το έργο κάθε πανεπιστημίου με κριτήρια «παραγωγής επιστημονικού προϊόντος» και προσέλκυσης «πελατών-φοιτητών». Το QS συμπορεύεται λοιπόν με την νεοφιλελεύθερη αντίληψη για την ανώτατη εκπαίδευση ως επένδυση που θέτει ως στόχο των πανεπιστημίων την αναζήτηση πελατών στο πλαίσιο του ανταγωνισμού (Mintz, 2021). Στη γενική κατάταξη QS για το 2025 το Ε.Μ.Π. κατέχει την 1η θέση μεταξύ των Ελληνικών Πανεπιστημίων και ακολουθούν το Ε.Κ.Π.Α. (θέση 393), το Α.Π.Θ. (θέση 508), το Πανεπιστήμιο Κρήτης (περιοχή 601-610), το Πανεπιστήμιο Πατρών (περιοχή 761-770), το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (951-1000) και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (περιοχή 1001-1200) (Χατζηγεωργίου, 2025).

Οι κατατάξεις QS έχουν αμφισβητηθεί διότι εστιάζουν περισσότερο στην αναγνωσιμότητα και στον αριθμό των δημοσιεύσεων παρά στην ποιότητα των δημοσιεύσεων και στο ερευνητικό έργο. Μάλιστα η επιμονή των κατατάξεων αυτών να επιβάλλουν μια τεχνητή ιεραρχία μέσω της εφαρμογής zero-sum games αξιολόγησης έχει επισημανθεί. Προσφάτως το πανεπιστήμιο της Ζυρίχης αποχώρησε από την κατάταξη λόγω της πίεσης που ασκούνταν σε καθηγητές και ερευνητές για «παραγωγή δημοσιεύσεων», απαίτηση που ουσιαστικά τους απέτρεπε να ασχοληθούν με το κατ' εξοχήν ακαδημαϊκό και ερευνητικό τους έργο (Brankovic, 2021).

Όλα τα αναφερόμενα εργαλεία για την «αξιοποίηση» του ανθρώπινου δυναμικού και των πόρων του ελληνικού πανεπιστημίου, όπως η επιχειρηματική δράση μελών ΔΕΠ,

τα ΕΑΔΠ, τα Ε.Λ.Κ.Ε και οι κατατάξεις QS, έχουν ως στόχους την δημιουργία εσωτερικών αγορών εντός των πανεπιστημίων και γενικότερα την ενίσχυση της αγοράς της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μέσω της εσωτερικής αναδιάρθρωσης του πανεπιστημίου, επιταχύνουν την πλήρη ένταξη των ελληνικών πανεπιστημίων στους ρυθμιστικούς μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς.

IV. Β.β. Κολλέγια και ΝΠΠΕ

Στην Ελλάδα, η αναβάθμιση του ρόλου των κολλεγίων αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την σταδιακή εδραίωση της θέσης των ιδιωτικών πανεπιστημίων στον χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Εκτός λοιπόν από την εσωτερική αναδιάρθρωση του ελληνικών δημοσίων πανεπιστημίων, η νεοφιλελευθεροποίηση του ακαδημαϊκού χώρου επεκτείνεται και μέσω της ενίσχυσης της ιδιωτικής εκπαίδευσης και ειδικότερα της ιδιωτικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κοινώς, η νεοφιλελευθεροποίηση της εκπαίδευσης ταυτίζεται με την δημιουργία της αγοράς της ανώτατης εκπαίδευσης, αν δεν υπάρχει, και την ενίσχυση αυτής αν ήδη υπάρχει.

Στην αγορά της εκπαίδευσης, η παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης συμπορεύεται με την με την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των ιδιωτικών εκπαιδευτικών οργανισμών που αντανακλάται στην συνεχή επιδίωξη αύξησης του αριθμού πελατών-σπουδαστών. Στο πνεύμα αυτό, ο νεοφιλελευθερισμός κατατάσσει τον φοιτητή στην κατηγορία του πελάτη και το πρόγραμμα παραδόσεων στην κατηγορία του εμπορεύματος. Επίσης στην λογική αυτή εντάσσεται και το γεγονός ότι η παραδοτέα ύλη πρέπει να είναι ποσοτικοποιήσιμη, τυποποιημένη και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της αγοράς. Δύναται να ειπωθεί ότι η νεοφιλελεύθερη αντίληψη για την εκπαίδευση αντιλαμβάνεται την εκπαίδευση ως ιδιωτικό αγαθό και όχι ως δημόσιο αγαθό (Shahjahan & Hill, 2020; Mintz, 2021).

Το κεντρικό νομικό εμπόδιο στην αναγνώριση των ιδιωτικών πανεπιστημίων ήταν και παραμένει η παρ. 5 του α. 16 Σ. όπου προβλέπεται ρητά ότι «Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση.». Η συνταγματική διάταξη

αυτή ρητώς απαγορεύει την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων¹³ (Δελλής, 2019; Μανιτάκης Α. , 2023, σσ. 289, 309). Είναι σημαντικό ότι το α. 16 δεν απαγορεύει την ιδιωτική εκπαίδευση στο σύνολο της αλλά ιδιωτική τριτοβάθμια εκπαίδευση που παρέχεται από Ν.Π.Ι.Δ. Σύμφωνα με την παρ. 8 του α. 16 καθιερώνεται η προστασία της ιδιωτικής εκπαίδευσης (Σκουρής, 1988, σσ. 15-39). Βεβαίως, το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση εστίασε στην σταδιακή αναγνώριση των ιδιωτικών πανεπιστημίων μέσω του θεσμού των κολλεγίων και όχι στην ευθεία παραβίαση της σχετικής συνταγματικής ρύθμισης. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια σταδιακή διαδικασία «παράκαμψης» του α. 16. Σε κάθε περίπτωση δεν δύναται να αμφισβητηθεί η αντισυνταγματικότητα ρυθμίσεων που εμμέσως παραβιάζουν το α. 16.

Με τον Ν. 4093/2012 διαμορφώνεται το πλαίσιο για την οργάνωση και λειτουργία των ιδιωτικών εκπαιδευτικών φορέων (ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ Θ). Προϋπήρχε βεβαίως το κατάλληλο νομοθετικό «έδαφος», ο προηγούμενος Ν 3696/2008 εξειδίκευσε το ρυθμιστικό πλαίσιο για τα κολλέγια. Για παράδειγμα στον εν λόγω νόμο προβλέπεται και το Μητρώο Κολλεγίων και το Μητρώο Εργαστηρίων Ελεύθερων

¹³ Στην ιστορική πορεία του το Σύνταγμα δεν αναγνώριζε πάντα τον αποκλειστικό ρόλο του δημοσίου στην ανώτατη παιδεία. Για παράδειγμα, το Σύνταγμα του 1911 απέκλειε το εκπαιδευτικό μονοπώλιο του κράτους και επέτρεπε την ίδρυση πανεπιστημιακών σχολών από ιδιώτες, όπως η «Πάντειος» και η «Βιομηχανική Σχολή» του Πειραιά (το σημερινό Πανεπιστήμιο Πειραιώς). Αντίστοιχα, το Σύνταγμα του 1952, με το τέλος του εμφυλίου, εξάρτησε την λειτουργία των ΑΕΙ από προηγούμενη κρατική άδεια και κατέστησε τους καθηγητές δημοσίους υπαλλήλους. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις κατά την ψήφιση του συγκεκριμένου συνταγματικού κειμένου είναι αποκαλυπτικές. Σκοπός των συγκεκριμένων ρυθμίσεων ήταν να προάγονται συγκεκριμένες αξίες και ιδεολογικά πρότυπα μέσα από τον εναγκαλισμό κράτους και πανεπιστήμιου. Αργότερα, τα χουντικά συντάγματα του 1968 και 1973 ενέτειναν την εξάρτηση αυτή, προσδίδοντας στα πανεπιστήμια τη μορφή του Ν.Π.Δ.Δ. και ενισχύοντας την κρατική εποπτεία.

Κατά τους υποστηρικτές της ιδιωτικής εκπαίδευσης το ισχύον α. 16 του Συντάγματος έχει τις ρίζες του στην πρόθεση του κράτους να ελέγξει το περιεχόμενο της παρεχόμενης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Είναι σαφές, ότι οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες των περιόδων αυτών συνδέθηκαν με ένα μοντέλο πανεπιστήμιου περισσότερο ελεγχόμενο από την κρατική εξουσία παρά με ένα πανεπιστήμιο με ακαδημαϊκούς και κοινωνικούς στόχους. Δεν δύναται όμως να αμφισβητηθεί ότι το α. 16 του Συντάγματος του 1975 αποτελεί έκφραση της αρχής του κοινωνικού κράτους και το αποτέλεσμα των κοινωνικών και φοιτητικών αγώνων για εκδημοκρατισμό στο χώρο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Σπουδών (α 14) και το Μητρώο Διδασκόντων Κολλεγίων (α 15). Χαρακτηριστική η ρύθμιση που προβλέπει την καταβολή παράβολου χορήγησης άδειας λειτουργίας 10.000 ευρώ, την καταβολή άδειας λειτουργίας 10.000 ευρώ, για ανανέωση άδειας λειτουργίας 2.000 ευρώ, για άδεια μετεγκατάστασης 5.000 ευρώ και για εγγραφή στο μητρώο 100 ευρώ (α 20).

Ειδικότερα, ο νόμος προβλέπει ότι σε νομικό πρόσωπο χορηγείται άδεια ιδιωτικού σχολείου Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Κολλεγίου, ΙΙΕΚ (Ιδιωτικό Ινστιτούτο Επαγγελματικής Εκπαίδευσης), Κέντρου Δια Βίου Μάθησης Επιπέδου Ένα και Κέντρου Δια Βίου Μάθησης Επιπέδου Δύο, Φροντιστηρίου και Κέντρων Ξένων Γλωσσών με συγκεκριμένες προϋποθέσεις: Αυτές είναι να έχει καταστατική έδρα σε χώρα-μέλος της ΕΕ, οι μέτοχοι να μην έχουν την ιδιότητα δημοσίου υπαλλήλου, υπαλλήλου Ν.Π.Δ.Δ. και κληρικού, να έχει ασφαλιστική και φορολογική ενημερότητα, να μην υφίσταται ζήτημα πτώχευσης, να μην έχει επιβληθεί διοικητική κύρωση, και ο νόμιμος εκπρόσωπος του νομικού προσώπου να πληροί συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Ειδικότερα, να μην έχει την ιδιότητα δημοσίου υπαλλήλου, υπαλλήλου Ν.Π.Δ.Δ./Ο.Τ.Α. και κληρικού, να είναι ασφαλιστικά και φορολογικά ενήμερος, να μην έχει κηρυχθεί σε κατάσταση πτώχευσης και να μην έχει καταθέσει αίτηση για κήρυξή του σε κατάσταση πτώχευσης, να μην έχει καταδικαστεί ή παραπεμφθεί με τελεσίδικο βούλευμα σύμφωνα με τα άρθρα 8 και 9 Υπαλληλικού Κώδικα (Ν 3528/2007, Α' 26), να μην έχει απολυθεί από θέση δημόσιου υπαλλήλου ή ιδιωτικού εκπαιδευτικού ή διδάσκοντος σε φροντιστήρια ή κέντρα ξένων γλωσσών, για λόγους πειθαρχικούς ή για ανεπάρκεια στην εκτέλεση των καθηκόντων του, και να μην του έχει επιβληθεί η διοικητική κύρωση της ανάκλησης της άδειας ίδρυσης ή της άδειας λειτουργίας για ίδιο ή άλλο ιδιωτικό φορέα εκπαίδευσης και κατάρτισης την τελευταία δεκαετία. Χαρακτηριστικός και ο επόμενος Ν 4849/2021 επί κυβερνήσεως ΝΔ που προβλέπει την απλούστευση των διαδικασιών ίδρυσης και λειτουργίας δραστηριοτήτων στην εκπαίδευση (α 71). Ο νόμος τροποποιεί το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο του Ν 4442/2016 (Κεφ ΛΗ' α. 278 – 287).

Διαπιστώνεται ότι το νομοθετικό πλαίσιο για τα κολλέγια ρυθμίζει τα ζητήματα λειτουργίας των ιδιωτικών εκπαιδευτικών οργανισμών και διαμορφώνει το κατάλληλο περιβάλλον για την θεσμική κατοχύρωση της ιδιωτικής τριτοβάθμιας

εκπαίδευσης. Είναι σαφές ότι μια τέτοια εξέλιξη διευκολύνει την περαιτέρω εμπορευματοποίηση του αγαθού της εκπαίδευσης στο βαθμό που η επιλογή της πρόσβασης στον ιδιωτικό φορέα – κυρίως τρίτης βαθμίδας – συνδέεται με την οικονομικές δυνατότητες των μαθητών-φοιτητών, δηλαδή με την κοινωνική – οικονομικής τους θέση.

Με το ΠΔ 38/2010 ενσωματώθηκε στην ελληνική νομοθεσία η Ευρωπαϊκή Οδηγία 36/2005 και επιλύθηκε το θέμα της επαγγελματικής αναγνώρισης των κατόχων πτυχίων από Πανεπιστήμια χωρών της ΕΕ, στους οποίους περιλαμβάνονταν και όσοι είχαν αποκτήσει αυτά τα πτυχία μέσω φοίτησης σε Κολλέγια. Ακολούθως, με τον Ν.4093/2012 (κεφ. Θ', αρ.16) εισήχθη η έννοια της επαγγελματικής ισοδυναμίας όλων των πανεπιστημιακών πτυχίων που δίνονται από πανεπιστήμια χωρών της ΕΕ με τα αντίστοιχα που δίνονται από ελληνικά Πανεπιστήμια και Τει Με επιπρόσθετες πράξεις νομοθετικού περιεχομένου ρυθμίστηκε και πρακτικά η διαδικασία αναγνώρισης των πτυχίων που έχουν δοθεί μέσω Ελληνικών Κολλεγίων από πανεπιστήμια της αλλοδαπής.

Με τον πρόσφατο και ενημερωμένο κατάλογο αδειοδοτημένων κολλεγίων που δημοσίευσε το Υπουργείο Παιδείας το 2025, αναγνωρίζονται 35 κολλέγια. Αυτά είναι τα εξής:

1. AAS COLLEGE APPLIED ARTS STUDIES
2. AEGEAN OMIROS COLLEGE
3. ATHENS TECH COLLEGE
4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ- B.C.A. COLLEGE
5. CITY UNITY COLLEGE
6. D.E.I. COLLEGE
7. HELLENIC AMERICAN COLLEGE
8. ICBS ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ ICBS ATHENS INTERNATIONAL COLLEGE
9. ICBS ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ/ ICBS THESSALONIKI BUSINESS COLLEGE

10. ICON COLLEGE
11. ΜΒΣ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΚΡΗΤΗΣ/ MBS COLLEGE OF CRETE
12. MEDITERRANEAN COLLEGE
13. NEW YORK COLLEGE
14. SAE CREATIVE MEDIA COLLEGE
15. ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΚΤΟ/ AKTO COLLEGE
16. ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
17. ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΒΑΚΑΛΟ ART & DESIGN
18. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ
19. EPSILON NET COLLEGE
20. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ
21. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ/ METROPOLITAN COLLEGE
22. ΚΟΛΛΕΓΙΟ CITY – CITY COLLEGE
23. ΚΟΛΛΕΓΙΟ I.S.T
24. ΚΟΛΛΕΓΙΟ RENE DESCARTES
25. ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ-ICPS
26. WEBSTER ΑΘΗΝΩΝ/ WEBSTER ATHENS
27. THE AMERICAN COLLEGE OF GREECE- ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
28. ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΠΕΡΡΩΤΗΣ
29. ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
30. ΚΟΛΛΕΓΙΟ INTERNATIONAL MANAGEMENT STUDIES/ IMS COLLEGE
31. SCG ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ – SCG SCIENTIFIC COLLEGE OF GREECE
32. UNICERT COLLEGE

33. LE MONDE COLLEGE

34. ATHENS CONSERVATOIRE COLLEGE OF MUSIC

35. NOMIKI BIBLIOTHIKI COLLEGE

Η ενίσχυση του ιδιωτικού φορέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν διαφαίνεται μόνο από τον μεγάλο αριθμό των αναγνωρισμένων κολλεγίων το 2025 αλλά και από τον αντίστοιχο μικρότερο αριθμό των δημοσίων πανεπιστημίων. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το 2013 καταργήθηκαν το Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας και το Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδας. Σήμερα ο αριθμός των δημοσίων πανεπιστημίων είναι 26. Ειδικότερα, αυτά είναι τα εξής:

1. Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ)
2. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
3. Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος (ΔΙΠΑΕ)
4. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
5. Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο (ΕΛΜΕΠΑ)
6. Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΓΠΑ)
7. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ)
8. Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (ΠΑΔΑ)
9. Πανεπιστήμιο Πατρών (ΠΠ)
10. Πανεπιστήμιο Κρήτης (ΠΚ)
11. Πολυτεχνείο Κρήτης (ΠΟΛΚ)
12. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (ΠΙ)
13. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
14. Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος (ΔΙΠΑΕ)
15. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (ΠΘ)
16. Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΟΠΑ)
17. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (ΠΠΚΠΕ)
18. Πανεπιστήμιο Πειραιώς (ΠΑΠΕΙ)
19. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ)
20. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας (ΠΔΜ)
21. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (ΠΑΠΕΛ)
22. Πανεπιστήμιο Αιγαίου (ΠΑΙΓ)

- 23. Ιόνιο Πανεπιστήμιο (ΙΠ)
- 24. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (ΧΠ)
- 25. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ)
- 26. Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (ΑΣΠΑΙΤΕ)

Σημαντική νομοθετική εξέλιξη είναι η κατοχύρωση της εγκατάστασης παραρτημάτων ξένων πανεπιστημίων στην Ελλάδα μέσω του Ν. 5094/2024. Άτυπα αυτό ήδη συμβαίνει με την δευτερεύουσα εγκατάσταση πανεπιστημίων άλλων κρατών-μελών στην Ελλάδα, εδώ και πολλά χρόνια μέσω των ρυθμίσεων του Ν. 3696/2008 για τα Κολλέγια. Τα ΝΠΠΕ είναι μορφώματα ειδικής νομικής μορφής με αποκλειστικό αντικείμενο την παροχή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και αποτελούν παραρτήματα αλλοδαπών Πανεπιστημίων. Ο νομοθέτης μέσω του νόμου αυτού υλοποιεί τους στόχους του α. 49 ΣυνθΛΕΕ και, ειδικότερα, το δικαίωμα δευτερεύουσας εγκατάστασης.

Τα ΝΠΠΕ θα απονέμουν ακαδημαϊκά αναγνωρισμένους τίτλους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, μετά από αδειοδότηση, αξιολόγηση και πιστοποίηση από κρατικά όργανα των προγραμμάτων σπουδών τους και των κτιριακών, εργαστηριακών και ερευνητικών υποδομών τους. Σκοπός του νόμου είναι η ρύθμιση της αδειοδότησης της εγκατάστασης και λειτουργίας στην Ελλάδα παραρτημάτων μητρικών ιδρυμάτων υπό τη μορφή ΝΠΠΕ κατά τρόπο «σύμφωνο με τον συνταγματικό προορισμό της ανώτατης εκπαίδευσης».

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το α. 21 του Ν. 5173/2025, υπέρ των αποφοίτων κολλεγίων που δίνει το δικαίωμα άσκησης επαγγέλματος στους αποφοίτους κολλεγίων, χωρίς να εγκρίνονται οι αιτήσεις τους με την διαδικασία που ορίζει ο νόμος και στην οποία υπόκεινται όλοι οι απόφοιτοι Πανεπιστημίων και οι κάτοχοι αναγνωρισμένων πτυχίων από τον Δ.Ο.Α.Τ.Α.Π. αλλοδαπής. Ο νόμος αναφέρεται στους επαγγελματίες υγείας και ειδικότερα στους εξής επαγγελματικούς φορείς: στο Σύλλογο Επιστημόνων Μαιών-Μαιευτών (β.δ. 15.12.1955, Α' 347), στην Ένωση Νοσηλευτών-Νοσηλευτριών Ελλάδος (Ν. 3252/2004, Α' 132), στον Πανελλήνιο Σύλλογο Φυσικοθεραπευτών (Ν. 3599/2007, Α' 176), στον Πανελλήνιο Σύλλογο Ειδικών Επισκεπτών-Επισκεπτριών Υγείας (α. 40 Ν. 4058/2012, Α' 63), στον Πανελλήνιο Σύλλογο Οδοντοτεχνιτών (α. 54 έως 71 Ν. 4461/2017, Α' 38), στον Πανελλήνιο

Σύλλογος Εργοθεραπευτών (α. 72 έως 87 Ν. 4461/2017, Α' 38), στον Πανελλήνιο Σύλλογο Οπτικών και Οπτομετρών (α. 76 έως 93Α Ν. 4486/2017, Α' 115) και στην Ένωση Τεχνολόγων Ακτινολογίας Ακτινοθεραπείας Ελλάδας (Ν. 4975/2022, Α' 187). Είναι σαφές ότι τα Ν.Π.Π.Ε. διαμορφώνουν μια εσωτερική αγορά της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με κύριο σκοπό την περαιτέρω εμπορευματοποίηση γνωστικών αντικειμένων που θεωρούνται προσοδοφόρα. Η προσέλκυση Ελλήνων και ξένων «πελατών-φοιτητών» είναι ουσιαστικά ο κεντρικός στόχος των παραρτημάτων Ν.Π.Π.Ε., εφόσον η επιλογή της ελεύθερης αγοράς για την κάλυψη των ακαδημαϊκών αναγκών της χώρας χαρακτηρίζει το πνεύμα αλλά και το γράμμα του νόμου.

Η επιλογή της κάλυψης των ακαδημαϊκών αναγκών μέσω της δωρεάν και δημόσιας παιδείας δεν τέθηκε ποτέ ως εναλλακτική. Χαρακτηριστική η απόφαση του ΣτΕ 2411/2012 (Ολομέλεια) η οποία ασχολείται με την συνταγματικότητα των διδάκτρων στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών - Π.Μ.Σ. (Καϊδατζής, 2023). Σύμφωνα με την απόφαση αυτή – όπως και με την παραπεμπτική απόφαση ΣτΕ 2714/2010 του Γ' Τμήματος – δεν προκύπτει ζήτημα αντισυνταγματικότητας στην περίπτωση της πρόβλεψης διδάκτρων στις μεταπτυχιακές σπουδές. Συνεπώς, η πρόβλεψη διδάκτρων στα Π.Μ.Σ. δεν παραβιάζει την συνταγματική διάταξη του α 16 παρ 4 για την πρόσβαση στην δωρεάν παιδεία όλων των βαθμίδων. Πρόκειται για απόφαση που ουσιαστικά θεωρεί το κόστος των μεταπτυχιακών σπουδών μη εντασσόμενο στην διασφάλιση του δικαιώματος στην δωρεάν παιδεία, περιορίζοντάς το στον πρώτο τίτλο ακαδημαϊκής εκπαίδευσης. Να σημειωθεί ότι η προώθηση των διδάκτρων στην ανώτατη εκπαίδευση συνδέεται με την άνοδο των ανισοτήτων μεταξύ των σπουδαστών και την μείωση της κρατικής χρηματοδότησης της εκπαίδευσης μέσω της φορολογίας (Newfield, 2021).

Πρόσφατη και σημαντική η υπο δημοσίευση απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ περί της αντισυνταγματικότητας του νόμου για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια¹⁴. Το ΣτΕ έκρινε ότι οι διατάξεις των παρ 5 και 8 παράλληλα με την παρ 1 του α. 16 Σ κατοχυρώνουν την πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση, την ακαδημαϊκή ελευθερία και γενικότερα την ελευθερία στην εκπαίδευση. Υπο το πρίσμα του α. 28 Σ και των α 2 και 4 παρ. 3 ΕΕ, οι προαναφερθείσες συνταγματικές ρυθμίσεις

¹⁴ Η Ολομέλεια συνήλθε στις 2.6.2025 και 13.6.2025 στο πλαίσιο δικασίμου της 11.4.2025.

ερμηνεύονται με βάση τις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλόπιστης συνεργασίας των κρατών μελών της ΕΕ.

Στο ευρωπαϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο της ελευθερίας εγκατάστασης σε κράτος-μέλος, του δικαιώματος πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση και του δικαιώματος ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, το ΣτΕ έκρινε ότι δεν αντίκειται στο Σύνταγμα η ίδρυση παραρτημάτων αλλοδαπών πανεπιστημίων προερχομένων από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή από χώρα συμβεβλημένη στην GATS (α. 49, 165 ΣΛΕΕ, α. 14 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ). Εν κατακλείδι, η απόφαση αυτή αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα νομολογιακής αναγνώρισης του ρόλου της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και του ανταγωνισμού στην ανώτατη εκπαίδευση.

Η ενίσχυση του ρόλου της ιδιωτικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι μια στρατηγική πολιτική επιλογή του νομοθέτη. Ο μεγάλος αριθμός κολλεγίων έναντι πανεπιστημιακών μονάδων, η αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων σε απόφοιτους κολλεγίων, η αναγνώριση παραρτημάτων ξένων πανεπιστημίων αποτελούν ρυθμιστικά μέτρα υπέρ της αναγνώρισης του θεσμού των ιδιωτικών πανεπιστημίων κατά παράβαση της συνταγματικής απαγόρευσης των ιδιωτικών ΑΕΙ. Μέσω των πρωτοβουλιών αυτών ενισχύεται η εσωτερική αγορά ακαδημαϊκών σπουδών και γεννιέται μια «δεξαμενή» πελατών-σπουδαστών. Κοινώς κατοχυρώνεται και νομοθετικά η αγορά της εκπαίδευσης. Εν κατακλείδι, αυτή η πολιτική στρατηγική είναι βαθιά ταξική καθώς ενισχύει τις ταξικές ανισότητες με την ενίσχυση μιας εκπαίδευσης όπου το αντικείμενο της διαμορφώνεται από την αγορά και η πρόσβαση σ' αυτό καθορίζεται επίσης από την αγορά.

Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας την παρούσα έρευνα, ο νεοφιλελευθερισμός είναι ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με ιδεολογική, πολιτική, οικονομική αλλά και νομική διάσταση. Γεννήθηκε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και διαμορφώνει μέχρι σήμερα την πολιτική, οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. Παραμένει η κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία της σύγχρονης εποχής και επηρεάζει τον άνθρωπο και το κοινωνικό περιβάλλον εφόσον δεν επιδιώκει απλά την «τεχνοκρατική» και «αποτελεσματική» οικονομική διαχείριση πόρων και υπηρεσιών, όπως υποστηρίζεται από τους θιασώτες της ΤΙΝΑ, αλλά την επικράτηση των αρχών του σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας.

Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού συνδέθηκε με την αποδυνάμωση του παραδοσιακού μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους και με την επιλογή του κεφαλαίου να εντείνει την καπιταλιστική συσσώρευση προκειμένου να διασώσει τα κεκτημένα της ανώτερης τάξης. Τα κεκτημένα της οποίας απειλούνταν λόγω της εφαρμογής της αναδιανεμητικής κοινωνικής πολιτικής – όσο αυτό επιτρεπόταν στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας – αλλά και λόγω της έντασης των κοινωνικών διεκδικήσεων την λεγόμενη «χρυσή περίοδο» της σοσιαλδημοκρατίας στην Ευρώπη.

Η Ελλάδα ακολούθησε, όπως οι περισσότερες χώρες, την σταδιακή υιοθέτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους. Η εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης ατζέντας στην Ελλάδα είχε ξεκινήσει νωρίτερα της οικονομικής κρίσης αλλά εντατικοποιήθηκε την μνημονιακή περίοδο με μέτρα προώθησης ελαστικών σχέσεων εργασίας, κεφαλαιοποίησης της κοινωνικής ασφάλισης, ιδιωτικοποίησης της υγείας και εμπορευματοποίησης της εκπαίδευσης. Μάλιστα μέτρα όμοιας λογικής εφαρμόστηκαν και μετά την αποχώρηση της χώρας από τα μνημονιακά δεσμά γεγονός που απέδειξε ότι η επίκληση της προσωρινότητας των μνημονιακών ρυθμίσεων ήταν έωλη αν όχι προσχηματική.

Στη παρούσα έρευνα, το θεωρητικό πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού αντλήθηκε από το έργο των Hayek και Nozick, οι οποίοι πρέσβευαν με την θεωρία τους την απελευθέρωση της αγοράς και την υιοθέτηση ενός μοντέλου δικαιοσύνης εστιασμένο στο άτομο και όχι στο κοινωνικό σύνολο. Θα μπορούσε

να ειπωθεί ότι το έργο του πρώτου συμπληρώνεται από το έργο του δεύτερου. Αν ο Χάγκεν εξαίρει την σημασία ενός μοντέλου «ελάχιστου κράτους» για την οργάνωση των σύγχρονων κρατών, ο Nozick επισημαίνει τις διαφορές μεταξύ «πραγματικής» δικαιοσύνης και κοινωνικής δικαιοσύνης τονίζοντας τον αυθαίρετο και αφηρημένο χαρακτήρα της δεύτερης.

Επίσης, σημαντική η ανάλυση του νεοφιλελευθερισμού ως βιοπολιτική αλλά και ως προσπάθεια αναβίωσης των ταξικών προνομίων. Ειδικότερα, στην περίπτωση των δυο μαρξιστών θεωρητικών Φουκώ και Χάρβεϊ, ο νεοφιλελευθερισμός εξετάστηκε περισσότερο κριτικά αναδεικνύοντας τις αρνητικές του διαστάσεις όπως είναι η ταξική αναδιανομή, η επικράτηση της αγοράς σ' όλα τα πεδία του ανθρώπινου βίου και η αποδυνάμωση των κοινωνικών δικαιωμάτων παράλληλα με την απόρριψη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Εύλογα δύναται να υποστηριχθεί ότι και οι δύο σχολές είναι σημαντικές για την ανάλυση του πολιτικού και ιδεολογικού φαινομένου του νεοφιλελευθερισμού, καθώς η οποιαδήποτε ανάλυση και ερμηνεία του δικαίου και των νόμων δεν διεξάγεται στο πολιτικό και ιδεολογικό κενό.

Με βάση το προαναφερθέν θεωρητικό πλαίσιο, στην νομική πράξη ο νεοφιλελευθερισμός επιχείρησε να επανασχεδιάσει το νομοθετικό και νομολογιακό περιβάλλον της εργασίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της υγείας και της εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, στην εργασία η προώθηση των ελαστικών συνθήκων εργασίας μέσω της αύξησης του χρόνου εργασίας, της κατάργησης στην πράξη της κυριακάτικης αργίας, της επέκτασης του διευθυντικού δικαιώματος, της αποδυνάμωσης της δικαιώματος προσφυγής στην διαιτησία και του δικαιώματος της απεργίας, της μείωσης των αποδοχών των εργαζόμενων σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα αλλά και της άρσης της μονιμότητας σε δημόσιες υπηρεσίες αποτελεί μια χαρακτηριστική νεοφιλελεύθερη στρατηγική για την μείωση του κόστους της εργασίας.

Αναλόγως, στην κοινωνική ασφάλιση, ο νεοφιλελευθερισμός μετατρέπει την συνταξιοδότηση από μηχανισμό κοινωνικής αλληλεγγύης και κοινωνικής προστασίας σε επενδυτικό προϊόν. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της κεφαλαιοποίησης της κοινωνικής ασφάλισης με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον ευρωπαϊκό ατομικό συνταξιοδοτικό λογαριασμό. Μεταφέρεται με αυτό τον

τρόπο το ρίσκο της συνταξιοδότησης από το κράτος στον ασφαλισμένο. Σαφώς και η αύξηση του χρόνου του εργασιακού βίου μέσω της αύξησης των ορίων της συνταξιοδότησης αλλά και της προώθησης της παραμονής στην εργασία μέσω των ποσοστών αναπλήρωσης εντάσσεται στον ευρύτερο νεοφιλελεύθερο σχεδιασμό για μείωση του κόστους εργασίας αλλά και της χρονικής περιόδου παραμονής στην συνταξιοδότηση.

Στην περίπτωση της δημόσιας υγείας ο νεοφιλελευθερισμός επιδιώκει τον επανασχεδιασμό της οργάνωσης και λειτουργίας των δημόσιων υπηρεσιών υγείας με όρους κόστους-οφέλους. Για παράδειγμα, η δυνατότητα που δόθηκε στο ιατρικό προσωπικό του ΕΣΥ για εργασία εκτός του δημοσίου φορέα, αποτελεί παραβίαση του πλήρους και αποκλειστικού χαρακτήρα της θέσεως του ιατρού του ΕΣΥ. Σ' αυτή βεβαίως την λογική εντάσσεται και η επιλογή του κράτους να μην προκηρύσσει συχνά προσλήψεις μόνιμου προσωπικού στην υγεία.

Στην εκπαίδευση η σύνδεση του περιεχομένου της εκπαίδευσης με την αγορά σχετίζεται με την προσπάθεια του νεοφιλελευθερισμού να μειώσει το κόστος της δημόσιας εκπαίδευσης αλλά και να την συντονίσει με τις ανάγκες της ελεύθερης αγοράς. Η κατάργηση μαθημάτων που θεωρούνται ότι δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, η προώθηση ΠΜΣ επι πληρωμή αλλά και η ενίσχυση του ρόλου των ιδιωτικών πανεπιστημίων και κολλεγίων αποτελούν μέτρα υπέρ της εμπορευματοποίησης της εκπαίδευσης και της δημιουργίας αγορών εντός της.

Στον νεοφιλελευθερισμό η εργασία, η ασφάλιση, η υγεία και η εκπαίδευση αποτελούν εμπορεύσιμα προϊόντα. Και τα τέσσερα συνδέονται με τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας. Αυτά είναι η προώθηση της μορφής της επιχείρησης, η εξατομίκευση της κοινωνικής ασφάλισης, η υποχώρηση του κράτους και η αναβίωση της ταξικότητας. Βασικοί λοιπόν πυλώνες της νεοφιλελεύθερης κοινωνικής ατζέντας είναι η επιχείρηση, το άτομο, το ελάχιστο κράτος και η τάξη. Και τα τέσσερα χαρακτηριστικά εντοπίζονται σε κάθε πρωτοβουλία νεοφιλελεύθερης μεταρρύθμισης. Παραδείγματος χάριν, στο περιεχόμενο των μνημονιακών μέτρων και των προτάσεων του ΟΟΣΑ και του ΔΝΤ εντάσσεται η

προσαρμογή της εργασίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της δημόσιας υγείας και της δημόσιας εκπαίδευσης στην αγορά και στους κανόνες του ανταγωνισμού.

Η προώθηση του νεοφιλελεύθερου κράτους πρόνοιας (ελάχιστου κράτους) στην εργασία πραγματώνεται με την δημιουργία ενός ευέλικτου και ελαστικού πλαισίου εργασιακών σχέσεων. Πρόκειται για μέτρα κατά της εργασίας και υπερ του κεφαλαίου. Αντίστοιχα στην κοινωνική ασφάλιση, η δημιουργία ενός κεφαλαιοποιητικού, διανεμητικού (όχι αναδιανεμητικού), επενδυτικού μοντέλου κοινωνικής ασφάλισης περιορίζει τον ρόλο του κράτους στην κοινωνική ασφάλιση και ειδικότερα στην διασφάλιση της συνταξιοδότησης. Παρομοίως, η προώθηση της ιδιωτικής κάλυψης της υγείας και της περαιτέρω συνεργασίας δημοσίου και ιδιωτικού φορέα στην υγεία «απελευθερώνει» την αγορά των υπηρεσιών υγείας μειώνοντας σε μεγάλο βαθμό την δυνατότητα του κράτους να σχεδιάζει ουσιαστικά την υγειονομική πολιτική του. Ομοίως, το νεοφιλελεύθερο μοντέλο στην εκπαίδευση ταυτίζεται με την προώθηση της αγοράς της ανώτατης εκπαίδευσης.

Ο νεοφιλελευθερισμός προωθεί ένα συγκεκριμένο μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας στην εργασία, στην κοινωνική ασφάλιση, στην υγεία και στην εκπαίδευση. Λογικώς συνάγεται ότι απαιτείται κάποιο επίπεδο αποτελεσματικής οργάνωσης του κράτους ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι του νεοφιλελευθερισμού. Το νέο μοντέλο κράτους δεν απεκδύεται τον ρόλο του ως κράτος πρόνοιας αλλά τον προσαρμόζει στις ανάγκες της επιχειρηματικότητας και του ανταγωνισμού. Στον νεοφιλελευθερισμό, η κοινωνική λειτουργία του κράτους επαναπροσδιορίζεται και οριοθετείται αποκλειστικώς μέσω της αγοράς και της οικονομίας καθιστώντας πιο αποτελεσματική την διασφάλιση του καπιταλιστικού συστήματος και ειδικότερα των συμφερόντων της αστικής τάξης. Πρακτικώς επιδιώκεται να διασφαλιστεί ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής προστασίας χωρίς να επηρεάζονται οι μηχανισμοί της αγοράς.

Η ανάγκη του νεοφιλελευθερισμού για μια κοινωνία ταυτισμένη με την ελεύθερη αγορά συμπορεύεται με την επαναερμηνεία των κοινωνικών

δικαιωμάτων μέσω της εξατομίκευσης τους. Στην μεταπολεμική εκδοχή τους, τα κοινωνικά δικαιώματα δεν εστίαζαν στα ίδια τα άτομα ούτε σε συγκεκριμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, αλλά στο κοινωνικό σύνολο και ειδικότερα σε διαφορετικές κατηγορίες πολιτών και κοινωνικές ομάδες (Μανιτάκης Α. , 2007, σσ. 101-106; Μανιτάκης Α. , 1993, σσ. 163-167; Κασιμάτης & Μαυριάς, 2000, σσ. 315-337; Κατρούγκαλος, 1998, σσ. ιδ. 68-382). Ουσιαστικά, τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν πολιτικό χαρακτήρα και διασφαλίζουν την άσκηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων (Marshall & Bottomore, 1995; Σπανού, 2005, σσ. 226-297; Κοντιάδης Ξ., 1997, σσ. 57-111). Ο νεοφιλελεύθερος πλήρης έλεγχος των πόρων και των υπηρεσιών στο δημόσιο φορέα για την κάλυψη των αναγκών της αγοράς, προϋποθέτει την εξαιρετική κατά περίπτωση ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και όχι την καθολική κάλυψη αυτών. Δηλαδή την ενίσχυση της αρχής της επιλεκτικότητας έναντι της καθολικότητας. Δηλαδή την δημιουργία ενός ελάχιστου πλαισίου προστασίας για τους πιο αδύναμους και άτυχους πολίτες. Εν τέλει, τα κοινωνικά δικαιώματα δεν προσεγγίζονται μέσω της καθολικότητας αλλά μόνο ως εξατομικευμένα «κατ' εξαίρεση» κοινωνικά δικαιώματα.

Σύμφωνα με τον συλλογισμό αυτό η σύνδεση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κράτους πρόνοιας, στην διαστρεβλωμένη μορφή του, είναι άμεση. Η νομική προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων επαναπροσδιορίζει τα όρια τους και τους φορείς των δικαιωμάτων αυτών. Το δίκαιο καθίσταται εργαλείο της πολιτικής στο βαθμό που προσαρμόζεται στις επιταγές της νεοφιλελεύθερης πολιτικής εξουσίας και ιδεολογίας. Τα κοινωνικά δικαιώματα προσδιορίζονται με βάση τις ανάγκες της επιχειρηματικότητας και του ανταγωνισμού. Για παράδειγμα η προστασία του δημόσιου συμφέροντος ταυτίζεται με την προάσπιση του δημοσιονομικού συμφέροντος, η διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων συνδέεται με την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος με την ενίσχυση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η επιβίωση του ΕΣΥ με την προώθηση των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας και η πρόσβαση στην εκπαίδευση με την ενίσχυση των ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Στο ρυθμιστικό αυτό περιβάλλον, τα πρόσωπα που καθίστανται φορείς των

κοινωνικών δικαιωμάτων είναι κυρίως άτομα που βρίσκονται στο φάσμα της ακραίας ένδειας ή αδυνατούν να εργαστούν λόγω γήρατος ή κάποιας σοβαρής ασθένειας. Αποτελούν δηλαδή τις «ατυχείς» εξαιρέσεις και όχι ευρύτερες κατηγορίες πολιτών με κοινά κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά. Το κράτος καθίσταται επιδιώκει να συντηρεί τις κοινωνικές ανισότητες που δημιουργούνται στο πλαίσιο του ελεύθερου ανταγωνισμού μη παρεμβαίνοντας στους μηχανισμούς της αγοράς.

Η ένταξη όλο και περισσότερων ιδιωτικό-οικονομικών κριτηρίων και νεοφιλελεύθερων οικονομικών αρχών στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνικών υπηρεσιών αποτελεί βασικό κανόνα (νέο δημόσιο μάνατζμεντ) (Ρωσσίδης, 2014; Ρωσσίδης, Ο δημόσιος τομέας, 2021, σσ. 140-142; Μιχαλόπουλος, 2003; Bovaird & Loffler, 2009; Λαδή, 2012; Σωτηρόπουλος & Νταλάκου, 2021). Δεδομένου ότι δεν αναζητούνται άλλες λύσεις που θεωρούνται κοστοβόρες όπως είναι η αύξηση των προσλήψεων μόνιμου προσωπικού και η αύξηση της μισθοδοσίας των δημοσίων υπαλλήλων (κοστοβόρες με βάση την λογική του μάνατζμεντ). Η κατάρρευση της οικονομίας πάνω στο δίκαιο αποτυπώνεται στον έλεγχο της συνταγματικότητας του νόμων (Γιαννακόπουλος, 2015, σσ. 417-442)

Οι επιλογές αυτές αντανακλώνται και στο ευρύτερο κοινωνικό δίκαιο. Για παράδειγμα στο δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης εντάσσονται στοιχεία χρηματιστηριακού και τραπεζικού δικαίου μέσω της κεφαλαιοποίησης. Το εργατικό δίκαιο παραγκωνίζεται από το εμπορικό δίκαιο μέσω της επικράτησης του διευθυντικού δικαιώματος (εταιρικό δίκαιο, δίκαιο των επιχειρήσεων). Το δημόσιο δίκαιο της υγείας αποικιοποιείται από το δίκαιο της ιδιωτικής υγείας και το δημόσιο δίκαιο της εκπαίδευσης διαμορφώνεται από το δίκαιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης μέσω της εμπορευματοποίησης της ανώτατης εκπαίδευσης. Διαπιστώνεται ότι συνολικώς το δημόσιο δίκαιο και το εργατικό δίκαιο αντικαθίστανται σταδιακά από το κατ' εξοχήν ιδιωτικό δίκαιο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι το κράτος πρόνοιας, στην νεοφιλελεύθερη διαστρεβλωμένη εκδοχή του δύναται να υπηρετήσει νεοφιλελεύθερους στόχους. Το κοινωνικό δίκαιο και η κοινωνική πολιτική

μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία του νεοφιλελευθερισμού για την διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας καθώς εξυπηρετούν την άμβλυνση της κοινωνικής πίεσης που γεννά το καπιταλιστικό μοντέλο. Το πόρισμα λοιπόν της έρευνας αυτής ήταν θετικό στο ερώτημα περί συμπόρευσης νεοφιλελευθερισμού και κράτους πρόνοιας.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Azaïs, C. (2023). Αναδυόμενες μορφές εργασίας; Ερωτήματα σχετικά με την γκρίζα ζώνη της απασχόλησης και της εργασίας. Στο Γ. Πετράκη, C. Azaïs, G. Lejeune, R. Belkasem, K. Kornig, F. Michon, ... S. Monchatre, Κρίση(εις) και κόσμοι της εργασίας (Γ. Πετράκη, & Φ. Πανουσοπούλου, Μεταφρ., σσ. 37-49). Αθήνα: Πεδίο.

Barney, J., & Hesterly, W. (2022). Στρατηγικό μάνατζμεντ και ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. (Α. Βεργίδου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Τζιόλας.

Foucault, M. (2011). Τρία κείμενα για το Νίτσε. (Δ. Γκινοςάτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Πλέθρον.

Foucault, M. (2012). Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. (Δ. Πατσογιάννης, Μεταφρ.) Αθήνα: Πλέθρον.

Foucault, M. (2017). Η Αρχαιολογία της Γνώσης. (Κ. Παπαγιώργης, Μεταφρ.) Αθήνα: Πλέθρον.

Hibou, B. (2024). Η γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου στην νεοφιλελεύθερη εποχή. (Β. Πατσογιάννης, Μεταφρ.) Αθήνα: Πλήθος.

Marshall, T., & Bottomore, T. (1995). Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη. (Gutenberg, Επιμ., & Ο. Στασινοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα.

Svenninger, K., Φιορέτος, Μ., Κούτης, Α., Λιονής, Χ., & Lindholm, L. (1988). Κωδικοποιημένη πληροφορία στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας. Ηράκλειο: Κοινωνική και Οικογενειακή Ιατρική, Τμήμα Ιατρικής. Σχολή Επιστημών Υγείας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αβραμίδου, Ε. (2015). Εισαγωγή. Στο Γ. Ποταμιανός, Β. Γκιτάκος, & Ε. Αβραμίδου, Το Βίωμα της Ανεργίας (σσ. 15-45). Παπαζήση.

Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ. (1982). Ο πολιτικός μηχανισμός της δικτατορίας των μονοπωλίων. (Α. Κουτσουκάλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Αρανίτου, Β., Αγγελάκης, Α., Νικολακάκης, Μ., & Ιωαννίδης, Γ. (2022). Ο οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.

Γέροντας, Α. (2011). Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Γιαννακόπουλος, Κ. (2015, 4). Το ελληνικό Σύνταγμα και η επιφύλαξη του εφικτού της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων: «να είστε ρεαλιστές, να ζητάτε το αδύνατο». Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, 417-442.

Δαμιανάκης, Ν. (2023). ΣΔΙΤ και Δημόσια Υγεία: Η ευρωπαϊκή βιοεξουσία στο Ελληνικό Δημόσιο. Στο Δ. Καλτσώνης, Α. Βατικιώτης, Ν. Δαμιανάκης, Π. Κοσμάς,

Δ. Κουλάλης, Ε. Λαζαρίδου, . . . Β. Φούσκας, Μπορεί η Ελλάδα εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης; (σσ. 23-47). Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. (2018). Συμπράξεις δημοσίου-ιδιωτικού φορέα στην ΕΕ: Πολλαπλές αδυναμίες και περιορισμένα οφέλη. Ειδική έκθεση 09/2018, Λουξεμβούργο.

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη. (2023). Υπόμνημα: Η Ευρώπη σε πολυκρίση: Αγώνες για επιβίωση, κλιματική και ενεργειακή δικαιοσύνη. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.

Ζαρωτιάδης, Γ. (2012). Νεοφιλελευθερισμός-Χυδαία απλός ή απλά χυδαίος. Αθήνα: Gutenberg.

Κακουλίδου, Θ., Κορφιάτης, Π., Μελίδης, Κ., & Τουρτούρη, Μ. (2021). Η ζώνη της εισφάλειας στην Ελλάδα. Εμπειρία και προτάσεις πολιτικής. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.

Καλτσώνης, Δ. (2014). Δίκαιο, οικονομική κρίση και δημοκρατία. Αθήνα: Τόπος.

Καλτσώνης, Δ. (2019). Το κράτος στην Κίνα. Αθήνα: Τόπος.

Καντζάρα, Β. (2022). Η κρυφή γοητεία της αξιολόγησης ως εργαλείου άσκησης πολιτικής στην εκπαίδευση: ένα πλαίσιο κοινωνιολογικής προσέγγισης της κατασκευής της ποιότητας και της αξίας. Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου

Κασσιμάτης, Γ., & Μαυριάς, Κ. (2000). Ερμηνεία του Συντάγματος Ι. Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

Κατρούγκαλος, Γ. (1998). Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής: Θεσμοί παροχικής διοίκησης και κοινωνικά δικαιώματα στον σύγχρονο κόσμο. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κοντιάδης, Ξ. (1997). Κράτος πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Κοντιάδης, Ξ. (2001). Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αθήνα: Παπαζήση.

Κοντιάδης, Ξ. (2008). Εισαγωγή στην Κοινωνική Διοίκηση και στους θεσμούς Κοινωνικής Ασφάλειας. Αθήνα: Παπαζήση.

Κοτζιάς, Ν. (1993). Κράτος και Πολιτική. Αθήνα: Λιβάνη.

Κουζής, Γ. (2022). Η Μεγάλη Εργασιακή Απορρύθμιση. Αθήνα: Τόπος.

Κουκιάνης, Ι. (2021). Εργατικό δίκαιο: Ατομικές εργατικές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας στην εργασία. Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Κουμαριανός, Ε. (2020). Η θεσμική κατοχύρωση της Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα. Στο Ε. Κουμαριανός, Γ. Συμεωνίδης, Μ. Αγγελάκη, & Ά. Στεργίου, Κοινωνική Ασφάλιση. Μια εισαγωγή στο θεσμό (σσ. 51-86). Αθήνα: Διόνικος.

- Κυριόπουλος, Γ. (2017). Υγεία και ιατρική περίθαλψη. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Λαδή, Σ. (2012). Δημόσια πολιτική στην Ελλάδα. Στο Δ. Σωτηρόπουλος, & Β. Νταλάκου, Το Σύγχρονο Διοικητικό Σύστημα στην Ελλάδα (σσ. 55-73). Αθήνα: ΕΑΠ.
- Μαγγανάς, Γ. (2001). Εργάσιμος χρόνος. Στο Γ. Πολυμερίδης, Γ. Μαγγανάς, Μ. Παπαδόπουλος, Κ. Κάππος, Γ. Ντούρος, & Ν. Κυρίτσης, Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (σσ. 175-204). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μανιτάκης, Α. (1993). Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλας.
- Μανιτάκης, Α. (2007). Τι είναι Κράτος. Αθήνα: Σαββάλας.
- Μανιτάκης, Α. (2023). Ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 εδ. β) Σ εναρμονισμένη με το Δίκαιο της ΕΕ, ενόψει της εγκατάστασης παραρτημάτων αλλοδαπών μη κρατικών πανεπιστημίων. Δικαιώματα του Ανθρώπου(96), σσ. 289-309.
- Μαρξ, Κ. (1978). Το Κεφάλαιο (Τόμ. 1). (Π. Μαυρομάτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μιχαλόπουλος, Ν. (2003). Απο την δημόσια γραφειοκρατία στο δημόσιο μάνατζμεντ. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μπουραντάς, Δ. (2005). Ηγεσία - Ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας. Αθήνα: Κριτική.
- Μυλωνέρος, Θ. (2023). Δημόσια Υγεία. Αθήνα: Ινστιτούτο Εναλλακτικών Ιδεών και Πολιτικών ΕΝΑ.
- Παπαρηγοπούλου-Πεχλιβανίδη, Π. (2017). Το Δημόσιο Δίκαιο της Υγείας . Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη .
- Παυλόπουλος, Π. (2017). Η Δημόσια Υπηρεσία. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ρομπόλης, Σ., & Μπέτσης, Β. (2023). Η κεφαλαιοποίηση της επικουρικής κοινωνικής ασφάλισης. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.
- Ρωσσίδης, Γ. (2014). Εφαρμογές Επιχειρησιακού Μάνατζμεντ στην Ελληνική Δημόσια Διοίκηση. Αθήνα: Σταμούλη ΑΕ.
- Ρωσσίδης, Γ. (2021). Ο δημόσιος τομέας. Στο Δ. Σωτηρόπουλος, & Β. Νταλάκου, Το Σύγχρονο Διοικητικό Σύστημα στην Ελλάδα (σσ. 125-150). Αθήνα: ΕΑΠ.
- Σκουρής, Β. (1988). Δίκαιο της Παιδείας. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Σπανού, Κ. (2005). Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων. Αθήνα: Σαββάλας.

Συμεωνίδης, Γ. (2020). Τα οικονομικά της Κοινωνικής Ασφάλισης. Στο Ε. Κουμαριανός, Γ. Συμεωνίδης, Μ. Αγγελάκη, & Α. Στεργίου, Κοινωνική Ασφάλιση. Μια εισαγωγή στο θεσμό (σσ. 119-161). Αθήνα: Διόνικος.

Σωτηρόπουλος, Δ., & Νταλάκου, Β. (2021). Εισαγωγή. Στο Δ. Σωτηρόπουλος, & Β. Νταλάκου, Το Σύγχρονο Διοικητικό Σύστημα στην Ελλάδα (σσ. 15-28). Αθήνα: ΕΑΠ.

Τούντας, Γ. (2021). Το ΕΣΥ τα χρόνια των μνημονίων. Αθήνα: Επίκεντρο.

Τσολακίδης, Ζ. (2014). Το Δίκαιο των ΑΕΙ Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

Bovaird, T., & Loffler, E. (2009). Public Management and Governance. New York: Routledge.

Dean, M. (2018). Foucault and Neoliberalism Controversy. In D. Cahill, M. Cooper, M. Konings, & D. (. Primrose, The SAGE Handbook of Neoliberalism (pp. 40-54). London: SAGE.

Harvey, D. (1990). The Condition of Postmodernity. Cambridge-Oxford: Blackwell Publishers.

Harvey, D. (2005). A Brief History of Neoliberalism. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2006). Neo-liberalism as creative destruction. Geogr. Ann., B(88), pp. 145-158.

Hayek, F. (1978). The Constitution of Liberty. Chengcheng: China Social Sciences Publishing House.

Hayek, F. (1982). Law, Legislation and Liberty, The Mirage of Social Justice (Vol. II). London: Routledge.

Nozick, R. (1974). Anarchy, State and Utopia. New York: Basic Books.

Palier, B. (2010). A Long Goodbye to Bismark? Amsterdam: Amsterdam University Press.

Power, M. (1999). The Audit Society. Rituals of Verification. Oxford: University Press.

Seretis, S., Sotiriou, S., Pantoularis, I., Poulimas, M., & Kondilis, E. (2021). European Union and health policy: Mechanisms of europeanization of healthcare systems. The Greek Review of Social Research(157), pp. 63-87.

Strathern, M. (2000). Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and. London: Routledge.

Zamora, D., & Dean, M. (2021). *The Last Man Takes LSD: Foucault and the End of Revolution*. London, Brooklyn : Verso.

Ηλεκτρονικές πηγές

Al-Haija, Y., & Mahamid, H. (2021, February). Between traditional education and the culture of globalization. 16(2), pp. 16-26. Retrieved 2024, from https://www.researchgate.net/publication/351726274_Trends_in_higher_education_under_neoliberalism_Between_traditional_education_and_the_culture_of_globalization

Birt, J. (2024). Hard Skills vs. Soft Skills: What's the Difference? Ανάκτηση 2024, από <https://www.indeed.com/career-advice/resumes-cover-letters/hard-skills-vs-soft-skills#:~:text=In%20job%20descriptions%2C%20employers%20often,leadership%2C%20communication%20or%20time%20management%20.>

Brankovic, J. (2021). The Absurdity of University Rankings. Retrieved 2024, from <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2021/03/22/the-absurdity-of-university-rankings/>

EC. (2022). [ec.europa.eu](https://ec.europa.eu/commission/). Retrieved 2023, from [https://ec.europa.eu/commission/](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_22_1941)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_22_1941

EIOPA. (2023). [eiopa.europa.eu](https://www.eiopa.europa.eu/). Retrieved 2023, from https://www.eiopa.europa.eu/index_en
https://www.eiopa.europa.eu/index_en

elsyn.gr. (2020). Ανάκτηση 2023, από <https://www.elsyn.gr/el/node/1122>:
<https://www.elsyn.gr/el/node/1122>

Eur-Lex. (2023). eur-lex.europa.eu. Ανάκτηση 2023, από [https://eur-lex.europa.eu/](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1238&from=EN)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1238&from=EN>

Eur-Lex. (2023). eur-lex.europa.eu. Ανάκτηση 2023, από [https://eur-lex.europa.eu/](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0896&from=EN)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0896&from=EN>

Lloyd's. (2023). [lloyds.com](https://www.lloyds.com/). Ανάκτηση 2023, από <https://www.lloyds.com/>:
<https://www.lloyds.com/>

Mintz, B. (2021). Neoliberalism and the Crisis of Higher Education. Retrieved 2024, from <https://marxistsociology.org/2021/10/neoliberalism-and-the-crisis-of-higher-education/>

Morley, C. (2023). The systemic neoliberal colonisation of higher education: a critical analysis of the obliteration of academic practice. Retrieved 2024, from <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9976660/>

Newfield, C. (2021, Summer). Universities after neoliberalism: A tale of four futures. *Radical Philosophy*(2.10), pp. 77–86. Retrieved 2024, from <https://www.radicalphilosophy.com/article/universities-after-neoliberalism>

oecd-ilibrary.org. (2021). Retrieved 2023, from <https://www.oecd-ilibrary.org/:https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/ca401ebd-en.pdf?expires=1694797025&id=id&accname=guest&checksum=C8F50C8631DF8105B944D66DECDE508D>

qs.com. (2024). Ανάκτηση 2024, από www.qs.com: <https://www.qs.com/about-us/>

Saunders, D. (2010). Neoliberal Ideology and Public Higher Education in the United States. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 8, pp. 41-77. Retrieved August 2024, from <http://www.jceps.com/wp-content/uploads/PDFs/08-1-02.pdf>

Shahjahan, R., & Hill, R. (2020). Neoliberalism and Higher Education. In M. David, & M. Amey, *The SAGE Encyclopedia of Higher Education* (pp. 1077-1078). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. Retrieved 2024, from https://www.researchgate.net/publication/344140680_Neoliberalism_and_Higher_Education

Thatcher, M. (1980, May 21). margaretthatcher.org. Retrieved 2022, from [www.margaretthatcher.org/document/104368](http://margaretthatcher.org/document/104368):
<https://www.margaretthatcher.org/document/104368>

Thatcher, M. (1987). margaretthatcher.org. Retrieved 2022, from [www.margaretthatcher.org](http://margaretthatcher.org):
<https://www.margaretthatcher.org/document/106689>

Walley, J., Lawn, J., Tinker, A., & Francisco, A. (2008, September 13). Alma-Ata: Rebirth and Revision 8. *The Lancet*, 372(9642), pp. 1001-1007. Retrieved 2019, from
file:///C:/Users/Owner/Downloads/Lancet_Alma_Atta_Groupmy_name_on_page_1007.pdf

Yermo, J., & Severinson, C. (2010). The Impact of the Financial Crisis on Defined Benefit Plans and the Need for Counter-Cyclical Funding Regulations. Retrieved from
<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5km91p3jszxw-en.pdf?expires=1694200404&id=id&accname=guest&checksum=55874F7FCD24D0F861906C858B8ACFE6>

ypergacias.gov.gr. (2010). Retrieved 2023, from https://ypergacias.gov.gr/:https://ypergacias.gov.gr/wp-content/uploads/2021/02/%CE%BD.-3863-2010_%CE%A6%CE%95%CE%9A_%CE%91_115_2010.pdf

Zamora, D. (2019). jacobin.com. Retrieved 2023, from <https://jacobin.com/:https://jacobin.com/2019/09/michel-foucault-neoliberalism-friedrich-hayek-milton-friedman-gary-becker-minoritarian-governments>

Βατικιώτης, Λ. (2020). ΣΔΙΤ: Η Συντριβή του Δημοσίου Συμφέροντος από τον Ιδιωτικό Τομέα. Ανάκτηση 2024, από https://www.emdydas.gr/wp-content/uploads/2020/01/29.1.2020_ereyna_sdit.pdf

Γαλάνης, Β. (2021, Νοεμβρίου 25). Νεοφιλελευθερισμός και εκπαίδευση. C.V.P. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. Ανάκτηση 2024, από <https://www.scientific-journal-articles.org/greek/free-online-journals/education/education-articles/galanis-vasilis/neoliberalism-and-education-galanis-vasilis.htm>

Δελλής, Γ. (2019, 4 11). Γιατί απαγορεύονται τα ιδιωτικά Πανεπιστήμια στην Ελλάδα;. Ανάκτηση 2024, από <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/giati-apagorevodai-ta-idiotika-panepistimia-stin-ellada/>

ΔΣΑ. (2023). dsanet.gr. Ανάκτηση 2023, από www.dsanet.gr: <https://www.dsanet.gr>

Καϊδατζής, Α. (2023). ΣτΕ 2411/2012 Ολ. Συνταγματικότητα επιβολής διδασκτρων σε μεταπτυχιακά προγράμματα. Ανάκτηση 2023, από www.constitutionalism.gr: <https://www.constitutionalism.gr/wp-content/mgdata/pdf/04didaktraste24112012.pdf>

Καντζάρα, Β. (2022). Η κρυφή γοητεία της αξιολόγησης ως εργαλείου άσκησης πολιτικής στην εκπαίδευση: ένα πλαίσιο κοινωνιολογικής προσέγγισης της κατασκευής της ποιότητας και της αξίας. Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας-Κοινωνίες και Κοινωνιολογίες στον 21ο αιώνα, (σσ. 248-257). Ανάκτηση 2022, από https://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/inline-files/eke_conference_book_v8_2.pdf

ΚΟΜ.ΕΠ. (2019). Διακήρυξη της Μπολόνια: 20 χρόνια μετά. ΚΟΜ.ΕΠ.(1). Ανάκτηση 2024, από <https://www.komep.gr/m-article/Diakiryksi-tis-Mpolonia-20-xronia-meta/>

Λαμπριανού, Λ. (2019). Η επιβολή νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην εκπαίδευση και την επιστήμη. Θέσεις(149). Ανάκτηση 2024, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1465:category-1465&catid=168&Itemid=113

Πασιάς, Γ., & Πρόκου, Ε. (2022). Η μεταρρύθμιση του ελληνικού πανεπιστημίου (2011-2015). Η διαχείριση της 'κρίσης' και η αλλαγή παραδείγματος». Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση, σσ. 45-74. Ανάκτηση 2024, από https://www.academia.edu/87956811/Πασιάς_Γ_and_Πρόκου_Ελ_2022_Η_μεταρρύθμιση_του_ελληνικού_πανεπιστημίου_2011_2015_Η_διαχείριση_της_κρίσης_και_η_αλλαγή_παραδείγματος_Συγκριτική_και_Διεθνής_Εκπαιδευτική_Επιθεώρηση_28_σ_45_74

Πρόκου, Ε. (2019). Η μεταρρύθμιση της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης υπό τις επιδράσεις της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής και η μετατόπιση από την «ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών» στη «διασφάλιση της ποιότητας».

Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση, σσ. 83-98. Ανάκτηση 2023, από <http://cier.edu.gr/wp-content/uploads/Προκου.pdf>

ΤτΕ. (2023). bankofgreece.gr. Ανάκτηση 2023, από <https://www.bankofgreece.gr/>:
https://www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/L.4364_FEK_A_13_5-2-2016.pdf

ΤτΕ. (2023). bankofgreece.gr. Ανάκτηση 2023, από <https://www.bankofgreece.gr/>:
<https://www.bankofgreece.gr/kiries-leitourgies/epopteia/epopteia-idiwtikhs-asfalishs/thesmiko-plaisio-idiwtikhs-asfalishs>

Χατζηγεωργίου, Ι. (2025). Το ΕΜΠ #1 στην Ελλάδα και #321 στον κόσμο, στην κατάταξη QS World University Rankings 2025. Ανάκτηση 2025, από <https://www.esos.gr/arthra/88558/emp-1-stin-ellada-kai-321-ston-kosmo-stin-katataxi-qs-world-university-rankings-2025>

Χατζηδάβαρη, Μ. (2020). Ο ρόλος των προγραμμάτων προσωρινής απασχόλησης στο δημόσιο, στην ανθεκτικότητα της ευέλικτης απασχόλησης: η περίπτωση των προγραμμάτων κοινωνικού έργου για την περίοδο 2013-2018. Ανάκτηση 2023, από <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:20209>

